

ОЦЕНКА НА РУСКИЯ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТПЕЧАТЪК В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

РИСКОВЕ ОТ КОРУПЦИЯ И ЗАВЛАДЯВАНЕ
НА ДЪРЖАВАТА

ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА

ОЦЕНКА НА РУСКИЯ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТПЕЧАТЪК В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

Рискове от корупция и завладяване
на държавата

През последното десетилетие Западните Балкани се превърнаха в един от регионите, в които Русия интензивно се опитва да засили (отново) присъствието си. За да се изясни по-добре ефектът от взаимодействието между съществуващите управленски дефицити и капиталовите потоци към региона от страни с авторитарен режим, Центърът за изследване на демокрацията изготви оценка на руското икономическо влияние в Сърбия, Черна гора, Македония и Босна и Херцеговина. Макар в абсолютна стойност руските инвестиции в региона да са нарастнали с повече от 3 милиарда евро, икономическият отпечатък на Русия като дял от икономиката на Западните Балкани остава непроменен и/или дори намалява, особено след налагането на международните санкции заради анексирането на Крим. Тъй като руският бизнес е концентриран в малко на брой стратегически сектори като финанси, енергетика, металургия и имоти, четирите малки и енергийно зависими страни от Западните Балкани, предмет на настоящия анализ, остават уязвими от руски натиск. Зависимостта от руския внос в съчетание с експанзията на руския капитал в региона прави правителствата на държавите от Западните Балкани податливи на натиск по стратегически въпроси, свързани не само с диверсификацията и либерализацията на енергийния пазар, но и със санкциите срещу Русия и с разширяването на НАТО и ЕС.

Поради сложния и деликатен характер на тази регионална оценка в нейното изготвяне беше ангажиран голям екип от експерти. Някои от тях пожелаха да останат анонимни, макар техният принос да е не по-малко ценен. Центърът за изследване на демокрацията изказва своята благодарност на Центъра за международно частно предприемачество, и специфично на Марк Шлайфър, д-р Мартина Хрволова, Конър Лийч, Макс Шерцер и Кролин Елкин, без чийто принос не би могла да се постигне тази съгласуваност и задълбоченост на текста. Центърът би искал също да благодари на д-р Димитър Бечев, научен сътрудник в Центъра за славянски, евразийски и източноевропейски изследвания, Университет на Северна Каролина, Чатъл Хил и на Илия Заславски, експерт по научните въпроси към Фондация „Свободна Русия“ и член-кореспондент на института „Чатъм хаус“, за техните ценни коментари. Семинарите в Скопие, Белград, Сараево и Подгорица през януари 2018 г., както и консултациите с множество настоящи и бивши висши длъжностни лица от региона осигуриха важна информация за настоящия анализ и препоръки по отношение на политиката. Не на последно място, не би могла да се постигне тази всеобхватност на фирмените данни и да се проследят икономическите показатели без събирането и обработката на множество данни, извършени от екипа на Икономическата програма към Центъра за изследване на демокрацията, д-р Тодор Галев, Даниела Минева, София Пейдж и Янита Недева.

Авторски колектив:

Мартин Владимиров, Анализатор, Икономическа програма, Център за изследване на демокрацията

Милица Ковачевич, Председател, Център за демократичен преход, Подгорица

Мария Мариячич, Разследващ журналист, Подгорица

Д-р Игор Новакович, Директор, Научни изследвания, Център по международни отношения и въпроси на сигурността, Белград

Неманя Тодорович Щиплия, Главен редактор, European Western Balkans, Белград

Емина Нурединоска, Македонски център за международно сътрудничество, Скопие

Слагджана Димишкова, Разследващ журналист, Скопие

Редакционен съвет:

Д-р Огнян Шентов, Председател, Център за изследване на демокрацията

Руслан Стефанов, Директор, Икономическа програма, Център за изследване на демокрацията

Д-р Мария Йорданова, Директор, Правна програма, Център за изследване на демокрацията

Тази публикация е осъществена с финансовата подкрепа на Центъра за международно частно предприемачество (CIPE) във Вашингтон. Докладът не отразява мнението на CIPE или на някой от неговите служители. CIPE не носи отговорност за точността на включената в анализа информация.

ISBN: 978-954-477-340-3

© 2018, Център за изследване на демокрацията

Всички права запазени.

ул. „Александър Жендов“ 5, 1113 София

тел.: (+359 2) 971 3000, факс: (+359 2) 971 2233

www.csd.bg, csd@online.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	7
Методологически бележки.....	9
Регионални управленски дефицити: намаляват, но не са преодолени	11
Икономическият отпечатък на Русия: размер и значение.....	13
Уязвими сектори.....	23
Енергетика	23
Засилване на руското присъствие във финансовия сектор.....	42
Минно дело и металургия	49
Недвижими имоти, туризъм и спорт	52
Политически фактори, засилващи руския икономически отпечатък	59
Препоръки по отношение на политиката	69

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

Фигура	1.	Корупционен натиск в региона на Западните Балкани.....	11
Фигура	2.	Оценка на ЕС за състоянието и напредъка в борбата срещу корупцията в региона (2016).....	12
Фигура	3.	Обем на руските ПЧИ като дял от БВП (%).....	14
Фигура	4.	Дял на приходите на компании, контролирани от Русия в общите фирмени приходи в икономиката на държавите от Западните Балкани	15
Фигура	5.	Износ към Русия като дял от БВП (%).....	16
Фигура	6.	Структура на корпоративното присъствие на руски фирми в Сърбия.....	18
Фигура	7.	Внос на нефт и газ като дял от БВП (%)	24
Фигура	8.	Йерархична структура на собствеността на „Газпром“ в Сърбия	29
Фигура	9.	Икономическата уязвимост на Сърбия, която се крие зад случая Агрокор	45
Фигура	10.	Структура на дълга на „Агрокор“ по източници – милиони евро и дял (%)	46

УВОД

През последното десетилетие Русия интензивно се стреми да засили позицията си на световен лидер и да се представи за алтернатива на евроатлантическия модел на либерална демокрация и свободна пазарна икономика. Западните Балкани са един от регионите, в който Русия е най-активна в това отношение. Засега регионът запазва повече или по-малко своя курс към интеграция в Европейския съюз (ЕС) и НАТО. Но руската намеса в региона разшири във вътрешен план пространството за политическите опортюнисти, които се опитват да избегнат прилагането на необходимите реформи, особено тези, свързани с укрепването на принципите на правовата държава и ограничаване на авторитарните тенденции. В резултат се подкопава гражданското общество, отслабват се медиите и това води до отстъпление от демократичните стандарти и забавяне на икономическия растеж. Въпреки това НАТО прие Черна гора за член, а ЕС предложи на страните от региона засилен политически ангажимент чрез т.нар. Берлински процес, платформа за по-тясно сътрудничество между водещите страни в ЕС и страните от Западните Балкани, която има за цел ускоряване на икономическото развитие и промените в региона и неговото интегриране в ЕС. През 2018 г. ЕС предложи нова Стратегия за разширяването, насочена към осигуряване на ясен път за Балканиите към интеграция в Европа. Справянето с нерешените управленски дефицити в Западните Балкани – липсата на върховенство на закона и слабите демократични и пазарни институции – е изключително важно за възстановяването на демократичните промени и за ограничаване на негативните ефекти от т.нар. „корозивен капитал“¹ – средства, идващи от недемократични държави като Русия, които едновременно се възползват и допълнително засилват предизвикателствата пред тези нововъзникващи демокрации.

Средствата, използвани от Русия, за да разшири присъствието си в региона, не са нови: политически натиск; мека сила, включително културни, медийни и религиозни кампании; икономически лостове – от контрол и придобиване на важни енергийни активи до финансиране на политически партии и медии. Тези средства са подкрепени с координирана политическа реторика от Кремъл, насочена към противодействие на евроатлантическите ценности². Семената на тази реторика попадат на плодородна почва в Западните Балкани, където климатът на нестабилни институции за управление и законност, системна и съществуваща от години корупция в администрацията и на политическо

¹ За по-пълно определение вж. Wilson, Andrew. (2018). „Преодоляване на управленските дефицити за насърчаване на устойчиви икономики на Балканиите“. CIPE Development Blog. 18 януари 2018 г., последно осъществен достъп на 25 януари 2018 г. на адрес: <http://www.cipe.org/blog/2018/01/18/closing-governance-gaps-to-promote-resilient-economies-in-the-balkans/#.WmmFriOB3UY>.

² За всеобхватен анализ на руската стратегическа логика в региона вж. Бечев, Димитър. (2017). „Конкурираща сила: Русия в Югоизточна Европа“. Yale University Press, 3 октомври, 2017 г.

равнище често води до завладяване на политиката, регулаторните институции и дори на държавата. Съчетанието от слаби институции на правовата държава и олигархични тенденции с медийна пропаганда и геополитически натиск от Русия (но и от други държави) позволява много от правителствата в Западните Балкани да предприемат политики, несъвместими с националната им сигурност или интересите им за развитие. Това положение изисква по-добро разбиране и преценка на политическите и икономическите фактори, които застрашават развитието на региона сега и в бъдеще.

За да се разберат по-добре мащабът, обхватът и ефектите от руския корозивен капитал в Западните Балкани, в настоящия доклад се анализира икономическият отпечатък на Русия в периода 2005 – 2016 г. в четири държави от региона: Босна и Херцеговина, Македония, Черна гора и Сърбия. Анализира се как руското икономическо присъствие може да доведе до създаването на непрозрачни мрежи от икономически и политически протекции в региона, които подкопават икономическото и демократичното развитие и влияят на вземането на решения в критични области, свързани с енергетиката и външната политика³.

³ За подобен задълбочен анализ на въздействието на Русия върху Централна и Източна Европа вж. Конли, Х., Мина, Й., Стефанов, Р., Владимиров, М. (2016). „Кремълският наръчник: руското влияние в Централна и Източна Европа“. Център за стратегически и международни изследвания, последно осъществен достъп на 25 януари 2018 г. на адрес: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=17805>.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

В настоящия доклад се изследва размерът, динамиката и ефектите от руския икономически отпечатък в Западните Балкани, и по-специално в Босна и Херцеговина, Македония, Черна гора и Сърбия. Анализира се дали Русия е използвала или направила опит да се възползва от корозивен капитал в региона. Проследява се икономическият отпечатък на Русия в района след 2005 г. Икономическият отпечатък е разделен на три показателя:

- корпоративен отпечатък, т.е. процентният дял на оборота на контролирани от руски лица фирми (по краен ефективен собственик) в целия фирмен оборот за съответната икономика;
- преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ), т.е. процентният дял на руските ПЧИ в БВП на страната; и
- двустранна търговия, т.е. руският дял в проценти от общия износ и внос на страната (с фокус върху нефта и газа).

Анализът на корпоративния отпечатък обхваща фирми с най-малко 10 % дял на руски краен ефективен собственик и годишни приходи в размер на най-малко 250 000 евро (приблизително 310 000 щ.д.). В анализа се прави опит да се установят крайните ефективни собственици, но някои от най-големите фирми, развиващи дейност в района, които може в крайна сметка да са под контрола на руски собственик, не са регистрирани като такива поради непрозрачни структури на собственост или наличието на дружества паравани. Потвърждаването на руската собственост в някои от фирмите наложи провеждането на детайлни допълнителни проучвания. Освен размера на фирменото присъствие в някои фрапиращи случаи, изследването проучва и йерархичната структура на собственост на дъщерни дружества, за да оцени дълбочината и обхвата на отпечатъка на тези фирми в местната икономика. Това включва въздействието на най-големите от идентифицираните фирми в структурата на конкретния сектор, непрякото икономическо влияние на тези фирми чрез тяхното търговско и инвестиционно партньорство с местните дъщерни дружества, дистрибутори, доставчици и изпълнители, и пазарната концентрация.

Специално ударение е поставено върху руските инвестиции в ключови за приемащата икономика сектори като енергетика, финанси, металургия, строителство, транспорт и имоти. За да се оцени потенциалният ефект на корозивния капитал от такива инвестиции, в доклада се изследва моделът на придобиването на контрол върху ключови за местните икономики активи, как този модел променя структурата на пазара и дали такива придобивания са предхождани или последвани от пазарна концентрация.

Освен представянето на динамиката на общия търговски баланс, където е възможно в анализа се проследява икономическата експозиция

към Русия по сектори, по-специално в ключови области като енергетика, промишленост и т.н. Анализирани са търговските връзки, за да се разкрият трайните зависимости във веригата на добавена стойност, например при нефта и газа, както и потенциалният ефект от прекъсването на енергийните доставки. Специфично са отбелязани рисковете пред енергийната сигурност и върховенството на закона за страните от региона при реализацията на подкрепени от Русия мащабни инфраструктурни проекти.

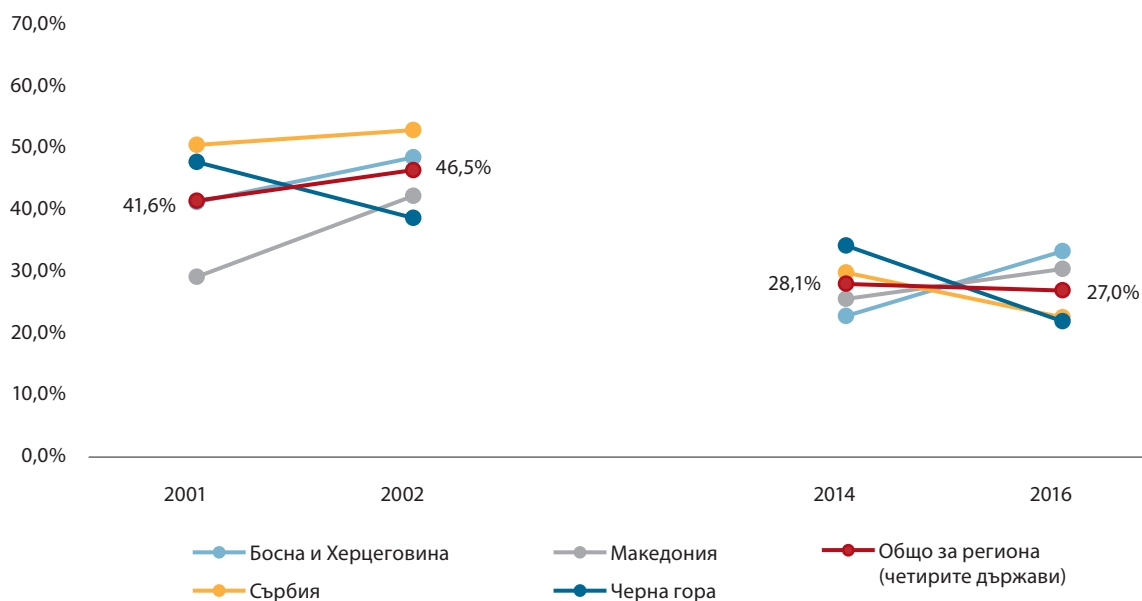
Констатациите от изследването се основават на: (1) публично достъпни данни от националната статистика, търговските регистри и фондовия пазар; (2) подробна информация, получена чрез мрежа от експерти в региона и (3) задълбочено изследване на медийното съдържание в ключови икономически сектори на дадената страна. Поради характера на определени аспекти от външното икономическо присъствие са направени някои допускания и приближения, които са ясно посочени в текста.

РЕГИОНАЛНИ УПРАВЛЕНСКИ ДЕФИЦИТИ: НАМАЛЯВАТ, НО НЕ СА ПРЕОДОЛЕНИ

Държавите от Западните Балкани страдат от високи равнища на корупция, която в някои случаи е довела до завладяване на политиката, регулаторните институции и дори на държавата. В резултат на това общественото доверие в политиците, политическите назначения и обществените институции намалява, което създава условия за опити от страна на външни участници да повлияят на събитията в региона⁴.

Макар всички държави от Западните Балкани да регистрират значително намаление на корупционния натиск⁵ със средно 15 процентни пункта през последните две десетилетия, нивата остават по-високи от

Фигура 1. Корупционен натиск в региона на Западните Балкани

Източник: SELDI (Инициатива за развитие и почтеност в Югоизточна Европа).

⁴ SELDI. (2014). „Борба с корупцията: презареждане. Оценка на Югоизточна Европа“. Център за изследване на демокрацията, 12 ноември 2014 г., последно осъществен достъп на 25 януари 2018 г. на адрес: <http://seldi.net/publications/publications/anti-corruption-reloaded-assessment-of-southeast-europe/>.

⁵ Корупционният натиск е показател от Системата за мониторинг на корупцията, прилагана от Центъра за изследване на демокрацията. Той обозначава дела от гражданите, от които е поискан подкуп или участие в други форми на корупция. За повече информация относно СМК, вж. SELDI. (2014). „Борба с корупцията: презареждане. Оценка на корупцията и борбата с корупцията в Югоизточна Европа“. Център за изследване на демокрацията, 12 ноември 2014 г., последно осъществен достъп на 25 януари 2018 г. на адрес: <http://seldi.net/publications/publications/anti-corruption-reloaded-assessment-of-southeast-europe/>.

тези в ЕС. Динамиката на този показател в отделните страни също се променя. Сърбия и Черна гора регистрират стойности под средните за региона, докато корупционният натиск в Македония остава над тях. През последните две десетилетия нивата на корупционен натиск в Босна и Херцеговина също са по-високи от средните за региона⁶.

В изготвяните от ЕС годишни доклади за напредъка към присъединяване на страните от Западните Балкани са идентифицирани явни управленски дефицити в региона. Негативните реакции в региона по отношение на докладите за напредък, в които страните от Западните Балкани са категоризирани с качество на управлението малко над базисното равнище, подтикнаха политическите елити да търсят възможности за развитие, които не са свързани с подобряване управлението. В резултат на това алтернативите на европейския модел за развитие вече се радват на по-голямо внимание в целия регион. Те се стремят да омаловажат и дори да отхвърлят положителното въздействие на ЕС. Кремъл, който е сред апологетите на такива алтернативи, насърчава тяхното разпространение чрез своето засилено медийно присъствие в региона.

Фигура 2. Оценка на ЕС за състоянието и напредъка в борбата срещу корупцията в региона (2016)

Област на докладване	Противодействие на корупцията			
	Черна гора	Сърбия	Македония	Босна и Херцеговина
Държава				
Текущо състояние				
Ранен етап				
Известна подготвеност				
Умерена подготвеност				
Добра подготвеност				
Значителна подготвеност				
Напредък				
Изоставане				
Никакъв напредък				
Известен напредък				
Добър напредък				
Много добър напредък				

Източник: ЦИД, на база на изготвените от Европейската комисия доклади за напредъка по присъединяването на страните от Западните Балкани.

⁶ SELDI. (2016). „Скритата власт: оценка на корупцията и скритата икономика в Югоизточна Европа“. Център за изследване на демокрацията, 12 ноември 2014, последно осъществен достъп на 25 януари 2018 г. на адрес: <http://seldi.net/publications/publications/shadow-power-assessment-of-corruption-and-hidden-economy-in-southeast-europe/>.

ИКОНОМИЧЕСКИЯТ ОТПЕЧАТЪК НА РУСИЯ: РАЗМЕР И ЗНАЧЕНИЕ

Икономическият отпечатък на Русия в Западните Балкани намалява или е в застой след настъпването на икономическата рецесия в Русия и наложените ѝ международни санкции заради анексирането на Крим. Въпреки това, тъй като руският бизнес е съсредоточен в малко на брой стратегически сектори – финанси, енергетика, металургия и имоти – четирите малки и енергийно зависими страни, анализирани в настоящия доклад, остават уязвими на руски натиск. Прекалената зависимост от руски внос, комбинирана с експанзията на руски капитал в региона, направи правителствата от Западните Балкани особено податливи на натиск по стратегически въпроси, свързани не само с диверсификацията и либерализирането на енергийния пазар, но и със санкциите срещу Русия и с разширяването на НАТО и ЕС.

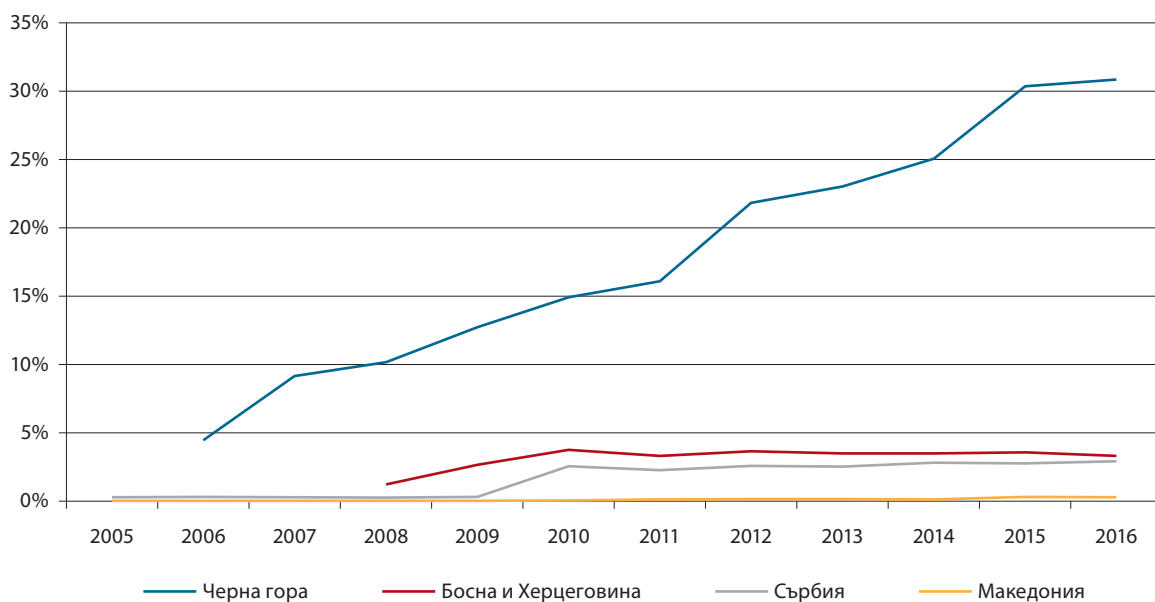
Местните олигархични мрежи в Западните Балкани също имат възможност да оказват влияние върху администрациите в региона чрез връзки с базирани в Русия структури като предприятия, средства за масова информация и нестопански организации. Тези мрежи се възползват от руските възможности в енергийния сектор, за да натрупат богатство, след което инвестират в други икономически сектори като финанси, добивна промишленост и имоти. След като постигнат влияние, тези местни мрежи забавят или ограничават либерализацията на енергийните пазари и диверсификацията на източниците на нефт и газ. Често тяхната дейност води до целенасочено отслабване на надзора над банкови заеми, стратегически сливания и придобивания и междуправителствени споразумения, и дори до ефективно завладяване на държавата. Тъй като Русия и местните олигархични мрежи представляват дългосрочна заплаха за устойчивия икономически растеж в региона, те застрашават и демократичните институции. Тази форма на движено от икономическо присъствие завладяване на държавата нямаше да представлява такъв проблем за страните от Западните Балкани, ако не беше затягащият се контрол от страна на Кремъл над руския частен сектор. Резултатът е, че държавно-частните мрежи вече не са само инструменти за лично обогатяване и икономически опортюнизъм, но и за координирано политическо влияние.

Ефектът от икономическия отпечатък на Русия се подценява от САЩ и ЕС, поради което те не разпознават истинския мащаб на свързаните с това рискове. Например в Западните Балкани ефектът от руските преки инвестиции (ПЧИ) беше омаловажен поради редица фактори. Първо, руските ПЧИ бяха сравнявани с общите ПЧИ на ЕС, без да се отчита, че за разлика от Русия ЕС не е единна държава. ПЧИ на една отделна държава – членка на ЕС не са непременно отражение на общата икономическа политика на ЕС. Второ, ПЧИ през офшорни зони и данъчни убежища като Кипър обикновено остават скрити, което означава, че получаващите страни не винаги знаят кой стои зад тях и

какви са рисковете от това. Трето, пренебрегва се способността на руското правителство да използва ПЧИ като инструменти на външната политика. Нито една държава – членка на ЕС не може да се конкурира с Русия по скорост и обхват на контрола върху нейните корпоративни граждани. Накрая, руските фирми в Западните Балкани се фокусират главно върху стратегически сектори като енергетика, преработка на горива и финанси, докато инвестиционните портфейли на страните от ЕС са по-разнообразени и включват производство, търговия на дребно и телекомуникации.

Данните сочат, че руският икономически отпечатък в Западните Балкани е най-силен в Черна гора, където руските ПЧИ достигат с натрупване почти 30 % от брутния вътрешен продукт (БВП) на страната. Той е най-слаб в Македония – тук руските ПЧИ са едва един процент от БВП. В Сърбия и Босна и Херцеговина отпечатъкът е почти еднакъв – Русия контролира пряко или непряко около 10 % от икономиката на Сърбия, главно в ключови сектори като енергетика и банки, и над 8 % от БВП на Босна и Херцеговина – намаление спрямо най-високата стойност от 9,8 % през 2010 г. Руското корпоративно присъствие е неравномерно разпределено в двете общностни единици – Федерация Босна и Херцеговина (ФБХ) и Република Сръбска (РС). Руските ПЧИ са концентрирани в РС като през 2014 г. (последната, за която има данни⁷) притежаваните от Русия фирми са контролирали

Фигура 3. Обем на руските ПЧИ като дял от БВП (%)

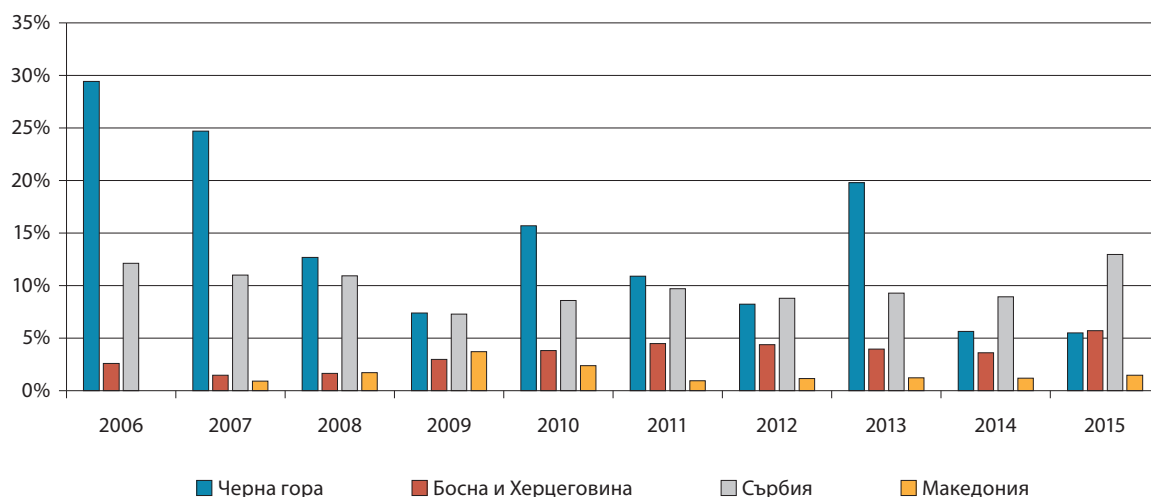

Източник: Изчисления на ЦИД на база на статистика на националните банки и UNCTAD.

⁷ Оборотът се определя като приходите от продажби на продукти, стоки и услуги от отчитащата се единица на трети страни през отчетния период, без подлежащия на приспадане данък върху добавената стойност (ДДС). Финансовите и извънредните приходи се изключват.

39 % от общия корпоративен оборот на чуждестранни фирми, работещи на цялата територия на Босна и Херцеговина.

Фигура 4. Дял на приходите на компании, контролирани от Русия в общите фирмени приходи в икономиката на държавите от Западните Балкани*

* За 2006 няма данни за Македония, но според анализа руските приходи са били незначителни.

Източник: Изчисления на ЦИД на база на корпоративни бази данни.

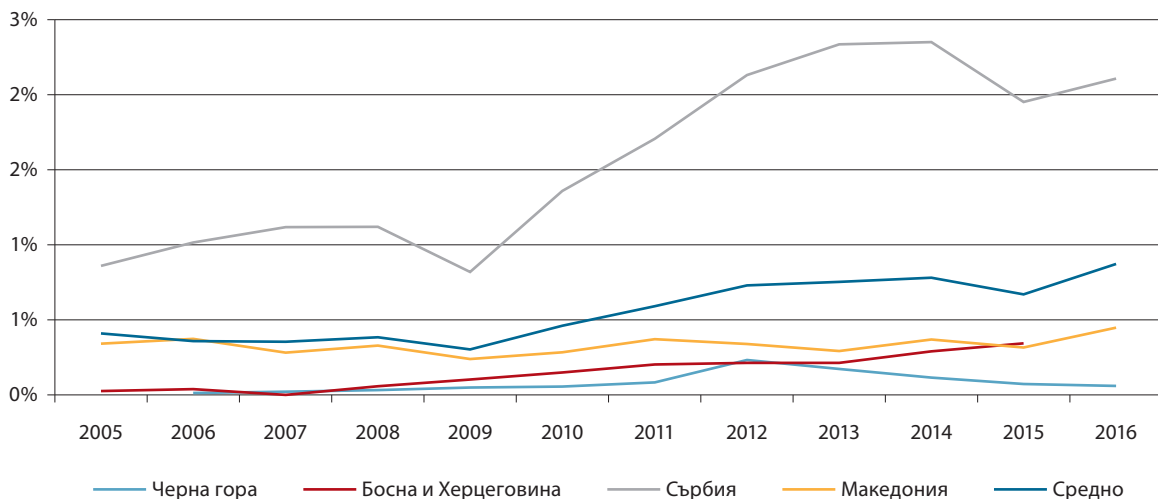
Приходите за руските фирми като дял от общия оборот на фирмите в Западните Балкани са в застой, а в някои случаи дори намаляват между 2011 и 2015 г. В Черна гора приходите намаляват от 29,4 % през 2006 г. на около 5,5 % през 2015 г. Тази тенденция намира отражение в дела на заетата работна ръка в контролираните от руски собственици фирми в Черна гора: той намалява от 14,2 % през 2007 г. на 5,5 % през 2015 г. Спадът на руското икономическо присъствие в Черна гора може да бъде проследен до оттеглянето на руския металургичен магнат Олег Дерипаска от най-голямата компания в страната през 2012 – 2013 г. – алуминиевия комбинат в Подгорица (КАП). По това време КАП осигурява заетост на 2,3 % от работната сила на страната, около 15 % от нейния БВП и приблизително 51 % от нейния износ. Руският контрол върху КАП осигури на Русия икономическо влияние върху националната електрическа компания на Черна гора – Черногорското предприятие за електроенергия (ЕПЧГ), към което КАП натрупа сериозни дългове, докато беше под руски контрол. Навлизането на Дерипаска в Черна гора през 2006 г. беше съпроводено от трескави руски инвестиции в недвижимите имоти и в туризма, довели до планове за създаването на проекти за курорти за милиони долари по крайбрежието на страната⁸. През последното

⁸ Ames, Mark and Berman, Ari. (2008). „Кремълските връзки на Маккейн“. „The Nation“. 1 октомври 2008 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на адрес: <https://www.thenation.com/article/mccains-kremlin-ties/>.

десетилетие Русия е най-значимият инвеститор в Черна гора с кумулативни инвестиции от 1,27 млрд. щ.д. или около 13 % от общите ПЧИ с натрупване. Пред 2016 г. една трета или 1723 от чуждите фирми в страната са били собственост на руски лица⁹, по данни от фирмения регистър на Черна гора.

През разглеждания десетгодишен период руското корпоративно присъствие в Сърбия се запазва относително постоянно, в размер на около 10 % от икономиката и е концентрирано главно в енергийния сектор. Като цяло руските ПЧИ с натрупване в Сърбия са малко, около 4 % от общите ПЧИ или около 1,1 млрд. щ.д. в абсолютни измерения. В действителност голяма част от руските ПЧИ в Сърбия идват чрез притежавани от руски лица фирми с офиси в държави – членки на ЕС като Австрия и Нидерландия. Само сръбската компания за нефт и газ „Нафтна индустрия Сърбие“ (НИС) е вложила поне 1 млрд. щ.д. в модернизацията на рафинерията си в Панчево след като руският държавен гигант „Газпром“ купи компанията през 2008 г. Руската компания за нефт и газ Лукойл инвестира още 250 млн. щ.д. в пазара за дистрибуция на горива на едро. Следователно една по-реалистична оценка на общите руски ПЧИ, включително онези идващи през свързани лица в ЕС, би възлязла на около 2 млрд. щ.д. или 6 % от БВП на Сърбия.

Фигура 5. Износ към Русия като дял от БВП (%)

Източник: Изчисления на ЦИД на база на търговската статистика в базата данни КОМЕКСТ на ЕВРОСТАТ.

Русия разширява присъствието си в сръбската икономика не само чрез корпоративни инвестиции, но и чрез междуправителствени

⁹ Структурни данни за бизнеса и предприятията с чуждестранен контрол, публикувани от Статистическата служба на Черна гора на адрес <http://www.monstat.org/eng/page.php?id=67&pageid=67>.

заеми. По време на сръбската финансовата криза през 2012 – 2013 г. Сърбия поиска от Москва заем, за да подкрепи бюджета и платежния баланс на страната. Това би могло да се тълкува като опит да се избегне искането на помощ от Международния валутен фонд (МВФ), който би настоявал за структурни реформи в замяна на предоставения ресурс. Русия се съгласи да отпусне на Сърбия заем от 500 млн. щ.д., като веднага изплати 300 млн. щ.д., за да осигури ликвидността на страната. В същото време Сърбия взе от Москва още 800 хил. щ.д. заем, за да модернизира остарялата железопътна инфраструктура на страната. С годишна лихва от 4,1 %, руският заем е при по-неблагоприятни условия от обичайните заеми, отпускани от европейските финансови институции като Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР) и Европейската инвестиционна банка (ЕИБ). Освен това вторият заем предоставя преференциален статут на руските държавни изпълнители по проектите за модернизация на инфраструктурата в Сърбия¹⁰. Заемът не беше подложен на обществено обсъждане и изглежда Сърбия се е съгласила на условията за изключителен достъп на руските изпълнители в нарушение на нормите на ЕС за конкуренция и прозрачност при обществените поръчки.

От друга страна, преговорите по заема съвпаднаха с преговорите между „Газпром“ и „Сърбия газ“ относно десетгодишни доставки на газ. Сключеното споразумение предвижда ежегодна доставка на до 5 млрд. куб. м природен газ от Русия – два пъти повече от сръбските искания и нужди. Според медийни публикации и интервюта с източници, близки до „Сърбия газ“, Сърбия обаче е задължена да купува от Русия единствено най-малко 1,5 млрд. куб. м¹¹ природен газ годишно, за да не се налага да прави наказателни плащания за непотребените количества.

Руският икономически отпечатък в Сърбия не се ограничава само в енергийния сектор. Най-голямото присъствие на Русия е на корпоративната арена. Приблизително 1000 фирми в Сърбия са изцяло или частично руска собственост¹². Те контролират приходи в размер на около 5 млрд. евро или около 13 % от общите годишни приходи, генерирани от сръбската икономика. Както се посочва и по-долу, непрякото влияние на руските фирми в Сърбия минава през няколко канала, включително: (1) зависимост на местните фирми от вноса на руски суровини като природен газ; (2) натрупани дългове за доставка на газ и (3) зависимост на местните фирми от износа към Русия или от заеми, предоставени от контролирани от Русия банки, като например дъщерните дружества на „Агрокор“.

¹⁰ Например през юни 2017 г. немската банка за развитие KfW отпусна на Сърбия 17 милиона евро за нова водоснабдителна инфраструктура. Вж. <https://seenews.com/news/serbia-gets-17-mln-euro-loan-from-kfw-for-water-supply-projects-571661>.

¹¹ Blic. (2017). „Милър: НИС ще инвестира до три милиарда евро“. 27 март 2013 г. препечатано от Танюг, последно осъществен достъп на 6 декември 2017 г. на адрес <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/miler-nis-ce-investirati-vise-do-tri-milijarde-evra/vtv6qlt>. През 2016 г. Сърбия внесе близо 1,8 млрд. куб. м природен газ от Русия. Външното производство е около 400 млн. куб. м.

¹² Според анализ на корпоративните бази данни.

Фигура 6. Структура на корпоративното присъствие на руски фирми в Сърбия

Източник: Изчисления на ЦИД въз основа на корпоративни бази данни.

Междувременно обемът на активите, които се намират под пряк или непряк руски контрол, се движи между 8 и 10 % от общите активи в сръбската икономика. И това е така въпреки по-ниската от пазарната оценка на запасите от нефт и газ на НИС и декапитализацията на някои нефтохимични заводи, чийто газов дълг бе преобразуван в дялов капитал в полза на „Газпром“. Руските държавни и частни петролни и газови компании притежават почти всички местни запаси от нефт и газ, контролират над 50 % от пазара на горива на едро и на дребно, и упражняват непряко влияние върху финансовото и корпоративното управление на държавния доставчик на газ „Сърбия газ“, както и на неговите големи промишлени клиенти. Освен това във фирмите под контрола на руски лица са заети пряко около 2 % и непряко около 5 % от работната сила в Сърбия или около 70 000 души, главно в малко на брой промишлени предприятия като НИС, „Беопетрол/Лукойл“, „Сбербанк“ и свързани със „Сърбия газ“ нефтохимични и стъklarски заводи.

В Босна и Херцеговина руският икономически отпечатък е главно в петролния и газовия сектор. Въпреки че внася известно количество нефт от Хърватия и Сърбия, страната е напълно зависима от руския газ. Руски фирми контролират двете рафинерии на Босна и Херцеговина, които се намират в РС. През последното десетилетие корпоративният отпечатък на руските фирми в страната се е увеличил повече от два пъти, от 2,6 % от приходите на всички фирми в икономиката през 2006 г. на 5,7 % през 2015 г. В абсолютна стойност на руските фирми се пада оборот от около 1 млрд. евро през 2016 г. Концентрацията на руските инвестиции и фирми в РС отразява недоверието на базираните в ЕС фирми към инвестициите в съставната държава. Ширещата се

корупцията води до значителни разходи в това отношение. През 2016 г. дялът на руските фирми в икономиката на РС достига над 8 %. Засега руските фирми са най-големите инвеститори след като икономическата криза от 2008 г. намали интереса на западните инвеститори към този граничен пазар.

В Босна и Херцеговина равнището на руските ПЧИ се увеличава от 235 млн. щ.д.¹³ през 2008 г. на около 547 млн. щ.д. през 2016 г. или 8,1 % от общите ПЧИ с натрупване в страната (и 3,3 % от БВП). Повечето руски инвестиции са концентрирани в преработката на нефт, дистрибуцията на горива и газ, и финансовите услуги. Тук обаче не са включени предполагаемите преки правителствени заеми от Русия за РС. Има данни, че през април 2014 г. президентът на РС е договорил заем в размер на 270 млн. евро от Москва в опит да принуди държавното управление да се откаже от споразумението с Международния валутен фонд (МВФ). Това означаваше, че не могат да се проведат структурни реформи¹⁴ поради липсата на политически консенсус между политическите партии¹⁵. Месеци по-късно президентът Додик заяви, че Русия е обезпечила между 500 и 700 млн. евро за покриване на държавните разходи, в случай че МВФ не отпусне нов заем след изтичането на договора за заем с Фонда през 2015 г.¹⁶ Въпреки това няма достоверна информация, потвърждаваща фактическото изплащане на тези руски средства за РС.

През октомври 2015 г. президентът Додик обсъди заем в размер на 300 млн. щ.д. за финансиране на бюджетния дефицит на общностната единица през 2015 и 2016 г. от базирания в Калифорния инвестиционен фонд Global Bancorp Commodities and Investments, Inc. (GBCI), внедряващ технологии за управление на отпадъците в Русия. Според няколко медийни източника тази фирма е свързана и с руски гражданин – Александър Василев¹⁷. Преговорите с Русия по заема дойдоха само няколко месеца след като Босна и Херцеговина и съставните ѝ единици пострадаха от опустошителни наводнения, които парализираха икономиката и оставиха властите с ограничени средства. Отново нямаше никаква информация, потвърждаваща, че този заем действително е бил отпуснат. Условиата на потенциалния заем също останаха поверителни не само за обществеността, но и за съответните държавни институции, тъй като той не беше обсъден публично, нито в парламента на РС.

Липсата на информация за мостовия заем, който е бил договорен при закрити врата, и на публично достъпен анализ на разходите и ползите, поражда основателни съмнения, че споразумението е изцяло политически мотивирано. Сделката всъщност повтаря установен

¹³ До 2008 г. няма налични статистически данни за ПЧИ.

¹⁴ Latal, Srecko (2016). „Босна сключва сделка с МВФ за нов заем от 550 милиона евро“, *BalkanInsight*, 25 май, 2016 г.

¹⁵ Jukic, Elvira (2014). „Босненските сърби търсят руски заем, който да замести МВФ“, *BalkanInsight*, 3 април 2014 г.

¹⁶ „Лидерът на босненските сърби заяви, че Русия ще отпусне заем на региона от 500-700 милиона евро“, *Ройтерс*, 19 септември 2014 г.

¹⁷ Мукова, Деница (2015). „Мистериозен инвеститор отпуска 300 милиона щ.д. на Република Сръбска“, 16 октомври 2015 г.

модел на поведение на Русия, като например, заемното споразумение с Украйна от 2013 г., съгласно което на бившия президент Виктор Янукович се предоставя жизненоважно финансиране в размер на 3 млрд. щ.д. срещу анулиране на Споразумението за асоцииране с ЕС¹⁸.

Сред четирите държави от Западните Балкани, икономическият отпечатък на Русия в Македония е най-малък, и често е възприеман дори като несъществуващ. По-подробната оценка на руското присъствие в страната обаче разкрива една по-нюансирана картина, в която се виждат косвените канали на влияние, скрити зад мрежа от офшорни фирми или трети лица с местоположение в ЕС. Бившият министър-председател Никола Груевски и неговата управляваща коалиция бяха изключително заинтересовани да заздравят икономическите връзки с Русия, по-специално по отношение на сътрудничеството по големи проекти за природен газ като вече несъществуващия газопровод „Южен поток“ и неговия наследник „Турски поток“. Но тези амбиции на Македония все още не са реалност. Търговският оборот между двете страни остава минимален, макар че се повишава след 2014 г. тъй като македонските земеделски производители се възползваха от руското ембарго, наложено на фермерите от ЕС. Освен това Македония отказа да се присъедини към ръководените от ЕС и САЩ санкции срещу Русия заради анексирането на Крим, като се обоснова с потенциалните вреди за износа. В абсолютна стойност, търговският оборот между двете страни никога не е надхвърлял 400 млн. евро, а към 2016 г. е около 100 млн. евро.

Руските преки инвестиции в Македония са незначителни – 30 млн. щ.д. през 2015 г., но са повече от почти нулевото начално ниво през 2009 г. Вместо това руските предприятия инвестират в Македония чрез офшорни дестинации като Кипър, Белиз или държави с преференциални данъчни режими като Нидерландия, където например е регистрирана „Лукойл“ – най-голямата руска компания в Македония. Непреките инвестиции стават по-видими при преглед на данните от фирми с последен ефективен собственик, структура или лице с местоположение в Русия. Пример за това е бизнесът със спортни залагания, създаден от руския бизнесмен Сергей Самсоненко, който стана един от най-богатите хора в страната и открито подкрепи предизборната кампания на Груевски през 2016 – 2017 г. (вж. Каре 1).

Според анализа, 78 фирми, регистрирани в Македония, са с минимум 25 % руска собственост. Приходите на руските фирми, работещи в Македония, нарастват четири пъти – от 63 млн. евро през 2006 г. на над 212 млн. евро през 2015. Въпреки това техният дял в общите приходи в икономиката е малко над 1 %, като близо половината от продажбите са генерирани от една фирма – дистрибуторът на горива на дребно „Лукойл“, а другата половина са концентрирани в две фирми за строеж на газопроводи, които изграждат разширената газоразпределителна мрежа, и във фирмите за залагания на Самсоненко.

¹⁸ Walker, Shaun. (2013). „Владимир Путин предлага на Украйна финансови стимули, за да остане с Русия“, „Гардиън“, 18 декември 2013 г.

За сравнение, македонските фирми с австрийски и холандски крайни ефективни собственици контролират повече от 26 % от общите приходи на всички предприятия в страната и 24 % от общите активи в икономиката, а в тях са заети 15 % от работната сила. Гръцките фирми имат дял от 13 % в икономиката, като най-големият гръцки инвеститор е операторът на рафинерии Hellenic Petroleum. Сред тези фирми са и някои от най-големите компании в страната като електроразпределителното дружество EVN и металургичният комбинат за фероникел в Кавадарци, собственост на най-големия производител на никел в Европа "Cunico Resources", регистриран в Нидерландия. Със значителния си дял в банкирането, дистрибуцията на горива и морските превози Гърция очевидно има най-голямо корпоративно присъствие в Македония. Въпреки това следва да се отбележи, че миннодобивното дружество „Солвей“, което управлява оловни, цинкови и медни мини в страната, както и смесеното дружество, което притежава и управлява комбинираната и когенеративна топлоелектроцентраля ТЕ-ТО близо до Скопие, са собственост на офшорни структури, свързани с руски холдинги. Те не се явяват пряка руска собственост¹⁹, но включването им в анализа почти би удвоило руското икономическо присъствие в Македония, макар че то ще остане незначително в сравнение с това на гръцките, австрийските и холандските фирми.

¹⁹ Фомичева, А. (2015). „Съжаляваме, Скопие: ТГК-2 загуби правото на 100 % собственост върху ТЕЦ-а в Македония“, Комерсант, 14 октомври 2015 г., <https://www.kommersant.ru/doc/2832233>.

УЯЗВИМИ СЕКТОРИ

Енергетика

Най-явното проявление на разширяващия се икономически отпечатък на Русия в Западните Балкани се вижда в постепенното завземане на енергетиката на тези страни от руски фирми. В Сърбия Русия се възползва от неефективното управление в ключови сектори на икономиката, за да разшири своето влияние. По-специално инвестициите ѝ в енергетиката са предназначени да намалят конкуренцията и да заздравят позициите на Русия чрез блокиране на доставките. Тези инвестиции имат за цел не само да защитят икономическите и политическите интереси на Русия, но и да насърчат взаимозависимостта между държавите, които дават приоритет на Русия в своите отношения. Както в Сърбия, така и в Босна и Херцеговина липсва прозрачност в управлението на държавните газови компании. Макар че дългосрочните договори с „Газпром“ поддържат вносните цени на газа на много по-високи нива от тези в повечето европейски страни, министрите на енергетиката в Сърбия и Босна и Херцеговина не правят опити да реструктурират тези договори и да постигнат повече гъвкавост. Нещо повече, те не направиха почти нищо, за да ускорят проектите за разнообразяване на стратегическите доставки на газ. Междувременно политическите защитици публично ръководените от Русия мащабни инфраструктурни проекти за природен газ като „Южен поток“ и TESLA – без да разполагат с анализ на разходите и ползите, освен голословни политически обещания за нови работни места и икономически растеж. Междуправителствените споразумения за тези проекти бяха договорени при пълна секретност, което доведе до съмнения, че сделките включват условия, блокиращи дългосрочните алтернативни доставки на газ за страните.

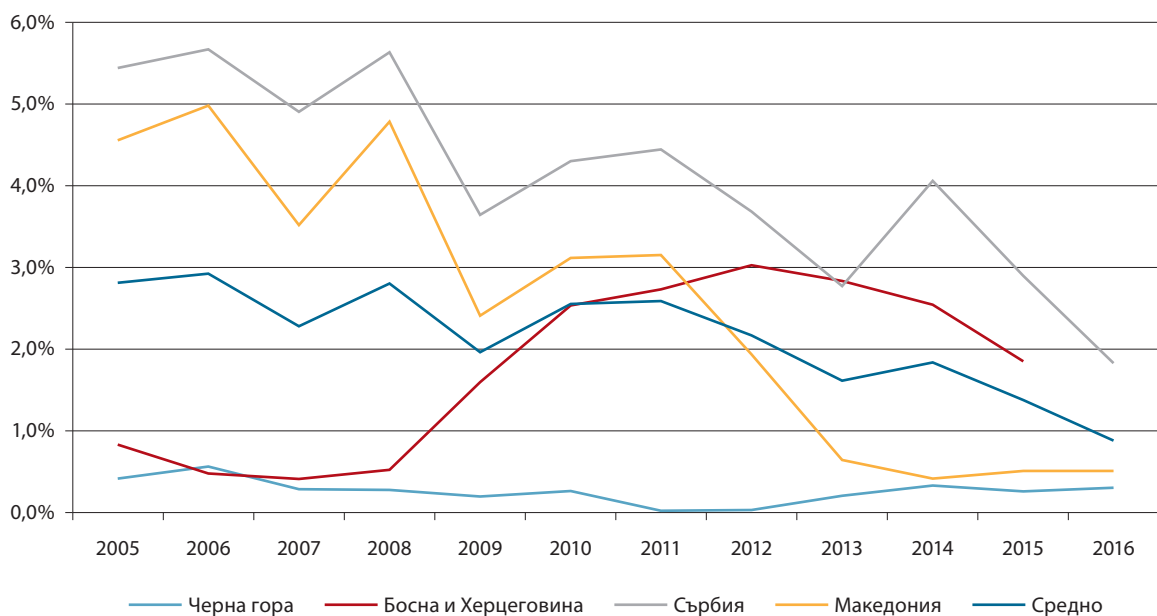
Както в Сърбия, така и в Босна и Херцеговина вече изоставеният проект за газопровода „Южен поток“ се управляваше в нарушение на Третия енергиен пакет на ЕС, тъй като „Газпром“ притежава повече от 50 % от дружеството за изпълнение на проекта. Съгласно правилата на Пакета, собственикът на природния газ не може да притежава едновременно мажоритарния дял в националната газопрепосна и газоразпределителна мрежа. Освен това газовите компании в двете страни все още не са напълно реструктурирани в съответствие с „достиженията на правото на ЕС в областта на енергетиката“ или правната рамка на Енергийната общност. Както се посочва в доклада за напредъка на Енергийната общност от 2017 г., пазарите на газ в Сърбия и Босна и Херцеговина са силно концентрирани и като цяло затворени²⁰.

Търговията с енергия е общият знаменател в трайния търговски дефицит на Босна и Херцеговина, Македония и Сърбия с Русия. И в трите

²⁰ Европейска енергийна общност (2017 г.). Годишен доклад за изпълнението, 1 септември 2017 г., Секретариат на Енергийната общност.

Страни суровият петрол и природният газ заемат между 75 и 95 % от вноса от Русия. Тази енергийна зависимост допринася за общата търговска уязвимост на тези страни от Русия, която, както се вижда от споровете на Сърбия с Русия по отношение на газа, може да доведе до спиране на доставките, корпоративен рейд срещу големи промишлени активи и силен натиск върху външната политика. Съчетанието между енергиен дълг и неблагоприятни договори спира икономическия растеж и подкопава финансовата стабилност, а това оказва натиск върху правителствата да се поддадат на политически искания от чужбина. Макар влиянието на този инструмент да отслабна през последното десетилетие, най-вече поради спада в цените на енергийните носители, той все пак продължава да има значение, тъй като Югоизточна Европа остава най-разпокъсаната и изолирана част от Европа по отношение на енергията.

Фигура 7. Внос на нефт и газ като дял от БВП (%)

Източник: Изчисления на ЦИД въз основа на търговската статистика в базата данни КОМЕКСТ на ЕВРОСТАТ.

В региона на Западните Балкани Русия се е насочила към големи, нереструктурирани (от гледна точка на корпоративното управление) държавни фирми, които са зависими от малко на брой мениджъри и политически назначения, податливи на манипулация от руските държавни и частни структури. „Газпром“ заздравя доминантната си позиция на вътрешните пазари на природен газ в Босна и Херцеговина, Македония и Сърбия чрез сключването на негъвкави, дългосрочни договори за доставка на газ, насърчаване на строежа на мащабни и скъпи газопроводи, назначаване на местни газови посредници със силни политически връзки и блокиране на опитите за либерализа-

ция на пазара и диверсификация на източниците на енергия. През 2008 г. дъщерната петролна компания на „Газпром“ „Газпромнефт“ купи сръбския нефтен и газов холдинг НИС – най-голямата сръбска фирма – след непрозрачно междуправителствено споразумение с противоречиви условия. Споразумението от 2008 г. включва разпоредба, че Сърбия ще участва във вече изоставения проект за газопровод „Южен поток“, което би циментирало зависимостта на страната от руски газ. Сделката може да бъде свързана с подкрепата на Русия за отхвърлянето от Сърбия през февруари 2008 г. на едностранно обявената от Косово независимост. Тази връзка между енергия и политика лежи в основата на руското влияние в Западните Балкани и е благоприятна основа за множество дейности, насочени към разширяване на икономическото присъствие на Русия в банковия сектор, добивната промишленост и недвижимите имоти.

Вместо да се стремят да разнообразят своите доставки на газ чрез газопреосни връзки с България и Хърватия, страните от Западните Балкани (с изключение на Черна гора, която не потребява газ) останаха енергийни острови, които посвещават по-голямата част от своите политически усилия да рекламират ръководените от „Газпром“ газопроводи. Не е изненада, че Босна и Херцеговина и Македония, които не успяха да либерализират своите пазари на газ и разчитат на фиксирани дългосрочни нефтено-индексирани договори, плащат едни от най-високите цени²¹ за газ в Европа.

В Сърбия, заради високите цени, начислявани от „Газпром“ и липсата на гъвкавост в дългосрочния договор на сръбския доставчик на газ на едро „Сърбия газ“ последният натрупа дълг от 200 млн. евро между 2001 и 2011 г. за неплатени доставки на газ. Загубите са резултат от несъответствието между високите вносни цени на газа и вътрешните цени за потребителите, които сръбският регулатор поддържа изкуствено ниски, за да предотврати социални вълнения. Освен това „Сърбия газ“ не успя да си събере задълженията от няколко големи държавни предприятия (завода за торове „Азотара“, нефтохимичните заводи „Петрохемия“ и стоманодобивния завод „Смедерево“), както и от общинските топлофикации. Значителна част от сръбската тежка промишленост е зависима от доставката на евтин природен газ от „Сърбия газ“ и от местни източници, разработвани от НИС. И след като през 2009 г. световната икономическа криза удари Сърбия, големите сръбски предприятия започнаха да не изпълняват задълженията си по договорите за доставка на газ, което доведе до поглъщането им от „Сърбия газ“ и държавата. Няколко последователни сръбски правителства отказаха да реструктурират или закрийт губещите държавни фирми, страхувайки се от нежелани социални и политически реакции. Под натиска на МВФ правителството на Александър Вучич започна да решава тези структурни проблеми. Горепосочените фирми са някои от най-големите сръбски износители. Но рентабилността им зависи от наличието на евтин природен газ и горива.

²¹ Хватката на „Газпром“: влиянието на Русия върху Европа. Радио „Свободна Европа“ – информационна графика на зависимостта на Европа от руски газ по държави, последно осъществен достъп на 9 ноември 2017 г. на адрес <https://www.rferl.org/a/gazprom-russia-gas-leverage-europe/25441983.html>.

Когато в средата на първото десетилетие на 21-ви век цените на газа започнаха да растат, „Азотара“, „Петрохемиа“ и „Смедерево“, в светлината на оскъдните алтернативи на „Газпром“, започнаха да не изпълняват задълженията си по договорите за газ. Например торовият завод „Азотара“, „Петрохемиа“ и стоманодобивния завод „Смедерево“, които вече са собственост на „Сърбия газ“ или на държавата, натрупаха огромни загуби от 2008 до 2014 г., въпреки че получаваха по-евтин природен газ от „Сърбия газ“²². „Газпром“ има стратегически интерес и трите фирми да оцелеят, защото те представляват почти една трета от пазара на газ в Сърбия. „Газпром“ може да избегне прякото купуване на тези фирми и вместо това да използва техния дълг, за да оказва натиск върху Сърбия, тъй като евентуалният срив на задължените фирми може да остави на улицата хиляди протестиращи работници.

„Газпром“ вече използва уязвимостта на Сърбия като намали доставките на газ през 2014 г. Тогава се случи най-съществената манипулация на доставките на газ – намаление с 30 % – и то само дни преди посещението на руския президент Владимир Путин в Белград. „Газпром“ посочва натрупания дълг на „Сърбия газ“ като причина за намаляването на доставките²³. През март 2016 г. „Сърбия газ“ започна преговори за реструктуриране на общия си дълг на стойност около 1 млрд. евро, половината от който беше към руски държавни банки. Сръбската държава пое по-голямата част от прекия дълг към „Газпром“, което днес намира отражение във влошаващата се фискална позиция на страната.

Финансовите затруднения на „Сърбия газ“ са една от основните причини за нежеланието на сръбското правителство да реструктурира дружеството в съответствие с правилата в Третия енергиен пакет на ЕС. Ако „Сърбия газ“ загуби своите операции по пренос и съхранение на газ и стане само разпределително дружество, то може да фалира. Близки до „Газпром“ сърби като Душан Баятович – главен изпълнителен директор на „Сърбия газ“ и член на Съвета на директорите на дъщерното дружество на „Газпром“ „Югоросгаз“ – се противопоставят на реструктурирането на „Сърбия газ“: ход, който не само би внесъл повече прозрачност в газовия сектор на страната, но и би засилил конкуренцията от независими доставчици. Като се противопоставя на реструктурирането на „Сърбия газ“, Баятович пречи на напредъка по проекта за междусистемен газопровод с България, тъй като ЕБВР настоява Сърбия да се хармонизира с Третия енергиен пакет, съгласно който собствеността на дейностите по доставка и пренос на газ трябва да бъде законово и функционално разделена. Той също така защитава интересите на „Газпром“ в медиите и публично се противопоставя, наред с други въпроси, и на опита за увеличаване на данъка върху добива на природни суровини.

²² Република Сърбия – Фискален съвет. Оценка на държавните предприятия в Сърбия: финансови аспекти. Белград, 31 юли 2014 г., последно осъществен достъп на 22 януари 2018 г. на адрес http://www.fiskalniasvet.rs/doc/eng/analysis_of_state-owned_enterprises_fiscal_aspect.pdf.

²³ „Русия намалява притока на газ към Сърбия заради неплатени дългове“, *Novinite.com*, 1 ноември 2014 г., <http://www.novinite.com/articles/164467/Russia+Reduces+Gas+Flow+to+Srbia+over+Unpaid+Debt>.

Баятович, който е заместник-председател на Социалистическата партия на Сърбия (СПС) – младши коалиционен партньор на сегашното сръбско правителство – представлява Сърбия в повечето смесени дружества с „Газпром“, включително в „Южен поток“, смесената сръбско-руска застрахователна компания „Согаз“, и „Банатски двор“ – съоръжението за подземно съхранение на газ, изградено от „Газпром“. Назначенията му във висшите ръководства на тези фирми очевидно би било в противоречие с добрите практики за корпоративно управление на ОИСР, които препоръчват ясно отделяне на политиката и управлението на националните компании, за да не се допуска конфликт на интереси, клиентелизъм и непрофесионализъм²⁴. От заеманите постове Баятович получава около 20 000 евро месечно²⁵ – двадесет пъти повече от отчетния му базов доход от „Сърбия газ“. Благодарение на спонсорството на „Сърбия газ“ той е и председател на Съвета на директорите на Спортната асоциация „Войводина“ – сдружение на спортни клубове от Нови сад, и е бил член на Съвета на директорите на един от двата най-големи футболни клуба в Сърбия – „Цървена звезда“, чийто основен спонсор е „Газпром“. През 2014 г. Агенцията за борба с корупцията препоръча на Баятович да се оттегли от поста на главен изпълнителен директор, но той успя да пренебрегне тази препоръка²⁶. В медиите той често превъзнася сътрудничеството с Русия в енергийния сектор и критикува всички други варианти за диверсифициране, включително газопреносната връзка с България и всяка потенциална доставка от терминала за втечен природен газ на остров Кърк в Хърватия²⁷.

Руското влияние в газовия сектор се разширява чрез посреднически канали като „Югоросгаз“ – смесено дружество между „Сърбия газ“ и „Газпром“, в което руската страна има контрол върху 75 % от акциите (вж. Фигура 7 по-долу). Първоначално смесеното предприятие беше създадено с цел изграждане на газопреносната връзка с България и газифициране на Южна Сърбия, но през 2007 г. дружеството стана основният посредник в търговията с газ на „Сърбия газ“ с Русия. „Югоросгаз“ получава около 4 % премия върху газа, който препродава на „Сърбия газ“, допринасящи за печалба от приблизително 15 млн. евро само през 2013 г.²⁸

„Газпром“ е проектирал структурата за доставка на газ в своя полза и очевидно за сметка на „Сърбия газ“. „Газпром“ продава договорен

²⁴ ОИСР. (2015). Насоки на ОИСР за прилагане на корпоративно управление в предприятията с държавно участие. Издание 2015 г., достъпно с възможност за сваляне на адрес <http://www.oecd.org/corporate/guidelines-corporate-governance-SOEs.html>.

²⁵ Nataša Latković "Srbijagas" u sve većoj dubiozi, a Bajatoviću VEĆA PLATA za čak 1.400 evra," 2 февруари 2017 г., *Blic*, последно осъществен достъп на 29 ноември 2017 г. на <http://www.blic.rs/vesti/politika/srbijagas-u-sve-vecjoj-dubiozi-a-bajatovicu-veca-plata-za-cak-1400-evra/s2brymd>.

²⁶ "Agencija: Bajatović će moći usmeno da se izjasni o predloženoj smeni," 25 ноември 2015 г., *Blic*, последно осъществен достъп на 21 декември 2017 г. на адрес <http://www.blic.rs/vesti/politika/agencija-bajatovic-ce-moci-usmeno-da-se-izjasni-o-predlozenoj-smeni/2fqzqbb>.

²⁷ "Srbija u problemu – nema alternative za ruski gas," 26 март 2015 г., *Sputnik Srbija*, последно осъществен достъп на 21 декември 2017 г. на адрес <https://rs-lat.sputniknews.com/ekonomija/20150326893419/>.

²⁸ Първоначално газопреносната връзка между България и Сърбия беше считана за тръбопровод за бъдещ пренос на руски газ.

обем на „Югоросгаз“ в Украйна, след което „Сърбия газ“ купува същия газ, но при 4 % премия и плаща допълнителните разходи за пренос през Унгария. От години съществува следният парадокс: след като „Югоросгаз“ продаде руския газ на „Сърбия газ“, националният доставчик на газ го препродава на по-ниска регулирана цена обратно на „Югоросгаз“ за собствена дистрибуция в Южна Сърбия, което постоянно води до големи загуби за „Сърбия газ“.

Въпреки че много от елементите на търговията с газ между Сърбия и Русия остават неизвестни поради поверителността на договорите, разследващите доклади на водещи сръбски медии²⁹ показват, че „Сърбия газ“ понася значителни загуби заради своите споразумения за търговия с газ. Сметката ще трябва да бъде платена от сръбския данъкоплатец, най-вероятно чрез емитирането на още публичен дълг, който ще трябва да бъде покрит с по-високи данъци или съкращаване на социалните разходи. От друга страна, „Югоросгаз“ не инвестира постъпленията си в развитието на своята система от газопроводи в Сърбия, нито в междусистемната връзка с България, както е договорено между руското и сръбското правителство, а вместо това разпределя средствата между собствениците на компанията³⁰. „Сърбия газ“ получава 25 % от всички постъпления, а останалите 75 % се прехвърлят в чужбина – 50 % към „Газпром“ в Русия и 25 % към „Центрекс“, дружество, което според проучванията е изцяло собственост на „Газпром“.

Неспособността на ръководството на „Сърбия газ“ да реструктурира компанията е в нарушение на условието на ЕБВР за финансиране на изграждането на междусистемната връзка България – Сърбия, която би подобрила енергийната сигурност на Сърбия и би довела до понижение на вносните цени на газа. „Газпром“ се противопостави на газопровода, тъй като той пряко би оспорил господстващото положение на фирмата на сръбския пазар.

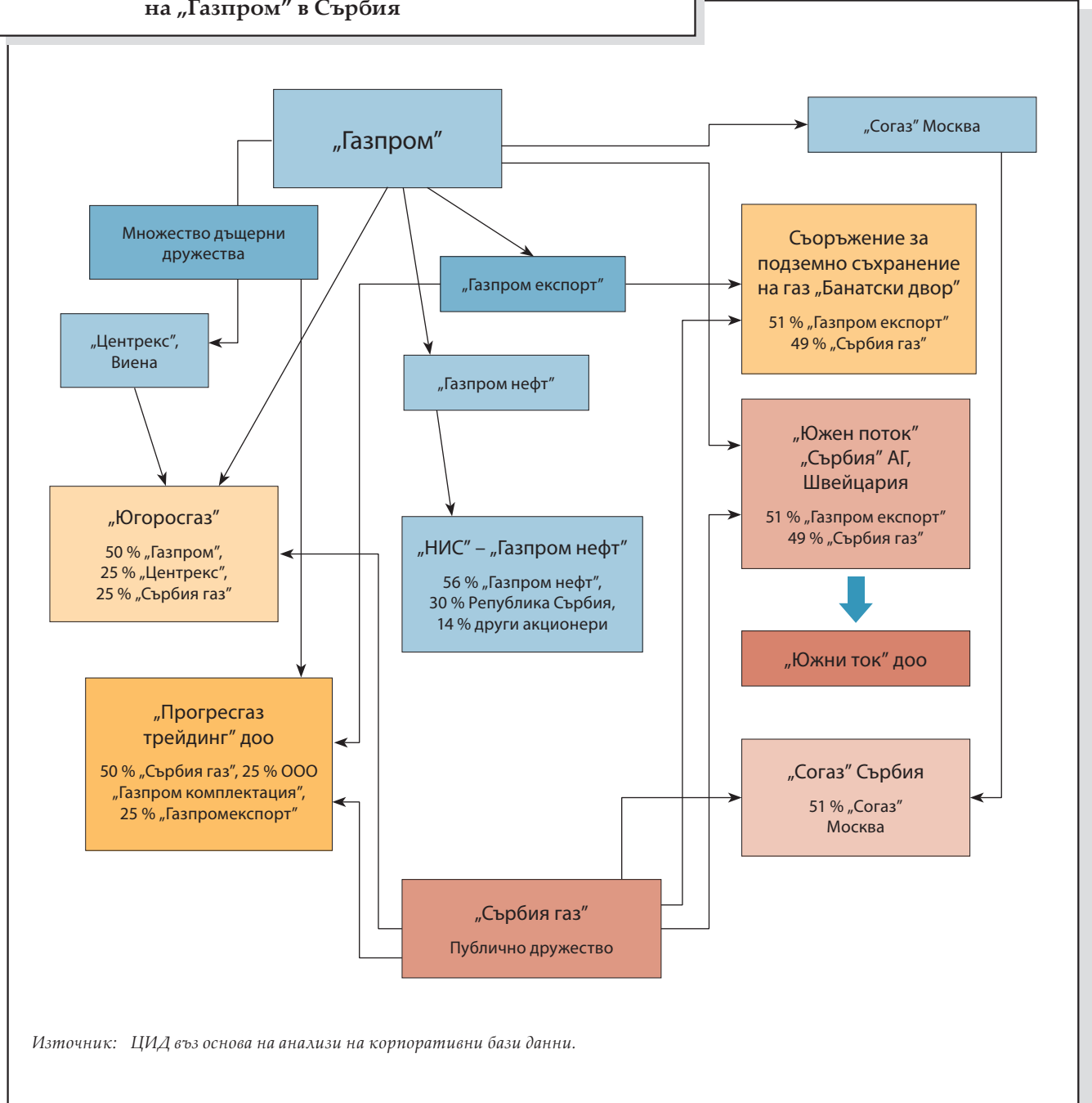
В Македония, където над 80 % от енергията на страната идва от въглища и нефт, ролята на газовия сектор е незначителна. Въпреки това геополитическите съображения, съпътстващи дългосрочния договор с „Газпром“, в съчетание с ръководеното от Русия изграждане на местни газопроводи, увеличило политическото значение на природния газ в страната. Зависимостта от руски газ вероятно ще нараства въз основа на планираните инвестиции в инфраструктура за газификация в страната. Това повдига въпроса дали газификацията е търговски оправдана или е в отговор на политически натиск за изкуствено увеличаване на търсенето на газ.

Македония е силно зависима от изгарянето на лошокачествени дърва и лигнит или кафяви въглища за отопление. Тъй като еми-

²⁹ Например Insider, TV B92.

³⁰ С изключение на 100 км тръбопровод, изграден до НИС преди 2000 г., много малко напредък е постигнат в изграждането на газопровода Ниш-Димитровград (България). През 2014 г., когато „Газпром“ заяви, че ще изостави „Южен поток“, България и Сърбия, които бяха сключили меморандум за изграждането на междусистемната връзка за газ през 2012 г., бяха принудени да потърсят алтернативни варианти за доставка на газ.

Фигура 8. Йерархична структура на собственоста на „Газпром“ в Сърбия

сиите от горивата водят до високи нива на замърсяване на въздуха, газификацията на домакинствата се възприема като важен начин за намаляване на енергийната бедност. Въпреки това понастоящем само източният град Струмица има достъп до природен газ чрез Трансбалканския газопровод. (друго важно изключение е електро-централата на газ ТЕ-ТО в столицата Скопие). Като цяло Македония консумира между 0,05 и 0,1 млрд. куб. м газ годишно – най-ниският процент на потребление на газ в Европа³¹. През 2016 г. „Газпром“

³¹ Статистика на „Газпром“ за доставката на газ за Европа, последно осъществен достъп на официалния сайт на „Газпром“ на адрес: <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>.

достави на Македония 0,07 млрд. куб. м газ. Местната газова мрежа, която включва повече от 260 км газопроводи, достига до топлоелектроцентралата ТЕ-ТО и няколко промишлени клиенти³² в покрайнините на Скопие.

Ниските нива на потребление на газ в Македония смекчиха негативния ефект от намалените доставки през 2006 и 2009 г., когато спорът между „Газпром“ и правителството на Украйна временно спря подаването от Русия към Югоизточна Европа. Македония успешно премина на твърди горива, за да компенсира спада в газовия сектор. Няколко последователни правителства продължиха да подкрепят разширяването на газовата мрежа в страната и се ангажираха с ръководените от „Газпром“ газопроводи „Южен поток“ и „Турски поток“. През юли 2013 г. македонското правителство сключи двустранно споразумение с Русия за изграждането на разклонение на „Южен поток“ въпреки голямата несигурност как точно да бъде свързана Македония към газопровода³³. След като проектът беше изоставен под натиска на Брюксел³⁴, руският президент Владимир Путин обяви нов проект – „Турски поток“, който да включва два газопровода, всеки от които да доставя малко под 16 млрд. куб. м газ годишно до Турция. Първият газопровод щеше да снабдява само турския вътрешен пазар, а вторият – да пренася газ през Гърция или България за Македония, Сърбия и Унгария по новия газопровод TESLA и да завършва в газовия хъб „Баумгартен“ близо до Виена. Тези планове бяха сходни с първоначалните планове за проекта „Южен поток“ с тази разлика, че TESLA е включен в проектите от общ интерес (ПОИ) на Европейската комисия. Включването в ПОИ е предпоставка за евентуално финансиране от ЕС³⁵. Газопроводът е планиран за 2019 г., което е доста нереалистично предвид бавния напредък на „Турски поток“ и общото противопоставяне от страна на ЕС сре-

³² Високата цена на газа и негъвкавите условия „вземаш или плащаш“ на договора с „Газпром“ натовашиха финансово някои от големите потребители на газ в страната. Например ТЕ-ТО, която е съсобственост на руската ТКГ-2 чрез македонското ѝ дъщерно дружество „Балкан енерджи груп“, се контролира от руския член на Съвета на Федерацията и бизнесмен Леонид Лебедев. По данни от 2013 г. дружеството е натрупало близо 120 милиона щ.д. дълг за газ към „Газпром“ (за работата на две централи в Русия и една в Скопие). Точната сума на македонския дълг за газ е неизвестна поради поверителността на споразумението. Към края на 2015 г. ТКГ-2 дължеше на „Топлофикация“ – основното топлофикационно дружество – 23 милиона евро. По-голямата част от дълга беше натрупан чрез заем от „Топлофикация“ за изграждането на комбинирания и когенеративна топлоелектроцентрала в Скопие. През януари 2017 г. руската ВТБ заведе иск в руски съд за конфискация на централата в опит да се използва активът за изплащане на част от дълга на ТКГ към банката. Затрудненото финансово положение на централата генерира лавина от дългове, която засегна топлофикационното дружество, а това в най-добрия случай можеше да доведе до декапитализация на компанията и проблеми с надеждността на снабдяването, а в най-лошия – до пълно спиране на работата на централата и риск 50 000 домакинства в Скопие да останат без отопление през зимата.

³³ B92 (2013). „Русия и Македония сключват сделка за разклонение на „Южен поток“, 24 юли 2013 г., последно осъществен достъп на 16 ноември на адрес: http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2013&mm=07&dd=24&nav_id=87050.

³⁴ RFERL (2014). „България прекратява работата по газопровода „Южен поток““. Радио „Свободна Европа“, 8 юни 2014 г., последно осъществен достъп на 21 ноември 2017 г. на адрес <https://www.rferl.org/a/bulgaria-suspends-work-on-south-stream-pipeline/25414739.html>.

³⁵ Георгиев, Георги (2015). „Партньорите от Централна, Източна и Югоизточна Европа виждат европейски средства за проекта за газопровод „Тесла“, SeeNews, 28 август 2015 г., последно осъществен достъп на 21 ноември на адрес: <https://seeneews.com/news/cesee-partners-eye-eu-funds-for-tesla-gas-pipeline-project-490558#sthash.zOUb2R0v.dpuf>.

щу нов руски газопровод от юг. Включването на TESLA в списъка на ПОИ на ЕС през 2015 г. очевидно е станало в резултат на силно лобиране от страна на Унгария, която беше дипломатическият лидер при прокарването на TESLA³⁶.

Бившето македонско правителство на Никола Груевски прегърна идеята за TESLA и работи в тясно сътрудничество с руската компания за строителство на газопроводи „Стройтрансгаз“ по разширяването на местната тръбопроводна мрежа за природен газ. „Стройтрансгаз“ е собственост на санкционирания от САЩ и ЕС Геннадий Тимченко. Смята се, че същото дружество е щяло да бъде отговорно за изграждането на разклонението на „Южен поток“ за Македония преди отмяната на проекта³⁷. Анулираният проект беше планиран за 200-300 млн. щ.д. и щеше да се финансира частично от руската страна като начин за връщане на 60 млн. щ.д. съветски дълг към Македония. През февруари 2017 г. руското финансово министерство обяви, че ще изчисти дълга към Македония до края на годината³⁸. Всъщност с изплащането на този отдавнашен дълг към Македония чрез финансиране на разширяването на местната газопроводна инфраструктура Русия щеше да финансира фирма със силни връзки с Кремъл, която преди това получаваше милиарди долари през други проекти за газопроводи в Русия и Европа.

Въпреки неуспеха на „Южен поток“ и не особено ясната съдба на TESLA, правителството частично изпълни плановете си за разширяване на местната мрежа. През 2016 г. „Стройтрансгаз“ завърши изграждането на газопровода Клековице-Неготино с дължина 96 км, на стойност 75 млн. щ.д., свързващ Македония със сръбската газова система³⁹. Дружеството планира да завърши връзката с Гърция, където се очакваше да се свърже към втората тръба на газопровода „Турски поток“ на границата. През октомври 2016 г. македонският и гръцкият преносни оператори MER и DESFA сключиха споразумение за свързване на техните мрежи чрез 160 километрова междусистемната връзка към Щип, където свършва разширението на изградените от Русия газопровод Клековице-Неготино. Този нов газопровод създава възможности за диверсификация, който би могъл да свърже македонската газова система с азербайджанския газ, течащ през Трансадриатическия газопровод (ТАГ)⁴⁰. Но няколко последователни македонски правителства пропуснаха тази възможност за разнообразяване на доставките на газ. Вместо това те предпочетоха да продължат с икономически нерелигиозните проекти за газопроводи с негъвкави договорни условия,

³⁶ Пак там.

³⁷ Luhn, Alec (2014). „Геннадий Тимченко отрича връзките си с Путин, които го направиха един от най-големите руски олигарси“, 24.03.2014 г., последно осъществен достъп на 16 ноември на адрес <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/21/oligarch-timchenko-denies-putin-links-us-blacklist-sanctions>.

³⁸ RT (2017). „Русия ще изчисти целия съветски дълг до края на годината“, RT, 17.02.2017 последно осъществен достъп на 10 ноември на адрес <https://www.rt.com/business/377676-russia-pays-soviet-debt/>.

³⁹ „Македония завършва част от своята газова мрежа“, economynews.bg, 01.08.2016 г.

⁴⁰ Balkan Energy (2016). „MER и DESFA сключиха Меморандум за разбирателство за изграждането на газопровод“, 14 октомври 2016 г., последно осъществен достъп на 10 ноември на адрес <http://balkanenergy.com/mer-and-desfa-signed-mou-on-gas-pipeline-construction-region-14-october-2016/>.

управлявани от „Газпром“: „Южен поток“, „Турски поток“ и TESLA. Решението за започване на мащабна газификация от изключително близка до Кремъл компания („Стройтрансгаз“) и „Газпром“ с цел възвръщане на съветския дълг е типичен пример за модел, характерен за всички правителства на Балканите, при които те пренебрегват своите национални интереси в името на геополитически заблуди, подхранвани от руска и местна пропаганда.

Основната икономическа заблуда, свързана с проекта „Южен поток“, е, че приемането на голям руски газопровод ще преобрази местните икономики, ще създаде хиляди работни места и ще генерира нови видове стопанска дейност. Според подобни заблуди изграждането на газопровода ще бъде в полза на балканските държави заради поевтиния природен газ, което от своя страна би улеснило разширяването на преноса на газ. Тези мнения не се основават нито на факти, нито на детайлни оценки на икономическия ефект, а само на изявления на висши политици и някои бизнес лидери⁴¹. Другият мит – че проектът за руски газопровод ще даде по-голяма енергийна сигурност на приемащите страни – беше напълно разобличен от опита на Украйна и Беларус, които непрекъснато страдат от прекъсвания на доставките, независимо че са основните транзитни страни за руския газ.

Босна и Херцеговина попадна в същия газов капан. Страната е напълно зависима от руски внос. Природният газ покрива около 25 % от нуждите на топлофикациите (останалото се покрива от мазут), но няма съществено значение за енергийния сектор на страната. През 2013 г. Босна и Херцеговина плаща втората най-висока цена за вносен газ от 515 щ.д. за 1000 кубични метра, като пред тях е само Македония с 564 щ.д.⁴² Босна и Херцеговина беше една от най-силно засегнатите страни в Югоизточна Европа от спирането на преноса на руски газ през Украйна през 2009 г. по време на ценовия спор между „Газпром“ и „Нафтогаз“, при който доставките бяха намалени наполовина⁴³. През 2015 г. на природния газ се падаха само около 4 % от общото крайно енергийно потребление, а в абсолютни стойности то не надвишаваше 220 млн. куб. м. Независимо от ограниченото потребление на природен газ в Босна и Херцеговина Русия се стреми да се възползва от зависимостта на страната от внос, за да засили разделението между общностните единици.

Отношенията с „Газпром“ остават като цяло несиметрични. Руският доставчик често използва монополното си положение, за да настройва ФБХ и РС една срещу друга. Например през февруари 2015 г. ръководителят на доставчика на газ в РС „ГАЗ РЕС“ и главният изпълните-

⁴¹ Marusic, Sinisa (2013). „Сделката за „Южен поток“ увеличава газовите перспективи на Македония“, *BalkanInsight*, 26 юли 2013 г.

⁴² Хватката на „Газпром“: влиянието на Русия върху Европа. Радио „Свободна Европа“ – информационна графика на зависимостта на Европа от руски газ по държави, последно осъществен достъп на 9 ноември 2017 г. на адрес <https://www.rferl.org/a/gazprom-russia-gas-leverage-europe/25441983.html>.

⁴³ Ралчев, Стефан. (2009). „Руските доставки на газ за Босна съкратени наполовина“, *See News*, 6 януари 2009 г., последно осъществен достъп на 13 ноември 2017 г. на адрес <https://seenews.com/news/update-2-russian-gas-supplies-to-bosnia-cut-by-half-239252>.

лен директор на „Газпром“ сключиха ново споразумение за директна доставка на газ за общностната единица, като заобиколиха един от доставчиците на газ във ФБХ, а именно „БХ Газ“, при условия за преференциални цени след разговори между главния изпълнителен директор на „Газпром“ и Президента Додик през септември 2014 г.⁴⁴ В договора се посочва, че „Газпром“ ще достави 106 млн. куб. м газ на РС от 1 юли 2015 г. до 31 декември 2016 г.⁴⁵ Споразумението е обвързано със създаването на ново смесено дружество (60 % за „Газпром“ и 40 % за РС спрямо 51 % към 49 % в Сърбия и 50 на 50 % в България) за изграждането на разклонение на „Южен поток“ от РС към ФБХ. Макар че управлението на енергийния сектор е от компетентността на всяка една от общностните единици, РС, която има географско предимство заради близостта си до инфраструктурата на Сърбия, има значителна власт над доставките на газ за ФБХ.

Както ФБХ, така и РС очакваше, че „Южен поток“ ще реши проблемите им с недостига на газ заради тесните места по съществуващата газопроводна мрежа, причинени от споровете между двете общностни единици. Целта на ръководството на РС беше да изгради 280 км газопровод до столицата на общностната единица Баня Лука и 46 жилищни района в РС. Този план е включен в план за газификацията на РС от 2002 г., когато на компанията „Славия Интернешънъл“ от Лактаси – родното място на Додик и крепост на неговия Алианс на независимите социалдемократи (SNSD) – беше възложен концесионен договор за изграждането на газопровод с дължина 480 км по поречието на р. Сава. „Южен поток“ щеше да следва същото трасе с капацитет между 1,5 и 1,7 млрд. куб. м годишно. Въпреки това, при сключването на споразумението за „Южен поток“, РС заобиколи ФБХ и правителството, като ефективно блокира достъпа до планирания газопровод извън газоразпределителната мрежа, управлявана от РС. По оценка на РС, преките и непреките загуби за Босна и Херцеговина от анулирането на „Южен поток“ надхвърлят 2 млрд. евро⁴⁶.

От страна на ФБХ, „Газпром“ има договори за доставка на годишна база с „БХ Газ“ и „Енергоинвест“. „БХ Газ“ е едноличен доставчик на едро и един от двамата оператори на газопреносната система в общностната единица (другият е „Газ промет“). В РС има още един оператор на газопреносна система – „Сараевогаз Източно Сараево“. Между ФБХ и РС има само една връзка с местната преносна система – в Зворник в РС. Постоянните политически борби на етническа основа и фактът, че има трима различни оператори на газопреносната система, допринесоха за слабата работа на системата и за кризи

⁴⁴ Posaner Josh (2014). „Сделката на „Газпром“ в Република Сръбска“ осигурява временно решение за „Южен поток“, Лондонски икономически университет, Изследователски блог за Югоизточна Европа, 16 септември 2014 г., последно осъществен достъп на 13 ноември 2017 г. на адрес <http://blogs.lse.ac.uk/lsee/2014/09/16/gazproms-gas-deal-in-republika-srpska-provides-south-stream-stop-gap/>.

⁴⁵ Съобщение за пресата на „Газпром экспорт“, 27 февруари 2015 г. последно осъществен достъп на 13 ноември 2017 г. на адрес <http://www.gazpromexport.ru/en/presscenter/press/1531/>.

⁴⁶ Статия на „Дойче веле“ от 4 декември 2014 г.: <http://www.dw.com/hr/i-bih-ostala-bez-milijunskih-investicija/a-18109661>.

в доставките⁴⁷. Наличието на два различни закона за газовия сектор и съответно различни регулации за операторите на преносните системи (ОПС) предполага сериозни затруднения за доставчиците при преноса на газ от едната общностна единица до другата, тъй като правилата за резервиране на капацитет са различни, а заради ограниченото сътрудничество между операторите често има спиране на газоснабдяването.

Тъй като секторът на природния газ е регулиран на ниво общностна единица и има три отделни ОПС („БХ Газ“ във ФБХ и „Газ промет“ и „Сараевогаз Източно Сараево“ в РС), газопреносната система се използва изключително неефективно⁴⁸. Освен това разширяването на мрежата след 2013 г., например изградените газопроводи Зеница – Тръвник във ФБХ и Сепак – Бийелина в РС с цел подобряване ефективността на газопреносната система и разширяване на достъпа на потребителите до газоснабдяване, все още не функционират. Първият е блокиран от дело, заведено от водещия изпълнител, който се жалва от произволно прекратяване на договора му за строителство от „БХ Газ“⁴⁹. Вторият не функционира заради спор кой следва да управлява газопровода между ОПС – „Сараевогаз Източно Сараево“ – дружеството оператор на разпределителната система, или доставчикът на дребно „ГАЗ РЕС“, собственост на правителството на РС.

Основната причина за неефективността на газовия сектор в Босна и Херцеговина, която Русия използва, е неспазването на изискванията на Третия енергиен пакет на ЕС. Нито ФБХ, нито РС са отделили дейностите по пренос и снабдяване в своите газови компании, съответно „БХ Газ“ и „Сараевогаз Източно Сараево“. Правителството на РС изрично предвиди освобождаване от правилата за отделяне на разпределителни дружества с по-малко от 100 000 потребители (една почти невъзможна цел), които участват едновременно в доставката и в търговията с газ. Постоянните нарушения на достиженията на правото на ЕС в областта на природния газ от Босна и Херцеговина принудиха Европейската комисия да приложи все още неконкретизирани мерки срещу правителствата на двете общностни единици. Тези мерки могат да включват наред с всичко останало оттегляне на европейското финансиране за енергийни инфраструктурни проекти и дори изключване на страната от Договора за Енергийната общност. Последното би забавило значително преговорите за присъединяване към ЕС, в които енергетиката е една от основните преговорни глави.

Русия използва различни стратегии спрямо ФБХ и РС, което може да се обясни с нейните политически приоритети. Друг пример за преференциалното третиране на РС от „Газпром“ е споразумението с Русия от 2017 г. Съгласно него, „ГАЗ РЕС“ не е задължено да

⁴⁷ Европейска енергийна общност (2017). Годишен доклад за изпълнението. 1 септември 2017 г., Секретариат на Енергийната общност.

⁴⁸ Европейска енергийна общност (2017). Годишен доклад за изпълнението. 1 септември 2017 г., Секретариат на Енергийната общност.

⁴⁹ Център за разследваща журналистика (ЦРЖ). (2016). „Скъп и безполезен газопровод“ 22 септември 2016 г., последно осъществен достъп на 18 декември 2017 г. на <https://www.cin.ba/en/skupi-beskorisni-gasovod/>

участва в изплащането на дълга от 98 млн. щ.д., натрупан от Босна и Херцеговина за доставки на газ от Русия по време на войната през 1992 – 1995 г. и само „БХ Газ“ от ФБХ следва да носи тази финансова тежест⁵⁰. През май 2017 г. Русия поиска по официални пътища пълно изплащане на дълга след сделката от март 2017 г. между Босна и Херцеговина и Русия за уреждането на 125,5 млн. щ.д. дълг на СССР към социалистическа Югославия⁵¹. ФБХ трябваше да получи 58 % или 72,6 млн. щ.д. от дълга; РС – 29 % или 36,3 млн. щ.д.; босненските държавни институции – 10 % или 12,5 млн. щ.д., а окръг Бръчко – 3 % или 3,8 млн. щ.д.⁵²

Босна и Херцеговина беше последната държава от бивша Югославия, която уреди своя спор за дълга от съветско време с Русия едва през 2017 г. Освен това Босна и Херцеговина е единствената балканска държава, получила в брой своя дял от уреждането на Руския дълг след разпадането на Югославия. Дружество „БХ Газ“ се оплака, че уреждането на въпроса с дълга за доставка на газ е било целенасочено управлявано неправилно в полза на РС⁵³.

В резултат на преразпределението на тежестта на дълга изцяло към ФБХ, финансовото положение на „БХ Газ“ се влоши, което излага на опасност газоснабдяването на Сараево. След като получи възстановяването в брой от Москва, „БХ Газ“ все още дължи на „Газпром“ 25,4 млн. щ.д. ФБХ изрази загриженост, че РС може да използва географското си положение на транзитен регион за газопровода през Зворник, и да спре доставките на газ за ФБХ под натиск от „Газпром“. РС вече помогна на руския доставчик да заобиколи ФБХ в преговорите за „Южен поток“ и сътрудничи в прекъсването на строителството на нови газопроводи към алтернативни източници на газ. Пълният контрол от страна на РС върху доставките на природен газ за цялата територия на Босна и Херцеговина би изложил на риск потребителите на газ във ФБХ, на които се пада половината от общото търсене на газ в страната.

Изправена през изоставения „Южен поток“ и липсата на напредък по газопровода TESLA, Русия възприе нова стратегия на увеличаване на доставките на газ за РС. В средата на декември 2017 г. „ГАЗ РЕС“ и „Газпром СПГ“ – дъщерно дружество на руския държавен газов гигант, се споразумяха за създаването на смесено дружество за изграждането на завод за втечен природен газ (ВПГ) в град Зворник, на границата със Сърбия, където руският газ влиза в РС⁵⁴. Новият проект би могъл да се тълкува като опит да замести „Южен поток“.

⁵⁰ Garasa, Maja (2017). „Русия иска от Босна да изплати дълга от 98 млн. щ.д. за доставка на газ“, 16 май 2017 г., последно осъществен достъп на 13 ноември 2017 г. на адрес <https://seenews.com/news/russia-seeks-repayment-of-98-mln-gas-debt-from-bosnia-report-568868#sthash.WBIIPSFD.dpuf>.

⁵¹ Garasa, Maja (2017). „Босненската „БХ Газ“ потвърди, че Русия иска изплащане на дълга за доставка на газ“, 18 май 2017 г., последно осъществен достъп на 13 ноември 2017 г. на адрес <https://seenews.com/news/bosnias-bh-gas-confirms-russia-seeks-repayment-of-gas-debt-569151>.

⁵² Пак там.

⁵³ Пак там.

⁵⁴ Ройтерс (2017). „Босненски и руски газови компании ще образуват смесено дружество“. 16 декември 2017 г.

Освен това РС положи усилия да не допусне откриването на нов маршрут за доставка на газ към ФБХ от Хърватия, така че да запази монопола си върху доставките за ФБХ. За да постигне това, РС ограничи обхвата и размера на газопровода с ниско налягане, който по план трябва да бъде изграден изключително за нуждите на Петролната рафинерия в Брод (дружество, приватизирано с руски капитал с посредничеството на властите на РС). За да се постигне успешно пълно диверсифициране на доставките на газ във ФБХ е необходим газопровод с високо налягане като предложената по-рано междусистемната връзка Брод – Зеница от Хърватия (газопроводът „Север – Юг“). Този газопровод, изграден от „БХ Газ“ с финансиране от ЕБВР, щеше да осигури не само на ФБХ, но и на цялата страна достъп до алтернативен източник на доставка. Газопроводът „Север – Юг“ щеше също така да намали използването на мазут за отопление в топлоцентралите в страната, които са голям източник на замърсяване.

РС винаги се е противопоставяла на проекта за газопровод „Север – Юг“⁵⁵, като вместо това предложи газопровода „Сава“ (известен също като газопровод „Изток – Запад“, който също щеше да стигне до хърватската граница, транспортирайки руски газ). „Сава“ беше замислен от „Газпром“ и сръбския доставчик на газ „Сърбия газ“ през 2002 г., но по него не беше постигнат никакъв напредък.

През 2017 г. Хърватия и ФБХ предприеха стъпки за възстановяването на газопровода „Север – Юг“. През април „Плинакро“ (хърватска газова компания) и „БХ Газ“ се споразумяха да си сътрудничат за свързването на газопреносните мрежи на Хърватия и Босна и Херцеговина чрез 160 км газопровод на стойност 80 млн. евро, така че ФБХ да има достъп до планирания терминал за втечен природен газ в Кърк на адриатическия бряг⁵⁶. Съгласно това споразумение газопроводът ще свързва Загвозд, Имотски, Посусје и Тръвник/Нови Тръвник. Добавянето на тази алтернатива би помогнало на Босна и Херцеговина да изпълни изискванията на Енергийната общност, съгласно които страната трябва да има повече от три източника на доставка на газ⁵⁷. Планираната нова газопроводна мрежа, свързваща Босна и Херцеговина и Хърватия, е част от инициативата на Енергийната общност за завършване на Газов пръстен на Западните Балкани, който да бъде свързан към Йонийско-адриатическия газопровод (ЙАГ) по адриатическото крайбрежие и евентуално към Трансадриатическия газопровод (ТАГ) в Албания. Макар че РС също щеше да може да се възползва от получаването на алтернативни доставки на газ, общностната единица реши вместо това да се концентрира върху ръководените от Русия газопроводи с произход от Сърбия.

⁵⁵ Pavlic, Vedran (2017). „Босненските сърби отхвърлят хърватския газ“, 5 март 2017 г., последно осъществен достъп на 13 ноември 2017 г. на адрес <https://www.total-croatia-news.com/business/17230-bosnian-serbs-reject-croatian-gas>.

⁵⁶ „Босна, Хърватия: нов трансграничен газопровод“ SEE Energy News, 18 май 2017 г., последно осъществен достъп на 14 ноември 2017 г. на адрес <https://serbia-energy.eu/bosnia-croatia-new-cross-border-gas-pipeline/>.

⁵⁷ Енергийната общност гарантира изпълнението на достиженията на правото на ЕС в областта на енергетиката в държавите членки. Регламентът относно мерките за гарантиране на сигурността на доставките на газ (994/2010/ЕС), в който е заложено правилото за трите източника, е част от достиженията на правото на ЕС.

Руското присъствие в петролния сектор в Западните Балкани е по-голямо и много по-директно. Между 2003 и 2008 г. руски държавни и частни фирми получиха значителен, а по отношение на Сърбия и на Босна и Херцеговина пълен ефективен контрол върху пазарите на петрол. В Сърбия през 2008 г. „Газпром“ закупи националната петролна компания „НИС“, а през 2003 г. частната руска компания „Лукойл“ купи втория най-голям търговец на горива на дребно „Беопетрол“. Тези две руски фирми доминират в рафинирането и в търговията на едро и на дребно⁵⁸. По данни от 2015 г. НИС е собственик на 325 бензиностанции (24 % от всички бензиностанции в Сърбия), а „Лукойл“ притежава 148 (10 %), което ги прави двете най-големи вериги за продажба на дребно в Сърбия. Освен това НИС доставя 78 % от горивата, продавани от конкурентните бензиностанции за продажба на дребно. Тези данни показват, че притежаваните от Русия фирми имат почти пълен контрол и монопол върху пазара на горива с повече от една трета от пазара на дребно, целия капацитет за рафиниране и повечето складови съоръжения за търговия на едро. Освен това от 1 576 хиляди тона петролни продукти, продадени на сръбския пазар на дребно през 2014 г., 642 хиляди тона (41 %) са продадени в бензиностанциите на НИС. Тези данни показват, че Русия има почти пълен контрол върху петролния пазар и група огромни печалби от своя монопол. Макар че през 2014 г. цените на суровия петрол се понижиха с повече от 50 %, цените на дребно на бензина и дизела се понижиха с между 4,4 и 10,4 %, което е далеч под спада, регистриран от европейските индекси за търговия с петрол като котировките Platt's Mediterranean Quote⁵⁹.

В Босна и Херцеговина руската държавна петролна компания „Зарубежнефт“ спечели през 2007 г. търговете за приватизация на две рафинерии – „Рафинерия Нафте Брод“ и рафинерията за масла в Модрица – за общата сума от 125,8 млн. евро – доста под първоначалната цена от 285 млн. евро, поискана през 2005 г. Руски високопоставени лица описаха проекта в политическо и икономическо отношение като част от една по-широка стратегия за укрепване на съюзите със страните от Западните Балкани („Зарубежнефт“ взе заем от руската държавна Банка за развитие, за да купи двете рафинерии)⁶⁰. Рафи-

⁵⁸ Дружеството агресивно разширява присъствието си в целия регион, като навлиза на пазарите на горива на едро и на дребно в Сърбия, Румъния, България и Босна и Херцеговина и вече управлява 400 бензиностанции в региона. НИС управлява 37 бензиностанции в Босна и Херцеговина, което го прави едно от най-големите предприятия за продажба на дребно (11 процента от целия пазар на горива) в страната.

⁵⁹ *Извештај о секторској анализи тржишта трговине на велико и трговине на мало дериватима нафте у 2015. години*, Комисия за защита на конкуренцията на Република Сърбия, декември 2016 г., стр. 35, <http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2017/01/Izvestaj-o-sektorskoj-analizi-trzista-trgovine-na-veliko-i-trgovine-na-malo-derivatima-nafte-u-2015-godini.pdf>.

⁶⁰ Sito-Sucic. (2009). „В повторното откриване на босненската рафинерия се усеща ръката на Русия“, New York Times, 6 януари 2009 г., последно осъществен достъп на 15 ноември 2017 г. на адрес <http://www.nytimes.com/2009/01/06/business/worldbusiness/06iht-bosoil.4.19127279.html>. През 2011 г. РС предостави на смесеното предприятие на „Зарубежнефт-НИС“ „Ядран-Нафтгаз“ 28-годишна изключителна концесия за проучването и производството на нефт и газ на нейна територия (но не и на територията на ФБХ). „Ядран-Нафтгаз“ трябваше да инвестира 41 милиона щ.д. в проучването на находища през първите три години и 188 милиона щ.д. през следващите 25 години. До момента нефтени находища са открити на няколко места в североизточна Босна и Херцеговина, което може допълнително да засили присъствието на Русия в петролния сектор, ако и когато започне производство. Въпреки това, независимо от първоначалното въодушевление, засега дейността на участниците е съвсем слаба.

нериите станаха ядрото на руската „Оптима груп“, която към 2011 г. осигурява 19 % от БВП на Босна и Херцеговина според годишния доклад на дружеството⁶¹. „Зарубежнефт“ придоби също дял от 80 % в „Нестро петрол“ – доставчик на горива на едро и на дребно, който днес е най-голямата верига от бензиностанции в страната. Така „Оптима груп“ контролира около 35 % от пазара на горива на едро в Босна и Херцеговина. Това представлява намаление от 60-те %, регистрирани през 2011 г., което е резултат от нарастващата конкуренция от страна на хърватската компания ИНА и навлизането на по-малки търговци като притежаваната от „Газпром“ „НИС“ с пазарен дял от 7 %⁶². Въпреки това, фактът, че „Зарубежнефт“ притежава двете рафинерии и по-голямата част от петролната инфраструктура в страната ѝ позволява да модернизира предлагането и да подкопае конкуренцията.

В Македония и Черна гора „Лукойл“ разшири пазарното си присъствие и стана вторият най-голям доставчик на горива на дребно. „Макпетрол“ е най-големият дистрибутор на петролни продукти, като притежава около половината от бензиностанциите в Македония. В Черна гора пазарният лидер е „Югопетрол“ – собственост на гръцката държавна компания Hellenic Petroleum.

Понастоящем „Лукойл“ контролира около 10 % от крайните продажби на горива във всяка една от двете страни и не може да влияе на ценообразуването така успешно, както в съседна България, където притежава най-голямата рафинерия в Югоизточна Европа и изнася повече от половината от продукцията си за Македония, Гърция, Турция, Сърбия и Черна гора. Преди 2012 г. Македония внасяше по-голямата част от суровия си петрол от Русия (макар че вносът спадна от 497 млн. щ.д. през 2012 г. до почти нула през 2014 г.).⁶³ Понастоящем Македония е изцяло зависима от вноса на суров петрол от пристанището на Солун в Гърция чрез нефтопровод до рафинерията „ОКТА“ близо до Скопие, закупена от Hellenic Petroleum през 1999 г. За да покрие част от дълговете си към международните кредитори, гръцкото правителство предложи да продаде държавния си дял в Hellenic Petroleum. Както „Лукойл“, така и „Газпром“ изразиха интерес към покупката. Ако гръцката компания беше попаднала под руски контрол, това щеше значително да увеличи руското корпоративно присъствие в петролните сектори на Македония и Черна гора.

Съмненията за корупция помрачиха разширяването на руския корпоративен отпечатък в петролния сектор на региона. Те се появяваха на всички етапи: по време на приватизацията на петролните активи, изпълнението на приватизационните споразумения и злоупотребата

⁶¹ Годишен доклад на „Зарубежнефт“ за 2011 г. Тази цифра значително превишава руския корпоративен отпечатък от анализа по оборот, който оценява дела на оборота на руските фирми в общия оборот на икономиката.

⁶² Годишен доклад на „Зарубежнефт“ за 2016 г. През 2011 г. компанията контролира близо половината от целия пазар.

⁶³ Обсерватория по сложност на икономиката. Какво внася Македония от Русия?, последно осъществен достъп на 16 ноември на адрес: http://atlas.media.mit.edu/en/visualize/line/hs92/import/mkd/rus/show/1995_2015/.

та с господстващо положение на пазара за целите на неконкурентно ценообразуване и укриване на данъци. Закупуването от „Газпром“ на контролния дял в НИС по цени под пазарните повдигна сериозни въпроси и доведе до основателни твърдения за корупция⁶⁴. По предварителните оценки на приватизационните консултанти от 2006 г. общата цена на НИС е била между 1,2 и 1,6 млрд. евро. С други думи 51 % от НИС са стрували 612-816 млн. (без стойността на местните петролни запаси). Споразумението и протоколът към него определят покупната цена за контролния дял в НИС на 400 млн. евро със задължение за „Газпром“ да финансира програма за модернизация на стойност 500 млн. евро. След това „Газпром“ взема заем, за да изпълни задължението си, вместо да използва собствен капитал. Като използва дълг вместо собствен капитал, „Газпром“ ангажира НИС да изплати заема с лихва. Освен това споразумението предостави на „Газпром“ благоприятни условия за добив на нефт и газ в Сърбия. То определи за НИС данък върху добива на природни суровини в размер на 3 % (по-малко от 7-те % за останалите дружества в страната и много под нивото съгласно международната практика, което е между 15 и 30 %) и освободи компанията от бъдещо увеличение на данъка до момента, в който тя стане жизнеспособна. Като се има предвид масивният проект на „Газпром“ за модернизация и проучване за нефт и газ, което предполага липсата на печалба за компанията, така приетите условия по договора може да означават, че сръбската държава е решила да се откаже от потенциални бъдещи приходи. Повечето висши сръбски служители от енергетиката твърдят, че данъка върху добива на подземни богатства за НИС следва да остане непроменен до 2038 г. През 2009 г. сръбският конституционен съд потвърди конституционалността на сключеното двустранно споразумение⁶⁵. Изключително привилегированото данъчно третиране и положение на руската компания на пазара са сред най-спорните клаузи на сделката⁶⁶.

Приватизирането на „Бепетрол“ от „Лукойл“ през 2003 г. също породило тревога за руското влияние. Според приватизационния договор „Лукойл“ се задължава да инвестира 106,8 млн. щ.д. в инфраструктурата на компанията. В доклад за приватизацията на „Бепетрол“ от септември 2013 г. сръбският Съвет за борба с корупци-

⁶⁴ Още преди избирането му Александър Вучич критикува корупционния характер на споразумението с „Газпром“ и придобиването на „НИС“, като заяви, че в държавния бюджет следва да се превежда по-голяма част от нейната печалба, а постъпленията следва да се използват за изплащане на дълга на „Сърбия газ“ към „Газпром“. Когато Вучич стана министър-председател, прокурорът на Сърбия започна разследване на сделката от 2008 г. Медиите съобщиха, че разследването трябва да окаже натиск върху руската страна да придобие нефтохимичната компания „Петрохемия“, която през 2014 г. дължеше около 20 млн. евро на НИС за горивото, което използва за своето производство. Разследването приключи през 2016, но не беше издаден обвинителен акт.

⁶⁵ Център по международни въпроси и сигурност – фонд ISAC и правна кантора „Nikolić, Kokanović, Otašević“, (2009), „Pravna analiza aranžmana između Srbije i Susije u oblasti naftne i gasne privrede,“ 21 декември 2009 г., стр. 6, осъществен достъп на 21 декември 2017 г. на адрес <https://www.isac-fund.org/download/Pravna%20Analiza%20Aranžmana%20Rusije%20i%20Srbije%20u%20obalasti%20Naftne%20i%20Gasne%20Privrede-FINAL.pdf>.

⁶⁶ Миннодобивната такса за „НИС“ („Газпром“) е седем процента от приходите, докато дружеството плаща само три процента. В много други страни – производителки на петрол и газ таксата е между 20 и 30 %.

SerbiaEnergy. (2017). „Сръбският рудодобив: според експерти шансовете за увеличаване на миннодобивната такса в Сърбия са малки“. 23 февруари 2017 г.

ята твърди, че „Лукойл“ не е спазила споразумението като така е нанесла щети на компанията за милиони щатски долари. Според доклада на Съвета, вместо да инвестира в инфраструктурата на „Беопетрол“, „Лукойл“ е нарушила приватизационния договор като фактически е взела средства от „Беопетрол“, за да предостави заем на компанията-майка в размер на 120 млн. щ.д. или около 90 % от това, което е платила за закупуването на държавната компания. Съветът твърди, че сръбската Агенция за приватизация реално не е контролирала процеса и не е попречила на „Лукойл“ да извърши преводите по заема⁶⁷. Освен това тогавашният шеф на „Лукойл“ в Сърбия Сръджан Дабич, който е участвал в приватизацията, е бил свързан с кмета на Белград Синиша Мали (близък съратник на тогавашния министър-председател на Сърбия Александър Вучич), който през 2012 г. закупува 14 апартамента на черноморското крайбрежие от Дабич за 6,1 млн. щ.д.⁶⁸ Мали отрича да е купувал апартаментите⁶⁹.

Непрозрачните и неконкурентни приватизационни процеси са използвани системно за придобиването на стратегически активи в региона. По подобен начин Русия придобива петролни, газови и производствени активи в Сърбия, България, Македония и Черна гора. В тези споразумения активите често са подценени, а новите собственици в много случаи не изпълняват договорените инвестиционни планове, като управляват дружествата към загуби и декапитализация. Това често оказва съществен негативен ефект върху самите държави, тъй като тези големи губещи компании обикновено не плащат корпоративни данъци и не създават нови работни места, а това води до фискална и социално-икономическа уязвимост.

По сходен начин приватизацията на рафинерията в Босна и Херцеговина се реализира без търг и без обществено обсъждане. Тя е приключена набързо, навярно с цел спасяване на три банкрутирали държавни компании с дълг от над 72 млн. евро. „Зарубежнефт“ се задължава да изплати просрочените суми и да инвестира още 600-700 млн. евро в модернизацията на съоръженията⁷⁰. Независим одит, извършен от Делойт през 2015 г., показва, че „Оптима груп“ е изправена пред сериозна дългова криза, като краткосрочните дългове превишават активите ѝ с 20 млн. евро (през 2016 г. общият дълг на компанията възлиза на над 320 млн. евро) и че ръководството на холдинга е извършило реди-

⁶⁷ Dojčinović, Stevan, Peco Dragana и Чобанов, Атанас. (2015). „Скритите имоти на кмета“. ПДОПК. 19 октомври 2015 г., последно осъществен достъп на 30 ноември 2017 г. на <https://www.occrp.org/mayorsstory/The-Mayors-Hidden-Property/index.html>.

Приватизацията на „Беопетрол“ а.д., Съвет за борба с корупцията, Правителство на Сърбия, бр. 72, 30 септември 2013 г. Съкратеният вариант на доклада е наличен на сръбски език в уебсайта на Съвета на: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/sr-Cyrl-CS/izvestaji/cid1028-2379/izvestaj-o-privatizacijibeopetrola-ad>. Към 2016 г. Съветът все още поддържа твърденията си въпреки яростните протести от страна на „Лукойл“. Вж. например този доклад в съкратен вид от вестник „Данас“ на сръбски език: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/sr-Cyrl-CS/radio-televizija-i-stampa/cid1037-3112/beopetrol-je-bukvalno-kupio-samog-sebe>.

⁶⁸ Пак там.

⁶⁹ „Mali: Nemam milione ni 24 stana, podneo sam prijave“, 24 декември 2015 г., *N1*, последно осъществен достъп на 21 декември 2017 г. на <http://rs.n1info.com/a120718/Vesti/Mali-Nemam-milione-ni-24-stana.html>.

⁷⁰ Пак там.

ца съмнителни сделки⁷¹. Лидерите на опозицията и някои експерти твърдят, че тези сделки са потенциален източник на операции за пране на пари от ръководството на РС, както и за насочване на руската политическа подкрепа⁷². Според друга теория Русия заплашила да спре доставката на петрол за рафинерията в Брод, ако последната не стане собственост на руска компания⁷³.

РС не успя да приложи изпълнението на договорените условия за продажба на рафинерията, които включваха инвестиции в модернизацията на производствените съоръжения и увеличаване на производствения капацитет. До 2016 г. Оптима Груп инвестира едва 120 млн. евро в модернизация и увеличаване на капацитета на рафинерията, което е шест пъти по-малко от първоначалния ангажимент за минимум 675 млн. евро инвестиции⁷⁴. Оттогава има проведени няколко срещи на високо равнище с участието на „Зарубежнефт“ и президента Додик, на които според различни сведения, руската компания обещава допълнителни инвестиции за милиони. През юни 2017 г. „Зарубежнефт“ обявява плановете си за изграждане на газопровод с ниско налягане от рафинерията в Брод до Хърватия, който цели да намали високите нива на замърсяване на въздуха в Хърватия и в долината на Брод в РС⁷⁵. Това съобщение дойде по-малко от месец след срещата на външните министри на Русия и Хърватия по проблема със замърсяването на Славонски брод. „БХ Газ“ се противопостави на този строителен проект, като заяви, че той ще блокира алтернативна газова междусистемната връзка от Босна към Хърватия за снабдяването на двете общностни единици, както и на рафинерията в Брод⁷⁶.

Натрупаният дълг от около 300 млн. евро от рафинерията в Брод за сегна обема на нейната продукция и подтикна ръководството ѝ да започне продажба на някои по-маловажни активи. Според лидер на Народното демократично движение (НДП) това не е в съответствие с приватизационния договор. Одитната фирма КРМГ посочва в доклад от 2016 г., че „ Оптима груп“ няма да оцелее без помощ от компанията-майка⁷⁷. Въпреки това продължаващите отрицателните финансови резултати не доведоха до продажбата на цялото предприятие, а някои експерти твърдят, че „ Оптима груп“ запазва инвестициите си в страната по политически причини⁷⁸.

⁷¹ Panic, Katarina (2015). „Издадена в криза босненска петролна компания продава активи на безценица, за да набере средства“, BalkanInsight, 26 юни 2015 г.

⁷² Пак там.

⁷³ RWR Advisory Group (2016). „Оценка на икономическите и финансовите заплахи за Босна и Херцеговина: оценка на руските държавни предприятия в Босна и Херцеговина“. RWR, 4 март 2016 г.

⁷⁴ Уебстраница на „ Оптима груп“, последно осъществен достъп на 15 ноември на адрес <http://optimagrupa.net/en/o-nama/>.

⁷⁵ Вж. Energy News (2017). „Зарубежнефт“ се интересува от изграждането на газопровод с ниско налягане за свързване на БХ и Хърватия“, Вж. Energy News, 14 юни 2017 г.

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ Garas, Maja (2017). „Бъдещето на босненската рафинерия в Брод несигурно без помощ от руската компания – майка“, SeeNews, 11 април 2017 г., последно осъществен достъп на 15 ноември на адрес <https://seenews.com/news/future-of-bosnian-oil-refinery-brod-uncertain-without-aid-from-russian-parent-kpmg-564876#sthash.x7isjvaW.dpuf>.

⁷⁸ Djurdjevic, Maja (2016). „Руските политически интереси движат инвестициите в Босна“, 4 юли 2016 г., последно осъществен достъп на 15 ноември 2017 г. на адрес <http://www.balkaninsight.com/en/article/russia-s-political-interests-drive-investments-in-bosnia-06-30-2016>.

Засилване на руското присъствие във финансовия сектор

Банки

Присъствието на Русия във финансовия, банковия и застрахователния сектор в региона е ограничено, но невъзможността на хърватския гигант в търговията на дребно „Агрокор“ да плаща задълженията си към руската държавна „Сбербанк“ би променило това и би дало възможност на Москва да разшири своето политическо влияние в региона. Ако дъщерните дружества на „Агрокор“ в Сърбия не изпълнят задълженията си към Сбербанк, това би довело до ефект на доминото и до фалити на стотици предприятия, зависещи от доставките от „Агрокор“, а оттам и до масови уволнения и съответно социално напрежение и политическа нестабилност.

Преди анализа на нежеланите последици от дълговата криза в „Агрокор“ настоящия доклад изследва структурата на руското присъствие във финансовия сектор на страните от Западните Балкани. През последното десетилетие в региона са активни две големи руски държавни банки „Московска банка“, сега част от групата „ВТБ“, която отвори първия си клон през 2008 г. като инвестиция на зелено, и руската държавна „Сбербанк“, която навлезе на пазара през 2012 г. като придоби бизнеса на Volksbank International в Централна и Източна Европа. Друга малка местна институция – „Марфин банк“ – наскоро беше придобита от чешката „Експобанк“, собственост на руския бизнесмен Игор Владимирович Ким. Има непроверени доказателства за връзките на Ким с президента Путин⁷⁹. От четирите анализирани държавни тези банки работят само в Сърбия и в Босна и Херцеговина.

При навлизането си в Сърбия „Сбербанк“ изрази готовност да инвестира 100 млн. евро в сръбски износни компании, свързани с руския пазар, както и да помогне за привличането на стратегически партньор за покупката на стоманодобивния завод в Смедерево⁸⁰. Досега „Сбербанк“ не е увеличила съществено своя пазарен дял в Сърбия и поддържа относително ниската рентабилност на предишния собственик на активите. Първоначалните планове на банката да финансира придобиването на стоманодобивния завод в Смедерево си останаха само на нивото на формално споразумение, а сътрудничеството с дружества, изнасящи за Русия не се осъществи в големи мащаби⁸¹. „Сбербанк“ запази инвестиционната политика на австрийския си предшественик и не разви сътрудничество с най-големите частни компании в Сърбия, тъй като много от тях са собственост на местни бизнесмени⁸². „Сбербанк“ смята тези предприятия за рискови, а няколко банки в Сърбия

⁷⁹ Bjelotomic, Snezana. „Марфин банк: човекът на Путин Игор Ким получава зелена светлина за придобиването“. Serbianmonitor.com. 30 ноември 2016 г.

⁸⁰ „Sberbanka traži partnera za Železaru Smederevo,“ уебсайт на РТ Войводина, 23 август 2012 г., http://rtv.rs/sr_ci/ekonomija/sberbanka-trazi-partnera-za-zelezaru-smederevo_338100.html.

⁸¹ Интервю с източник, близък до „Сбербанк Сърбия“, 7 август 2017 г.

⁸² Пак там.

фалираха през 2008 – 2015 г. вероятно заради политическа намеса в дейността им. Въпреки това в края на 2013 г. „Сбербанк“ прояви интерес към закупуването на „Комерсиална банка“ или „Банка Интеса“ (сръбско дъщерно дружество на италианската Banca Intesa), тъй като последната е най-големият кредитор на „Сърбия газ“⁸³. Не беше постигнато обаче споразумение и сделката остана без развитие през последните четири години.

„Сбербанк“ има 51 офиса в Босна и Херцеговина. Според оценка на банковия сектор, публикувана от МВФ през 2015 г.⁸⁴, „Сбербанк“ е шестата по големина институция в страната от гледна точка на активите. Тя има около 100 000 клиента и активи на стойност 593 млн. евро (5 % от общите активи на банковата система в Босна и Херцеговина) или два пъти повече от активите ѝ през 2012 г. при навлизането ѝ на пазара⁸⁵. Нейните заемни и депозитни портфейли също бележат стабилно увеличение до съответно около 473 и 390 млн. евро през 2016 г. Интересите на „Сбербанк“ са главно към корпоративните финанси и енергийните проекти.

„Сбербанк“ е по-активна в РС, където тя е четвъртата по големина банка. Тя обслужва „Оптимиз група“ и енергийната компания EFT. EFT е собственост на офшорни компании в Обединеното кралство, за които се предполага, че са под пълния контрол на сръбския бизнесмен Вук Хамович. Службата на Обединеното кралство за борба с измамите вече разследва Хамович за международна корупция във връзка с предполагаеми нелегални сделки за търговия с електроенергия и манипулиране на чуждестранни помощи, макар че случаят беше прекратен⁸⁶. През 2014 г. „Сбербанк“ финансира EFT за закупуването на оборудване за добив и транспорт на въглища за мина в Станари на стойност 21,2 млн. евро. Мината трябваше да снабдява с въглища топлоелектрическата централа на EFT в Станари с мощност 300 MW, построена със заем от Китайската банка за развитие в размер на 350 млн. евро⁸⁷.

Като цяло „Сбербанк“ е относително пасивна в дейността си в Западните Балкани. Важно изключение обаче е инвестицията в най-голямата верига за търговия на дребно в региона – хърватският холдинг „Агрокор“. Предполага се, че дружеството, за чийто собственик Ивица Тодорич се твърди, че от години поддържа тесни връзки с хърватското правителство, е силно централизирано и като цяло нереформирано предприятие. Разчитайки изключително на банкови заеми, дружеството се разрасна в почти всички страни от Западните Балкани. В началото на 2017 г. „Агрокор“ осигурява заетост на около 60 000 души

⁸³ „Rusi žele Komercijalnu banku?“ B92, 25 ноември 2013 г., http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_id=781821.

⁸⁴ Докладът е наличен на адрес: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15213.pdf>.

⁸⁵ Годишен доклад за 2016 г. на „Сбербанк Босна и Херцеговина“, осъществен достъп на адрес https://www.sberbank.ba/upload/docs/sb_en_online_ZOG.pdf.

⁸⁶ Leigh, David и Evans, Rob. „Службата за борба с измамите прекрати дело за корупция в Босна“. „Гардиън“, 3 юни 2008 г.

⁸⁷ EFT (2014). „Заемно споразумение за мина „Станари“ сключено днес“, изявление за пресата от EFT, публикувано на 16 април 2014 г., последно осъществен достъп на 1 декември 2017 г. на: <http://www.eft-group.net/index.php/news/single/68/Loan-Agreement-for-the-Stanari-Mine-Signed-Today>.

от целия регион, а доходите му възлизат на около 15 % от хърватския БВП. В същото време дружеството натрупва големи дългове на обща стойност около 6,4 млрд. щ.д. или шест пъти собствения му капитал⁸⁸. Около 18 % от дълга му е към „Сбербанк“, а заемите от „ВТБ“ са на стойност около 300 млн. евро (5,4 % от всички заеми) (вж. фигура 8). През 2014 г. „Сбербанк“ подкрепи придобиването от „Агрокор“ на словенската верига за търговия на дребно „Меркатор“, която притежава сръбската верига „Рода“. По време на придобиването на „Меркатор“ от „Агрокор“ западните кредитори бяха скептични за способността на дружеството да финансира покупката. „Сбербанк“ беше единствената институция, която подкрепи хърватския холдинг като му предостави заем от 600 млн. евро, последван от втори заем от 400 млн. евро за подобряване на финансовото здраве на дружеството. „Агрокор“ използва като обезпечение на заема акциите на някои от големите си дъщерни дружества, включително базираните в Хърватия „ПИК Винковци“, „Ледо“, „Звезда“ и „Ямница“.

Въпреки нарастващия дълг и нестабилния растеж, „Агрокор“ запази относителна стабилност до февруари 2017 г., когато руският посланик в Хърватия Анвар Азимов заплаши, че дружеството „ще трябва да върне заемите, взети от Русия и от руски банки или да приеме последиците“⁸⁹. Той допълни, че дружеството има финансови проблеми и този път руските банки няма да се притекат на помощ. Това изявление изпрати поредица от ударни вълни по целия пазар. През следващите дни кредитните агенции понижиха рейтинга на дългосрочния дълг на „Агрокор“, предизвиквайки паника сред кредиторите, които масово поискаха изплащане на своите заеми. По-късно „Сбербанк“ поясни, че не се интересува от придобиване на предприятията на „Агрокор“, а само от подобряване управлението на холдинга⁹⁰.

В опит да консолидира „Агрокор“, през март 2017 г. „Сбербанк“ събра още четирима кредитори („Привредна банка Загреб“, „Райфайзен банка Австрия“, „ВТБ банка Австрия“ АГ и „Загребска банка“) и емитира голям синдикиран заем с условието „Агрокор“ да назначи ново ръководство от независими експерти. В същото време Хърватия прие специален закон за реструктуриране на управлението на дружества от системно значение за икономиката (наречен впоследствие „Лекс Агрокор“), чиято непосредствена цел беше да стабилизира „Агрокор“. Този закон ефективно попречи на евентуалното поглъщане на „Агрокор“ от „Сбербанк“, което вероятно е било обсъждано по време на разговорите между хърватския президент Грабар-Китарович и президента Путин в Сочи на 19 октомври 2017 г.⁹¹

⁸⁸ Илич, Игор. „Хърватия прие нов закон, за да защити икономиката от кризи като тази на „Агрокор““, Ройтерс, 6 април 2017 г.

⁸⁹ „Rusija više neće davati kredite Agrokoru – Hrvatski koncern moraće da vrati pozajmljeni novac,“ Е-Капија, 11 февруари 2017 г., <http://www.ekapija.com/news/1669550/rusija-vise-neece-davati-kredite-agrokoru-hrvatski-koncern-morace-da-vrati-pozajmljeni>.

⁹⁰ „Vučić pred susret s Putinom: Sberbank preuzima 52 % udjela u Agrokoru,“ SEEbiz, 26 март 2017 г., <http://www.seebiz.eu/vucic-pred-susret-s-putinom-sberbank-preuzima-52-udjela-u-agrokoru/ar-153125/>.

⁹¹ Самурков, Максим. (2017). „Хърватия: новият съюзник на Москва или кратък флирт?“ Център „Карнеги“ Москва. 27 октомври, 2017 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на адрес: <http://carnegie.ru/commentary/73562>.

„Лекс Агрокор“ налага принудително държавно управление на дружества с повече от 5 000 служители и дългове над 1 млрд. евро, в зависимост от техните заемни споразумения. По сходен начин парламентът на Словения прие „Лекс Меркатор“, за да защити словенското дъщерно дружество на „Агрокор“ от използване на активите му за покриване на дълга на „Агрокор“. В началото на 2017 г. Хърватия назначи специална администрация, която да управлява дружеството през следващите 15 месеца. Новото ръководство успя да убеди фонда American Knighthead Capital Management (АКСМ), специализиран в предприятия в несъстоятелност, да обезпечи заем от 480 млн. евро на „Агрокор“. „Сбербанк“ отхвърли сделката и пристъпи към предявяване на иск за активите на дружеството в Сърбия и в Босна и Херцеговина, които бяха използвани като обезпечение за предоставения от нея заем на „Агрокор“. Сръбският Търговски съд не разреши прилагането на „Лекс Агрокор“ за дъщерните дружества в Сърбия. Като последствие през юли-август 2017 г. „Сбербанк“ успя да заведе иск за сръбските активи на дружеството като обезпечения за отпуснатите заеми. Сръбският съд реши да се произнесе срещу „Лекс Агрокор“, за да защити сръбските дружества от евентуален фалит в случай на препродажба.

Фигура 9. Икономическата уязвимост на Сърбия, която се крие зад случая Агрокор

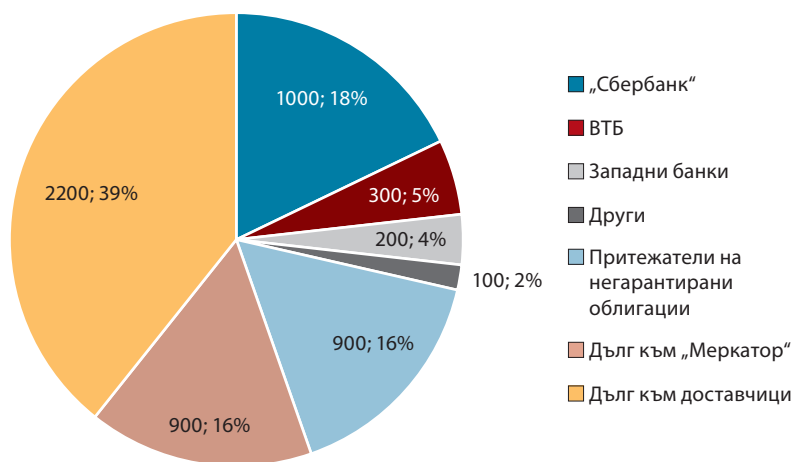
Очевидно кризата с „Агрокор“ може да засегне сериозно сръбската икономика. В Сърбия „Агрокор“ притежава верига от супермаркети (съставена от три марки), дружество за продажба на кредитни карти на дребно, фирми за сладкарски изделия и сладолед, производител на минерална вода и слънчогледово олио, компании за управление на недвижими имоти и различни консултантски фирми. „Агрокор“ осигурява пряко заетост на 11 200 работници или 16 % от лицата, наети в контролирани от Русия или свързани с нея дружества в страната⁹². „Меркатор-С“, която е втората най-голяма верига за търговия на дребно в Сърбия с приходи от

около 867 млн. евро през 2016 г., притежава 350 различни супермаркети, което го прави едно от най-големите дружества в Сърбия от гледна точка на оборота и служителите. Дружеството работи с над 660 местни доставчици от огромно значение за икономиките на малките градове в страната.

⁹² „Seratlić poručio Ljajiću: Mercator S plaća sve na vreme,“ SEEbiz, 23 март 2017 г., <http://rs.seebiz.eu/seratlic-porucio-ljajicu-mercator-s-placa-sve-na-vreme/ar-152959/>.

Не е изненадващо, че Сърбия обеща да не допусне дружествата, собственост на „Агрокор“, да претърпят преки щети от фалита на компанията-майка и през април 2017 г. обяви, че ще внесе временни мерки в търговските съдилища, за да ги защити⁹³. След това изявление „Сбербанк“ внесе множество искове в сръбските търговски съдилища за блокиране разпореждането със собствеността на дружествата, свързана с „Агрокор“. Сръбският закон не допуска чужда компания-майка да гарантира заеми с имуществото на дъщерни дружества в Сърбия. Това ефективно подпомогна искането на „Сбербанк“. Съдилищата въведоха временни мерки, забраняващи на кредиторите на дружествата на „Агрокор“ да изнасят в чужбина засегнатото сръбско имущество.

Фигура 10. Структура на дълга на „Агрокор“ по източници – милиони евро и дял (%)

Източник: Изчисления на ЦИД въз основа на анализ от Bloomberg.

Въпреки това по време на кризата с „Агрокор“ сръбските официални медии съобщиха, че няколко бизнесмени, които могат да бъдат свързани с Русия, се интересуват от поемането на дъщерните дружества на Агрокор в Сърбия⁹⁴. Сред най-известните е Родолуб Драшкович, зет на Даница Драшкович и настоящ член на Съвета на директорите на „НИС“. След като „Сбербанк“ посочи, че не желае самата тя да управлява дъщерните предприятия на „Агрокор“, се очаква руската финансова институция да ги продаде на частни собственици. Досега сръбското правителство и съдилищата помагала на „Сбербанк“ в борбата ѝ за контрола

над активите на „Агрокор“. Ако се допусне прехвърлянето на активи към фирми с връзки с Русия, Москва може евентуално да проникне по-дълбоко в сръбската икономика. Широкото влияние на „Меркатор-С“ в сръбската икономика би могло да създаде допълнителна уязвимост за страната от руски капитали в бъдеще.

Преструктурирането на „Агрокор“ ще има ефект и върху нейните дъщерни дружества в Босна, в това число една от най-големите вериги за търговия на дребно „Конзум“ с приходи от 434 млн. евро за 2015 г. и 4 154 служители. „Агрокор“ има общо осем дъщерни дружества в Босна и Херцеговина с над 5 000 служители.

⁹³ “Vučić o Agrokoru: Evo šta možemo da uradimo,” Mondo, 19 април 2017 г., <http://mondo.rs/a1000962/Info/Ekonomija/Agrokor-Vucic-i-ministri-iz-regiona-zasedaju.html>.

⁹⁴ BIZLife (2017). „Родолуб Драшкович предлага на Тодорич да поеме управлението на операциите на „Агрокор“ в Сърбия“. Препечатано от електронния медиен портал Екарѝа на 27 април 2017 г., последно осъществен достъп на 2 януари 2017 г. на адрес: at <https://www.ekapija.com/en/news/1742166/rodoljub-draskovic-offering-todoric-to-take-over-agrokor-s-operations-in-serbia>.

Евентуалната продажба на „Конзум“ може да породи ефект на домино заради изпитващи затруднения доставчици. Фирмата има над 100 доставчици, включително големи предприятия за месо и млечни продукти⁹⁵. „Конзум“ им дължи около 66,5 млн. евро. Засега тези доставчици са съгласни да сътрудничат на „Агрокор“ програмата за реструктуриране на дълга, стартирана през септември 2017 г.⁹⁶ През май 2017 г., в разгара на оплакванията от страна на доставчиците, че доставките им не се заплащат редовно, „Агрокор“ реши да възложи на словенското си дъщерно дружество „Меркатор“ бизнеса на холдинга в Босна и Херцеговина⁹⁷. Съгласно сделката „Меркатор“ ще поеме над 83 от 253-те магазина в страната, управлявани от „Агрокор“⁹⁸. „Конзум“ също получи инжекция от 120 млн. евро от дъщерните дружества на „Агрокор“ в страната, която трябва да се използва за реструктуриране на задълженията на дружеството към доставчиците⁹⁹. „Агрокор“ се съгласи да реструктурира в акции на „Конзум“ искове в размер на 34,6 млн. евро на две други дъщерни дружества на „Агрокор“ в Босна и Херцеговина – „Ледо Читлук“ и „Сараевски Киселяк“. В допълнение „Конзум Сараево“ трябва да получи заем от 15 млн. евро от основния холдинг на „Агрокор“¹⁰⁰.

Аферата с „Агрокор“ демонстрира разрастващия се контрол на „Сбербанк“ върху сектора на търговията на дребно в Западните Балкани. Редица доклади замесват „Сбербанк“ в предполагаемо улесняване на операция през 2012 г., за която се подозира, че е свързана с изпиране на пари, включваща придобиване на мажоритарния дял в най-голямата фармацевтична компания на Босна и Херцеговина „Босналек“¹⁰¹ от регистрирания в Люксембург офшорен фонд „Хаден“¹⁰². „Сбербанк“ отпусна на „Хаден“ заем от 4 млн. евро за финансиране на разходите за покупка на акции на „Босналек“, без да докладва операцията

⁹⁵ Сред най-големите доставчици са следните фирми: Coca Cola, AS Jeloh Group, Atacco, Violeta, Orbico, Megamix, Milkos, Meggle, Akova, Perutnina Ptuj и Bimal Brcko.

⁹⁶ Pavlin, Vedran (2017). „Доставчиците на „Агрокор“ в Босна готови да продължат сътрудничеството“, Total Croatia News. 17 април 2017 г., последно осъществен достъп на 1 декември на [at https://www.total-croatia-news.com/business/18266-agrokor-s-suppliers-in-bosnia-ready-to-continue-cooperation](https://www.total-croatia-news.com/business/18266-agrokor-s-suppliers-in-bosnia-ready-to-continue-cooperation).

⁹⁷ Garasa, Maја (2017). „Ликвидатор – хърватският „Агрокор“ ще се концентрира върху Босна заради проблеми с доставчиците“, SeeNews, June 23, 2017, последно осъществен достъп на 1 декември на адрес <https://seenews.com/news/croatias-agrokor-to-focus-on-bosnia-due-to-problems-with-suppliers-receiver-573396#sthash.dHX6xrKo.dpuf>.

⁹⁸ Garasa, Maја (2017). „Веригите за търговия на дребно „Меркатор“ и „Конзум“ ще работят заедно в Босна от 1 април“, SeeNews, 13 юли 2017 г., последно осъществен достъп на 1 декември на адрес <https://seenews.com/news/retailers-mercator-konzum-to-operate-side-by-side-in-bosnia-from-august-1-575914#sthash.Q0dzM4Ow.dpuf>.

⁹⁹ Garasa, Maја (2017). „Босненското поделение на хърватският търговец на дребно „Конзум“ очаква капиталова инжекция от 15 милиона евро“, SeeNews, 15 август 2017 г., последно осъществен достъп на 1 декември на адрес <https://seenews.com/news/croatian-retailer-konzums-bosnian-unit-eyes-15-mln-euro-capital-injection-report-579744#sthash.4sEDnyv6.dpuf>.

¹⁰⁰ ESM (2017). „Агрокор“ ще рекапитализира „Конзум“ в Босна и Херцеговина“, 4 септември 2017 г., последно осъществен достъп на 1 декември 2017 г. на адрес <https://www.esmmagazine.com/agrokor-recapitalize-konzum-bosnia-herzegovina/48608>.

¹⁰¹ Според проучване на IHS Markit от 2013 г. „Босналек“ е вторият по големина доставчик на лекарства в Босна и Херцеговина с дял от 21 щ.д. в пазар на стойност 366 милиона щ.д. Пазарната позиция на дружеството се е подобрила значително през последните няколко години, като приходите ѝ са скочили до близо 80 милиона евро след навлизането ѝ в Русия и Турция.

¹⁰² Център за разследваща журналистика (2016). „Съмнителни операции от Русия чрез „Сбербанк““. CIN, 14 септември 2016 г.

на Отдела за борба с изпирането на пари и финансирането на тероризма и Отдела за финансово разузнаване на Държавната агенция за разследване и защита в Босна и Херцеговина (ДАРА)¹⁰³. Агенцията за банков надзор подаде жалба в рамките на наказателно производство срещу „Сбербанк“ за неразкриване на заема за „Хаден“ и съдействие за друг превод в размер на 5,76 млн. щ.д. от Люксембург по сметката на „Хаден“ в клона на „Сбербанк“ в Сараево. Босненската прокуратура започна разследване на предполагаема схема за изпиране на пари, но след двугодишно производство все още няма съставен обвинителен акт срещу „Сбербанк“.

Някои публикации свързват „Хаден“ с големия руски доставчик на лекарства „Империя фарма“. „Хаден“ придоби 52 % от „Босналек“ в две отделни сделки чрез босненската фондова борса за около 20-25 млн. евро¹⁰⁴. След навлизането на „Империя фарма“ в Босна и Херцеговина, „Босналек“ е увеличила пазарния си дял до над 50 % от 2013 г. насам. Понастоящем „Босналек“ продава 150 продукта в 14 държави от Югоизточна Европа, Русия и някои бивши съветски републики, като генерира приходи от 78 млн. евро, близо 90 % от които в Русия¹⁰⁵. Свърхзависимостта от руския пазар може да се окаже проблем за най-големия производител на лекарства в Босна и Херцеговина, ако отношенията между двете страни се влошат. Например след присъединяването на Черна гора към НАТО и решението ѝ да подкрепи ЕС във връзка със санкциите, Русия забрани вноса на вино от държавния завод „Плантазе“, който реализираше повечето от продажбите си в Русия¹⁰⁶.

Рисковете, свързани с изпиране на пари, отдавна преследват банковата система на Босна и Херцеговина. Преди известно време ДАРА влезе в няколко малки банки в РС и арестува 10 длъжностни лица по обвинение в договаряне с цел корупция¹⁰⁷. Сред засегнатите бяха и банките „Бобар“, „Павлович“ и „Банка Српске“. Според доклад на Върховния представител за Босна и Херцеговина фалитът на „Бобар“ през 2014 г. (след отклоняването на средства от нея) засяга много обществени институции, фирми и физически лица¹⁰⁸. В скандала беше въвлечен и президентът на РС Додик, който беше обвинен от Специалния прокурор на Босна във вземането на фиктивен заем от 750 000 евро от „Павлович банк“ за покупката на луксозна вила в Белград¹⁰⁹.

¹⁰³ Пак там.

¹⁰⁴ „Люксембургският „Хаден“ увеличава дяловете си в най-големия производител на лекарства в Босна“, Pharmaletter, 3 август 2013 г.

¹⁰⁵ „Босналек“ ще създаде производство на лекарства в Русия,“ Pharmaletter, 7 юли 2017 г.

¹⁰⁶ Associated Press (2017). „Черна гора твърди, че Русия е наложила забрана на нейните вина заради присъединяването към НАТО.“ 27 април 2017 г., последно осъществен достъп на 5 януари 2018 г. на адрес: <http://abcnews.go.com/amp/International/wireStory/montenegro-russia-banned-wine-nato-accession-47054642>.

¹⁰⁷ Nuttall, Clare (2016). „Разследванията разкриха гнилата страна на банковия сектор в босненската Република Сръбска“, VNE Intellinews, 13 май 2016 г., последно осъществен достъп на 16 ноември на адрес <http://www.intellinews.com/investigations-reveal-rotten-side-of-bosnian-republika-srpska-s-bank-sector-97327/>.

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ ПДОПК (2016). „Босна и Херцеговина: полицията разби собственик на банка, свързан с президента на РС Додик“, 13 февруари 2016 г.

Експанзията на руските компании в региона не се ограничава до банките и енергетиката. Придобивания и значителни капиталови потоци са регистрирани в хазарта, металургията, минното дело, недвижимите имоти и туризма.

Минно дело и металургия

Най-голямата и стратегически най-важната инвестиция на Русия в Западните Балкани досега е покупката на две държавни предприятия в Черна гора, малко преди обявяването на независимостта. „Русал“ на Олег Дерипаска заплати 58,5 млн. евро за 65,4 % от КАП и 32 % от бокситовата мина в Никшич. Споразумението включва задължение за Дерипаска да изплати 90 млн. евро наследен дълг на двете държавни компании. Част от приватизационния договор предвижда, че КАП ще получава електроенергия при преференциални условия и цени от държавния доставчик на електроенергия ЕПЧГ до 2010 г.¹¹⁰

След като срокът на сделката за използване на електроенергия на преференциални цени с ЕПЧГ изтича, „Русал“ търси допълнителни субсидии. Очевидно планът на Дерипаска е да осигури дългосрочното електроснабдяване на алуминиевия комбинат като закупи единствената в Черна гора топлоелектроцентра (ТЕЦ) и въглищната мина в Плевля, предлагайки 45 млн. евро за ТЕЦ и 5 млн. евро за въглищната мина. Контролът върху цялата верига на електроснабдяване би намалил разходите за енергия на КАП и би осигурил на комбината контрол над една от най-важните суровини в производството на алуминий. Сделката по придобиването на енергийните активи, обаче е спряна от парламента през юни 2007 г. след като малка група депутати от управляващата партия се обединяват с опозицията. След приватизацията КАП е най-големият потребител на електроенергия в Черна гора с почти 2 млрд. kWh годишно или близо половината от общото потребление на електроенергия в страната.

Световната икономическа криза от 2009 г. има силен негативен ефект върху предприятията на Дерипаска с предполагаеми загуби за милиони. Особено тежко е засегната алуминиевата индустрия, включително КАП и „Русал“. КАП натрупва огромни загуби и съкращава персонала си от 2 116 души през 2007 г. на 1 344 през 2010 г. Очевидно руският собственик очаква черногорската държава да подкрепи реструктурирането на КАП по логиката, че е твърде голямо предприятие, за да фалира.

Централноевропейската алуминиева компания (ЦЕАК), фирмата на Олег Дерипаска, чрез която той контролира КАП, и правителството на Черна гора сключват ново споразумение през октомври 2010 г., съгласно което черногорската държава си връща 29,36 % от КАП и 31,45 % от бокситовата мина. ЦЕАК запазва управленските права, а правител-

¹¹⁰ Съгласно договора за продажба на електроенергия с ЕПЧГ, валиден до 2010 г., през първите три години КАП получава две трети от електроенергията при преференциален режим, а през следващите две години само половината от електроенергията се купува по намалена цена.

ството на Черна гора назначава членовете на управителния съвет с право на вето в двете дружества¹¹¹. С договора Черна гора предоставя на КАП държавна гаранция в размер на 135 млн. евро като обезпечение за новите заеми, взети от алуминиевия комбинат. По същество руският собственик на КАП получава точно условията, които иска – държавни гаранции за заемите, опрощаване на държавния дълг¹¹², съкращаване броя на работниците и още 2 млн. евро, предоставени на КАП от държавния бюджет за покриване на компенсация за уволнените работници. Но КАП не успява да си осигури електричество на преференциални цени.

През февруари 2011 г. унгарската банка OTP информира правителството на Черна гора, че държавните гаранции ще бъдат активирани, тъй като КАП не е платил една от вноските си по кредита. В резултат на това правителството на Черна гора завежда дело срещу собствениците на КАП, което води до издаване на заповед от Министерството на икономиката за подготовка за национализиране на КАП, тъй като алуминиевият комбинат не плаща сметките си за електроенергия и гарантираните от държавата дългове¹¹³.

След започването на процедура по несъстоятелност, ЦЕАК завежда арбитражно дело срещу държавата Черна гора, като настоява за компенсация в размер на 100 млн. евро. КАП също изразява готовност за извънсъдебно споразумение, очевидно смятайки, че такова решение ще е от полза за всички страни и по-специално за данъкоплатците в Черна гора. ЦЕАК заявява, че Черна гора е нарушила няколко задължения, заложили в приватизационния договор и макар да не обявява точната сума, предмет на спора, заявява, че ще поиска компенсация в размер на повече от 600 млн. евро¹¹⁴.

Досега ЦЕАК е загубила две арбитражни дела срещу Черна гора – едното в арбитражния съд на Комисията на ООН по международно

¹¹¹ Това не попречи на КАП да открадне, както се твърди, 190.515 мегават часа електроенергия на стойност 9,6 милиона евро от Европейския механизъм за междусистемни връзки през 2013 г., платени по-късно от черногорските данъкоплатци. Кражбата на електроенергия станала през друга държавна компания – „Черногорска електропреносна система“ (CGES), което също показва, че това не би могло да стане без договорки с държавни субекти.

Rapoza, Kenneth. (2015). „Тази луда държава започва битка с милиардер на стойност 80 процента от нейния БВП“. Forbes, 20 ноември 2015 г., последно осъществен достъп на 21 януари 2018 г. на адрес <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2015/11/29/this-country-pickingfight-with-a-russian-billionaire-who-is-worth-80-of-its-gdp/#6181f34574c8>.

ENTSO-E. (2013). „Черногорският ОПС „CGES“ поиска балансиране на неговата система и компенсиране на ОПС за енергийните потоци“. 7 юни 2013 г., последно осъществен достъп на 21 януари 2018 г. на адрес <https://www.entsoe.eu/news-events/announcements/announcements-archive/Pages/News/montenegrin-tso-cges-asked-to-balance-its-system-and-compensate-tsos-for-power-flows.aspx>.

Prelec, Marco. (2014). „Победители и губещи: кой печели от корупцията по високите етажи в енергийния сектор на Югоизточна Европа?“ SEE Change Net, юни 2014 г., последно осъществен достъп на 18 януари на адрес <http://www.mans.co.me/wp-content/uploads/2014/06/SEE-energy Corruption.pdf>.

¹¹² Включително дълговете за неплатени данъци за 2006 и 2007 г., както и почти 15 милиона евро неплатени данъци върху заплати на служители.

¹¹³ В началото на 2012 г. КАП дължеше на ЕПЧГ 28 милиона евро за електроенергия с малка вероятност за изплащането им.

¹¹⁴ Tomovic, Dusica. (2016). „Руски магнат съди Черна гора за алуминиев комбинат“. BalkanInsight. 15 ноември 2016 г.

търговско право (UNCITRAL) през януари 2017 г.¹¹⁵, а другото в Международния център за уреждане на инвестиционни спорове (ICSID) през юли 2016 г.¹¹⁶ В края на 2016 г. Дерипаска завежда дело срещу Черна гора в кипърски съд¹¹⁷, твърдейки, че след неговите значителни и добре премерени във времето инвестиции в КАП и бокситовата мина черногорската държава е предприела поредица от враждебни мерки, за да го елиминира от собствеността на фирмата. Той заявява, че Черна гора е отказала справедливо и честно третиране на неговите инвестиции, в противоречие с международното право и договорните задължения.

Ролята на руските компании в минното дело и металургията на Черна гора разкрива съществени, свързани с приватизацията, дефицити в управлението навсякъде в Западните Балкани. Руският собственик на КАП използва правителството, за да получи гаранции, които не са подкрепени с внимателна икономическа оценка. В доклад на Държавната одитна институция (ДОИ) на Черна гора от 2013 г. се прави заключение, че КАП е получила гаранции за заема без подходящи насрещни гаранции, като така държавата е била изложена на значителен финансов риск. По-нататък държавните одитори отбелязват, че държавните гаранции за КАП нямат подробен анализ на разходите и ползите за финансовото положение на компанията. ДОИ определя, че министрите на икономиката и финансите, както и Комисията за регулиране на държавните помощи не са извършили надлежна проверка и оценка на финансовото положение на КАП и не са взели под внимание констатациите на частни одитори. В доклада на ДОИ се твърди, че от финансовите показатели на КАП се вижда, че още при подписването на приватизационния договор е ясно, че компанията не би могла да изплати заемите си от собствените си средства, което поставя под въпрос нейната рентабилност.

Всички гаранции, предоставени от черногорското правителство на КАП, са платени в крайна сметка от данъкоплатците. Липсата на подробна финансова оценка на капацитета на този чужд инвеститор да закупи най-голямата компания в страната и да изпълни инвестиционните си задължения, предвидени в първоначалния договор, довеждат по-късно до предоговаряне на споразумението между държавата и руският собственик на КАП.

В Македония се наблюдават аналогични дефицити в управлението. Металургичният комбинат „Югохром“, собственост на верига от базирани в Кипър и Хонконг компании, притежавани от руснаците Максим Москалев и Димитри Аграмаков¹¹⁸, натрупва нарушения на

¹¹⁵ Правителство на Черна гора, съобщение за пресата, „Арбитражният съд във Виена се произнесе: всички искиове на ЦЕАК срещу Черна гора са отхвърлени“, 13 януари 2017 г., <http://www.gov.me/en/News/168376/Arbitral-Tribunal-in-Vienna-rules-All-CEAC-claims-against-Montenegro-rejected.html>.

¹¹⁶ Правителство на Черна гора, съобщение за пресата, „ЦЕАК губи арбитражно дело срещу Черна гора, трябва да плати арбитражните разноси“, 27 юли 2016 г., <http://www.gov.me/en/News/163686/CEAC-loses-arbitration-against-Montenegro-has-to-bear-costs-of-trial.html>.

¹¹⁷ „Делото на Дерипаска срещу Черна гора попада под действието на пакта за защита на инвестициите — ЦЕАК“, ТАСС, 8 декември 2016 г., <http://tass.com/economy/917849>.

¹¹⁸ Xhelal, Neziri. (2015). „В отровното кралство на „Югохром““, Център за разследваща журналистика – SCOOP, 21 февруари 2015 г., последно осъществен достъп на 21 ноември 2017 г. at <http://en.scoop.mk/in-the-toxic-kingdom-of-jugohrom/>.

екологичните стандарти, които превърнаха Тетово в едно от най-замърсените места в Европа. Комбинатът е един от най-големите работодатели в Македония с 1 100 работници и един от най-големите износители с дял от 7 % от целия износ на страната. Въпреки това от години „Югохром“ не е обект на почти никакъв надзор и е понесъл много малко последствия за нарушенията си. Въпреки предварителното разследване от обществения прокурор на Тетово и издадения през 2014 г. обвинителен акт срещу ръководството на „Югохром“ по обвинения за застрашаване здравето на гражданите на Тетово, случаят е прекратен на 5 декември 2014 г. поради липса на доказателства за престъпление¹¹⁹. Това се променя, когато компанията не спазва на 31 октомври 2016 г. определения от Държавната инспекция за околната среда краен срок за монтаж на прахоуловителна система и заради това е затворен¹²⁰.

Руският икономически отпечатък се простира и върху други македонски компании. От 2005 до 2015 г. дружеството „Солвей“, официално регистрирано в Швейцария, но имащо връзка с холдинга „Русал“ на Дерипаска¹²¹, притежава оловно-цинковата и медна мина „Саса“ и най-производителната медна и златна мина в Македония – „Бучим“. Инвестициите на „Солвей“ в разработването и разширяването на мините се оценяват на 70 млн. евро до декември 2015 г., когато компанията продава „Саса“ на базиран в САЩ стоков фонд¹²².

Недвижими имоти, туризъм и спорт

Пристигането на Дерипаска в Черна гора в края на 2005 г. предизвика бум на инвестиции в недвижимите имоти и туризма, включително планове за изграждане на верига от курорти за милиони долари по адриатическия бряг¹²³. Туризмът заема дял от около една пета в БВП на Черна гора и над 54 % от износа на стоки и услуги¹²⁴. Той е стратегически сектор на черногорската икономика, а според прогнозите на Световния съвет за пътуване и туризъм (ССПТ) до 2026 г. дялът на туризма в БВП на страната може да достигне 30 %¹²⁵. Руските турис-

¹¹⁹ Xhelal, Nezir (2015). „В отровното кралство на „Югохром““, Център за разследваща журналистика – SCOOP, 21 февруари 2015 г., последно осъществен достъп на 21 ноември на <http://en.scoop.mk/in-the-toxic-kingdom-of-jugohrom/>.

¹²⁰ Dimitrievska, Valentina (2016). „Най-големият македонски износител „Югохром“ застрашен от затваряне заради замърсяване на въздуха“. IntelliNews, 1 ноември 2016 г.

¹²¹ Smith, Geoffrey. (2017). „Какво трябва да знаем за Олег Дерипаска – руският милиардер, за когото е работил Пол Манафорт“ списание „Тайм“, 22 март 2017 г.

¹²² MiningSee. (2015). „Собственикът на магнатската оловно-цинкова мина „Саса“ „Orion mine finance“ оптимист за стоковия пазар“, 7 декември 2015 г., последно осъществен достъп на 16 ноември 2017 г. на адрес <https://www.miningsee.eu/orion-mine-finance-the-owner-of-macedonia-sasa-lead-zinc-optimistic-in-commodities-market/>.

¹²³ Ames, Mark и Berman, Ari. (2008). „Връзките на Макейн с Кремъл“, The Nation. 1 октомври 2008 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на <https://www.thenation.com/article/mccains-kremlin-ties/>.

¹²⁴ „Predrag JELUŠIĆ: Turizam daje petinu BDP-a i čini više od polovine izvoza Crne Gore,“ Portal Analitika, 27 септември 2015 г., <http://www.portalanalitika.me/clanak/203071/predrag-jelusic-turizam-daje-petinu-bdp-a-i-cini-vise-od-polovine-izvoza-crne-gore>.

¹²⁵ Министерство на туризма и устойчивото развитие, Intervju: Prihodi od turizma u 2016. biće veći od 850 miliona eura, 29 септември 2016 г., <http://www.mrt.gov.me/vijesti/165472/Prihodi-od-turizma-u-2016-bice-veci-od-850-miliona-eura.html>.

ти са най-голямата група посетители в Черна гора с дял от 25 % от общия брой туристи¹²⁶. От 2006 г. броят на руските туристи нараства петкратно до 316 000 души през 2016 г. с общо 2,87 млн. нощувки. При средна цена от около 70 евро на нощувка, само през 2016 г. руските туристи са похарчили малко над 200 млн. евро, което е около 5 % от БВП на Черна гора¹²⁷.

Влошаването на двустранните отношения след 2014 г. има отрицателен ефект върху притока на руски туристи към Черна гора. Руското правителство се опита да засили тази тенденция като препоръча на гражданите си да не прекарват почивката си в Черна гора. Руският външен министър Сергей Лавров заяви през март 2017 г., че Черна гора жертва икономическите си отношения с Москва като се присъединява към НАТО¹²⁸. След изявлението последва отрицателна кампания в руските медии, описваща Черна гора като опасна за руските граждани. В медийните репортажи се наблягаше на престъпността, замърсените брегове и затруднения туристически сезон¹²⁹. Отрицателната рекламна кампания има ефект. Макар че през юни 2017 г. руснаците все още са най-голямата група туристи в Черна гора (25,2 %), броят им намалява от 49 666 на 18 845 души на годишна база¹³⁰.

Руското икономическо присъствие в туристическия сектор на Черна гора не се ограничава само до туристите. В приватизационния процес след 2006 г. руски бизнесмени и компании придобиват няколко хотела от комунистическата ера на привлекателни места. Липсва пълен анализ на всички руски инвестиции в туризма, но местните медии и независимите организации на гражданското общество полагат усилия да документират опитите за руски инвестиции, насочени към използване на управленските дефицити в Черна гора за улесняване на сделките. В няколко случая руски фирми, които очевидно са дружества фантоми с малко капитал, печелят търгове за големи приватизационни сделки. В други – няма почти никакви последствия за участващите руски инвеститори при неизпълнение на приватизационните им договори.

Един показателен пример е приватизацията на хотел „Лидо“ в Улцин. През 2006 г. базираната в Будва руска компания „Capital Estate“ печели търг за покупката на хотела с оферта за инвестиции в размер на

¹²⁶ „Četvrtina turista u Crnoj Gori su Rusi,” *Bankar.me*, 20 май 2017 г., <http://www.bankar.me/2017/05/20/cetvrtina-turista-u-crnoj-gori-su-rusi/>

¹²⁷ Оценката се основава на средните приходи за стая през 2014 г. Horwath, Изследване на хотелската индустрия в Черна гора, възложено от черногорското правителство, обществен достъп на <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=221725&rType=2&file=Poslovanje%20hotelijerstva%20u%20Crnoj%20Gori%202014..pdf>

¹²⁸ „Не е ясно как присъединяването на Черна гора към НАТО ще засили сигурността на алианса – Лавров,” *Sputnik*, 23 март 2017 г., <https://sputniknews.com/military/201703231051876080-montenegro-nato-accession/>

¹²⁹ „Криминал, минные поля и столбняк: почему Черногория становится опасной для туристов,” *TV Zvezda*, 25 март 2017 г., https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201703251100-mpeq.htm

„Альянс наготове: Черногория в одном шаге от вступления в НАТО,” *ТВ Россия 1*, 28 март 2017 г., <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2871302>

„Захарова: МИД РФ рекомендует россиянам дважды подумать, прежде чем ехать в Черногорию,” *Tass.ru*, 29 май 2017 г., <http://tass.ru/politika/4291514>

¹³⁰ *Intellinews* (2017). „Броят на туристите в Черна гора расте, но руснаците я отбягват”, 31 юли 2017 г.

38 млн. евро. Компанията плаща тръжната оферта, но не извършва договорените допълнителни инвестиции¹³¹. Въпреки призивите на местните власти за прекратяване на договора с „Capital Estate“ правителството узаконява забавянето на инвестициите с анекс към договора¹³². Хотелът е разрушен през 2013 г., но нов все още не е изграден. Друг пример е изграждането на хотелски комплекс в Малевик, община Бар, от регистрираната в Кипър „Сонуба Монтенегро“, която в последствие е купена от руската Mercury Group през 2010 г.

Друга спорна практика в сектора на недвижимите имоти в Черна гора е свързана с продажбата на привлекателни парцели държавна земя по цени под пазарните. Руски фирми са свързани с подобни сделки. Например продажбата на бившия военен комплекс „Скочидевојка“ в Будва. Имотът е продаден преди обявяването на независимостта на Черна гора за 2,35 млн. евро, а впоследствие земята е препродадена за 41,7 млн. евро. В сделката са участвали притежавани от руснаци фирми, регистрирани в Черна гора, както и офшорни компании, собственост на черногорски бизнесмени¹³³. Претендирайки, че правителството е загубило десетки милиони евро от сделката, през 2012 г. нестопанската организация за борба с корупцията MANS подава жалба, в която посочва името на тогавашния финансов министър¹³⁴, но няма данни изобщо да е започвало разследване.

Някои руски инвестиции вече са обект на разследване от черногорския Специален прокурор за организирана престъпност и корупция¹³⁵. Случаят, по който има издадена фактическа присъда, е свързан с изграждането на курорт на нос „Завала“ близо до Будва през 2008 г. „Миракс груп“ на руския бизнесмен Сергей Полонски започна проекта заедно със Светозар Марович – тогавашния заместник-председател на управляващата „Демократична партия на социалистите на Черна гора“ (ДПС) – чието семейство е сред най-влиятелните в Будва. „Миракс“ обявява, че ще построи ексклузивен курорт на нос

¹³¹ „Capital Estate: Port Milena na sprječava da ispunimo svoje obaveze“, *Vijesti.me*, 24 март 2012 г., <http://www.vijesti.me/ekonomija/capital-estate-port-milena-nas-sprijecava-da-ispunimo-svoje-obaveze-66186>.

¹³² „Vladi šamar iz Ulcinja“, *ND Vijesti*, March 7, 2011.

¹³³ Основните купувачи на имота са руската компания „Опора“ и черногорската фирма „Спартак“, представлявани от Николай Землянски и Александър Беляков. Два месеца преди подписването на договора за покупка купувачите учредяват нова фирма на Сейшелите – „Blaze Corporation“ – която е използвана за плащане на закупената цена от 2,35 млн. евро. Две години по-късно, през 2007 г. „Скочидевојка“ е продадена на фирма, регистрирана в Кипър – „Caldero Trading Limited“, собственост на черногорския бизнесмен Зоран Бечирович, за 14 млн. евро. В рамките на седем дни той препродава комплекса на палестинския бизнесмен Мохамед Бурхан Рахид за 41,7 млн. евро. През 2015 г. компанията „Hiro Alpe Adria Development“ обявява публичен търг за имота, защото компанията на Рахид „Монте Мена“ не може да погаси заема от 5,28 млн., взет за покупката на имота. Впоследствие австрийската „Meinl Bank“ AG придобива курорта за 7,3 млн. евро.

Milovac, Dejan and Mrdovic, Ines. „Градоустройство: в хватката на корупцията – изследване на казуси от Черна гора 2011/2012 г.“. MANS. Подгорица, 2012 г.

¹³⁴ „Prodajom Skočidevojke država oštećena za desetine miliona“, *Vijesti.me*, 7 юли 2012 г., <http://www.vijesti.me/ekonomija/prodajom-skocidjevojke-drzava-ostecena-za-desetine-miliona-82917>.

¹³⁵ Например покупката на хотел „АС“ в Петровац от руско-черногорската фирма „Нега турс“, строителството на луксозно туристическо селище „Царское село“ близо до Будва от базираната в Москва холдингова компания „Трейдюник“ и покупката на хотел „Отрант“ в Улцин от руската компания „Баркли СК“.

Завала, включващ вили и луксозни хотели, които ще приличат на „Бурж ал Араб“ в Дубай. Проектът е финансиран частично от Първа банка, контролирана от брата на тогавашния премиер Мило Джуканович¹³⁶. Строителството продължава от 2008 до 2009 г. без разрешително, докато финансови проблеми не довеждат до рязкото спиране на проекта.

През април 2008 г. MANS подава жалба до Върховния държавен прокурор, посочвайки имената на основните участници в аферата: заместник-председателя на ДПС Светозар Марович, секретарят по инвестициите на Община Будва Драган Марович и изпълнителния директор на „Миракс Балкан“ Вячеслав Лейбман. След почти двугодишно разследване прокуратурата обвини 10 местни служители от общината в Будва, включително кмета на Будва Райко Куляча и неговия заместник Драган Марович, който е и брат на Светозар Марович¹³⁷. Накрая през 2016 г. Апелативният съд на Черна гора осъди Куляча на две и половина години затвор заедно с бившия секретар на общината по инвестициите Драган Марович, който получи две години. Те бяха намерени за виновни в злоупотреба със служебно положение и нанасяне на щети на общинския бюджет в размер на 820 000 евро в полза на „Завала инвест“ – дъщерно дружество на руската компания „Миракс“. Осем други общински служители бяха осъдени на общо осем години затвор¹³⁸.

По време на пика на руските инвестиции след обявяването на независимостта на Черна гора (2011 – 2014 г.) руски граждани купиха множество апартаменти и къщи по крайбрежието, в резултат на което цените на недвижимите имоти нараснаха стремително. В множество репортажи в медиите се предполага, че тези продажби са свързани с изпиране на пари, но никога не се стигна до официално разследване и потвърждение¹³⁹. След обявяването на независимостта руски граждани са платили общо 25 млн. евро данъци за недвижими имоти. Няма публично достъпни официални данни за размера на недвижимите имоти, притежавани от руснаци, тъй като регистрите на недвижимите имоти не предоставят възможности за търсене на съвкупни данни, но според информацията в медиите имотите са 70 000¹⁴⁰. Липсата на информация и на прозрачност затруднява извършването на

¹³⁶ ПДОПК. (2012 г.). „Завала“: нос „Корупция““. ПДОПК, 11 юни 2012 г., последно осъществен достъп на 14 януари 2018 г. на адрес <https://www.reportingproject.net/firstbank/en/zavala-cape-corruption>.

¹³⁷ MANS, „Завала“ – работа по казуса 2008 – 2011 г.“ <https://www.reportingproject.net/firstbank/en/documents/finish/13-zavala-cape-corruption/83-zavala-13>.

¹³⁸ Radevic, Komnen. (2016). „Райку Кулячи получи две и половина, а Драган Марович две години затвор“, *Vijesti*, 15 декември 2016 г., осъществен достъп на адрес <http://www.vijesti.me/vijesti/rajku-kuljaci-dvije-i-po-draganu-marovicu-dvije-godine-zatvora-916506>.

¹³⁹ ПДОПК (2011). „Руският елит плаща милиони за имоти в Черна гора“, 30 ноември 2011 г.

O'Farrell, Michael, и Patrucic, Miranda. „Черногорски прокурори започват разследване на ирландски инвестиции“, 20 август 2013 г.

Сухотин Андрей и Анин, Роман (2011). „Черногорски гномове“, *Новая газета*, 28 ноември 2011 г.

Bilefsky, Dan. (2008). „Въпреки кризата богати руснаци изкупуват крайбрежието на Черна гора“, *The New York Times*, 31 октомври 2008 г.

¹⁴⁰ „Rusi su u Crnoj Gori kupili 70.000 nekretnina,“ *Vijesti.me*, 17 май 2014 г., <http://www.vijesti.me/vijesti/rusi-su-u-crnoj-gori-kupili-70000-nekretnina-21034>.

обективен анализ на точния обем на капиталовия поток към сектора на недвижимите имоти в страната, а това пречи на органите за финансово разузнаване и данъчните инспекции да разкриват потенциални схеми на изпиране на пари и укриване на данъци¹⁴¹. Огромната експозиция на Черна гора към руски инвестиции в съчетание с големия брой имоти, намиращи се в руски ръце, може да бъде използвана за оказване на влияние върху националната външна политика и политиката за сигурност. Все пак големият брой на руските участници в сектора на недвижимите имоти показва, че руското присъствие в страната е разпръснато, нещо като предпазна мярка, която прави трудно, ако не и невъзможно за Русия да упражнява пряк контрол върху сектора на недвижимите имоти.

Що се отнася до броя на постоянно пребиваващите в Черна гора руски граждани, оценките са различни. Според преброяване от 2011 г. 1 000 жители са се обявили за руснаци или за рускоговорящи¹⁴². Според изявление на руския посланик от 2014 г. постоянно пребиваващите в Черна гора руснаци са 7 000¹⁴³, докато числеността на рускоговорящата диаспора се оценява на 15 000 души¹⁴⁴. Постоянно пребиваващите руснаци притежават малки предприятия като ресторанти, магазини и туристически агенции. В няколко основни училища децата им могат да посещават часове по руски език.

Каре 1. Руски инвестиции в секторите на имотите и спорта в Република Македония

Когато се анализира характерът на притока на руски капитали към Западните Балкани, един от най-добрите примери е бизнесът на Самсоненко в Македония. Самсоненко е руски бизнесмен, дошъл в Македония само няколко месеца след като Груевски става премиер през есента на 2006 г. Оттогава и досега Самсоненко има връзки с коалицията на Вътрешната македоно-одринска революционна организация – Демократична партия за македонско национално обединение (ВМРО-ДПМНЕ).¹⁴⁵ Първо, депутатът от ВМРО (1998 – 2002 г.) Александър Пандов беше управител на хазартния бизнес на Самсоненко „БетСити“ до 2011 г.¹⁴⁶ Второ, Самсоненко се появи в предизборен музикален видеоклип, поръчан от ВМРО-ДПМНЕ през 2014 г., в който открито подкрепи Груевски. Инвестициите на Самсоненко са концентрирани в спорта и хазарта. Освен „БетСити“ Самсоненко

¹⁴¹ Много от над 1700-те микропредприятия в Черна гора, собственост на руски граждани, са създадени заради изискванията на страната за покупката на недвижими имоти или превозно средство.

¹⁴² Официални данни от MONSTAT, Преброяване на населението, домакинствата и жилищата в Черна гора през 2011 г., юли 2011 г.

¹⁴³ „Nesterenko: U Crnoj Gori živi do sedam hiljada Rusa,“ *Vijesti.me*, 27 януари 2014 г., <http://www.vijesti.me/vijesti/nesterenko-u-crnoj-gori-zivi-do-sedam-hiljada-rusa-174290>.

¹⁴⁴ „Rusi su u Crnoj Gori kupili 70.000 nekretnina,“ *Vijesti.me*, 17 май 2014 г., <http://www.vijesti.me/vijesti/rusi-su-u-crnoj-gori-kupili-70000-nekretnina-21034>.

¹⁴⁵ Лефков, Горан (2016). „Самсоненко: успешен в Македония, под лупа в Русия“. Център за разследваща журналистика – SCOOP, 5 декември 2016 г.

¹⁴⁶ SCOOP (2016). „Самсоненко: успешен в Македония, под лупа в Русия“, Център за разследваща журналистика – SCOOP, 5 декември 2016 г., последно осъществен достъп на 16 ноември на адрес <http://en.scoop.mk/samsonenko-successful-in-macedonia-under-scrutiny-in-russia/> и Нова ТВ (2015). „Руснакът Самсоненко в приказката „Инвестирайте в Македония през Белиз““, 6 февруари 2015 г., последно осъществен достъп на 16 ноември на <http://novatv.mk/rusinot-samsonenko-vo-prikaznata-invest-in-masedonia-via-belize/>.

Каре 1. Руски инвестиции в секторите на имотите и спорта в Република Македония (Продължение)

притежава футболния и хандбален клуб „Вардар“. Най-голямата му пряка инвестиция в страната е публично-частното партньорство от 2014 г. между една от неговите фирми и Община Аеродром (тогава управлявана от кмет на ВМРО-ДПМНЕ) за изграждането на Спортен център „Яне Сандански“. Общината предостави на Самсоненко концесия със срок 35 години за спорната зала в непрозрачна тържна процедура без конкурс. Фирмата, която управлява спортната зала,¹⁴⁷ е базирана в Кипър офшорна компания, чийто краен ефективен собственик е базирана в Белиз фирма, която Самсоненко използва за много от другите си инвестиции. Освен предприятията на Самсоненко, много компании, свързани с политическия елит, близък до Груевски, са регистрирани на използваните от Самсоненко адреси в офшорни зони.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Самсоненко е построил и голям хотел към спортния център.

¹⁴⁸ <http://novatv.mk/rusinot-samsonenko-vo-prikaznata-invest-in-macedonia-via-belize/>.

ПОЛИТИЧЕСКИ ФАКТОРИ, ЗАСИЛВАЩИ РУСКИЯ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТПЕЧАТЪК

От 2008 г. руското правителство агресивно разгръща своята възраждаща се, ресурсно-ориентирана икономическа мощ в съчетание със съществуващите мрежи за сигурност от съветско време и умелото използване на традиционна „мека сила“, за да се възползва от стратегическите слаби места на страните от Западните Балкани. Руският инструментариум на „мека сила“ включва медийна пропаганда, както и исторически, религиозни и етнически символи. Още от 19 век славянските православни държави в региона традиционно възприемат Русия като силен съюзник в техните политически амбиции. Подкрепата на Кремъл за каузата на Сърбия в Косово и отхвърлянето от Русия на независимостта на Косово укрепиха имиджа на Русия като защитник на сръбските интереси. Друг пример е изразената от руския православен патриарх Кирил загриженост от присъединяването на Черна гора към НАТО¹⁴⁹.

Докато руските медии налагат обща гледна точка за международните отношения в Западните Балкани, мрежа от специализирани руски институции в Сърбия имат за задача да засилват чувството за близост между двете страни. През последните години тази мрежа се разраства с цел предоставяне на подкрепа (включително финансова помощ) на организации и групи, които подпомагат руските интереси в страната и региона. Клонове на „Руский мир“ и представителство на Международния фонд за единство на православните народи работят в Нови Сад и Белград от 2005 г. След 2013 – годината, в която Съветът на ЕС обяви готовността на Сърбия да започне преговори за присъединяване – опитите за заздравяване на връзките между Сърбия и Русия се засилиха. В същото време Руският институт за стратегически изследвания (РИСИ) откри местен клон в Белград – единственият в Западните Балкани. В сайта на РИСИ се посочва, че институтът е част от голям научно-изследователски и аналитичен център, основан от руския президент, чиято основна цел е да предоставя информация на президентската администрация и други институции. Има и редица други руски фондации, като Фондът за подкрепа на публичната дипломация „Горчаков“, Фондацията за стратегическа култура, Центърът на националната слава и Фондация „Св. Андрю“, които представляват руските интереси чрез различни дейности като финансиране на проекти за неутралитет на Сърбия¹⁵⁰, организиране на кръгли маси и конферен-

¹⁴⁹ Dusica Tomović, „Сръбската църква настоятелно призовава за референдум за присъединяването на Черна гора към НАТО“, Balkan Insight, 5 януари 2016 г., <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbian-church-urges-montenegro-to-hold-referendum-on-nato-01-04-2016>.

¹⁵⁰ НСП (2015). „Новини за проекта за военен неутралитет на Сърбия“. 17 октомври 2017 г., последно осъществен достъп на Декември 25, 2017 at <http://slobodarski.rs/2015/10/17/fondacija-dostojanstvo-i-fond-gorcakov-dogovorili-zajednicku-konferenciju-o-aktivnoj-neutralnosti/>.

ции, посветени на руската „мека сила“¹⁵¹ и съдействие за откриването на руски центрове в сръбските академични институции¹⁵². Няколко сръбски политически партии, включително от непредставените в сегашния парламент, претендират за сътрудничество с управляващата партия в Русия „Обединена Русия“¹⁵³.

Русия насърчи създаването на звена със сръбски език в големите руски медии, често с обширни секции по политическите въпроси. След 2012 г. бяха създадени значителен брой портали за онлайн новини, които открито защитават руските интереси в Сърбия. Сред най-влиятелните са „Нови стандарт“ (www.standard.rs), „Србин.инфо“ (www.srbin.info), „Васеленска ТВ“ (www.vaseljenska.com), както и няколко по-малки като „Газета“ (www.vesti-gazeta.com), „Факти“ (www.fakti.org), „Кремъл“ (www.kremlin.rs) и „Глас Москва“ (www.glasmoskve.rs). Освен това през 2015 г. руската новинарска агенция „Спутник“ откри регионална редакция в Белград. В Сърбия „Спутник“ работи на сръбски чрез свой интернет портал и радиопрограма, като предоставя на местните радиостанции безплатно съдържание, което се използва широко. Един от големите сръбски седмичници „Неделник“ съдържа притурката „R Magazin“, издавана от „Российская газета“ в рамките на проекта „Русия отвъд заглавията“. Според общественото схващане защитата на руските интереси се вижда дори в най-изявените всекидневници – таблоиди като „Информер“¹⁵⁴ и „Српски телеграф“. Усилията за проникване в повече сфери на обществения живот в Сърбия се виждат и от дарението на „Газпром“ за сръбската православна църква в размер на 5 млн. долара, използвани за мозайка в храма „Свети Сава“. Този проект е част от всеобхватна програма на „Газпром“ за проекти в областта на културата и опазването на историческото наследство на Сърбия¹⁵⁵.

Деятелностите на руските организации и техните сръбски медийни партньори попадат в няколко тематични области. Първо, тези медии насърчават руската перспектива в областта на международните отношения, например като казват, че сегашната криза в Украйна ще бъде много по-драматична заради участието на САЩ¹⁵⁶ или тълкуват историята

¹⁵¹ NSPM (2014). Кръгла маса, посветена на руската „мека сила“. 15 ноември 2017 г., последно осъществен достъп на 25 декември 2017 г. на адрес <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/meka-moc-rusije-u-srbiji-mogucnosti-i-perspektive.html?alphabet=l>.

¹⁵² Sputnik (2017). Откриване на руския център във Факултета по политически науки в Белград. 16 декември 2016 г., последно осъществен достъп на 26 декември 2017 г. на адрес <https://rs.sputniknews.com/drustvo/201612161109269463-Centar-za-ruske-studije-FPN1/>.

¹⁵³ Danas (2016). „Кои са съюзниците на партията на Путин в Сърбия?“. 26 декември 2017 г., http://www.danas.rs/danasrs/politika/ko_su_saveznici_putinove_partije_u_srbiji.56.html?news_id=321319.

¹⁵⁴ „Информер“ (2017). Новини за оръжия за Сърбия като подарък от Русия. 21 декември 2017 г., последно осъществен достъп на Декември 26, 2017 at <http://informer.rs/vesti/srbija/361738/samo-u-informeru-putin-se-dogovorilo-sa-vucicem-vi-cutite-a-mi-saljemo-oruzje>.

¹⁵⁵ „Блиц“ (2017). „Газпром нефт“ дава 4 милиона евро за мозайка в храм „Свети Сава“. 22 април 2016 г., последно осъществен достъп на 6 декември 2017 г. на адрес <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/poceli-radovi-kompanija-„Gasprom-njeft-sa-4-miliona-evra-finansira-mozajka-u-hramu/ltwylyz>.

¹⁵⁶ „Спутник“ (2017). Последни новини за евентуални военни действия на САЩ в Украйна. 26 декември 2017 г., <https://rs.sputniknews.com/rusija/201712261113945545-karasin-ukrajina-isporuka-oruzje-donbas/>.

през призмата на Русия в духа на дългосрочния руско-сръбски съюз. Второ, те се опитват да дискредитират западните структури (НАТО и ЕС) като твърдят, че тези институции противоречат на интересите на Сърбия (например чрез твърдения, че ЕС подкрепя „сепаратистките групи“ във Войводина)¹⁵⁷ и представляват заплаха за световния мир и стабилност. Трето, те представят Русия като най-близкия съюзник на Сърбия, чиито действия винаги съответстват на сръбските интереси¹⁵⁸. Те подчертават общите аспекти от сръбската и руската история, по-специално борбата рамо до рамо в двете световни войни. На следващо място те критикуват проевропейските действия на Сърбия и представят страната като постоянно унижавана от ЕС и от САЩ, но въпреки това решена да стане част от Съюза във вреда на сръбското общество¹⁵⁹. Руските медии постоянно напомнят на аудиторията за миналите спорове и конфликти между Сърбия и нейните съседи на Балканите, очевидно за да възпрат европейската интеграция на Сърбия и процеса на помиряване в региона¹⁶⁰.

Русия използва своя мощен медиен чадър, за да съживи етническите конфликти в региона, в отговор на което обвинява Запада в намеса чрез опит за подбуждане на вълнения и постигане в крайна сметка на смяна на режими в региона. Например, Русия прави опит да повлияе на резултата от политическата криза в Македония след изборите през април 2014 г., като упорито твърди, че кризата е причинена от финансирана от Запада кампания срещу легитимното правителство в региона¹⁶¹. Лавров подкрепи твърденията на македонското правителство, че протестите в страната са дело на външна манипулация¹⁶². Той коментира кризата още от първите вълни на протести през 2015 г., когато заяви че Македония е жертва на екстремизъм и ще бъде поделена между Албания и България. По-късно, след изборите през декември 2016 г., Русия се фокусира върху предполагаемата Платформа от Тирана за създаването на Велика Албания. След 2015 г. изявленията на руското външно министерство за Македония станаха редовни. За да върне услугата на руската страна, македонското правителство отказа да се присъедини към санкциите на ЕС и САЩ срещу Русия след анексирането на Крим, а през 2015 г. президентът Иванов присъства на парада за Деня на по-

¹⁵⁷ Вести.ру (2015). Твърдения, че ЕС и НАТО планират създаването на нова държава Войводина. 16 февруари 2015 г., последно осъществен достъп на 25 декември 2017 г. at <https://www.vesti.rs/Evropska-Unija/DA-LI-JE-VOJVODINA-NOVA-INSTANT-DRZAVANA-BALKANU.html>.

¹⁵⁸ „Србин инфо“ (2017). Новини за засилването на връзките между Русия и Сърбия чрез военно сътрудничество. 16 декември 2017 г., последно осъществен достъп на 25 декември 2017 г. на <http://srbin.info/2017/12/17/putin-definitivno-salje-srbiji-s-300/?lang=lat>.

¹⁵⁹ „Спутник“ (2017). Новини за изнудване на Сърбия от страна на САЩ. 23 декември 2017 г., последно осъществен достъп на Декември 26, 2017 at <https://rs.sputniknews.com/politika/201712231113918663-Hojt-Ji-nova-ucena/>.

¹⁶⁰ „Србин инфо“ (2017). Новини за евентуално Дейтън 2, което би могло да означава изчезване на Република Сръбска (като част от Босна и Херцеговина). 23 декември 2017 г., последно осъществен достъп на 26 декември 2017 г. на адрес <http://srbin.info/2017/12/26/sta-se-krije-iza-projekta-dejton-2-pandorina-kutija/>.

¹⁶¹ Marusic, Sinisa. (2016). „Груевски на Македония отправя заплахи“, BalkanInsight, 17 декември 2016 г.

¹⁶² Холодни, Елена. „Кремъл смята, че масовите протести, разтрисащи Балканската нация са външно дело с цел нараняване на Русия“, Business Insider, 20 май 2015 г. последно осъществен достъп на 11 ноември 2017 г. на адрес <http://www.businessinsider.com/russia-lavrov-macedonia-protests-2015-5>.

бедата в Москва, независимо че събитието беше бойкотирано от повечето световни лидери¹⁶³.

Липсата на свобода на пресата в Македония позволява на руската пропаганда да проникне безпрепятствено в основните медии в страната. Всъщност проправителствените медии станаха инструменти на директна пропаганда. Македонските официални представители, включително Груевски, често повтаряха съдържанието на „Спутник“ дума по дума, т.е. езикът, разпространяван от местните медии беше отражение на този на руската новинарска агенция. Според доклад от юни 2017 г., изготвен от Проекта за докладване на организираната престъпност и корупцията (ПДОПК) и няколко регионални и местни разследващи организации, Русия не е ограничила действията си в Македония до дезинформация и официални изявления. В доклада се цитират документи, изтекли от македонската контраразузнавателна служба, които показват, че сръбското разузнаване е участвало в действия за подкрепа на антизападни и проруски националистически групи¹⁶⁴. В него се разкрива също как руското посолство в Скопие провежда пропаганда и подмолни дейности от 2006 г., като например пряко финансиране на македонски медии, включително обслужващите албанското етническо малцинство, за да ги превърне в източници на руска дезинформация¹⁶⁵. Бюрото на руското външно разузнаване (СВР) в Белград и бюрото на военното разузнаване (ГРУ) в София управлявали операциите в Македония. Русия създаде над 30 руско-македонски културни дружества, установени в руския културен център в Скопие и откри две консулства в Охрид и Битоля, за да събира разузнавателна информация¹⁶⁶.

Освен за руските разузнавачи в изтеклите документи се споменава, че журналисти от държавната агенция ТАСС и представител на руската агенция за помощ „Россътрудничество“ са работили за вербуването на македонски официални представители¹⁶⁷. Бюрото на „Россътрудничество“, открито в Македония през 2016 г. в резултат на междуправителственото споразумение от 2013 г., предвижда основаване на руски културен и научен център в Македония¹⁶⁸. В доклада на македонското контраразузнаване се отбелязва също, че през април 2017 г. руският посланик направо е заявил на висши служители от македонското министерство на външните работи, че Русия има за цел да направи Македония, Босна и Херцеговина, Черна гора и Сърбия неутрални във военното отношение страни и се е оплакал, че македонското правителство не е отвърнало подобаващо на подкрепата на Русия, като е заплашил с икономически и политически последици¹⁶⁹.

¹⁶³ Иванов стана доктор хонорис кауза на Руския академичен институт по външни отношения – МГИМО.

¹⁶⁴ ПДОПК (2017). „Изтекли документи сочат руски и сръбски опити за намеса в Македония“, 4 юни 2017 г.

¹⁶⁵ Пак там.

¹⁶⁶ Пак там.

¹⁶⁷ Пак там.

¹⁶⁸ Уебсайт на бюрото на „Россътрудничество“ в Македония, последно осъществен достъп на 6 декември на адрес <http://mkd.rs.gov.ru/ru/about>.

¹⁶⁹ Пак там.

Освен това Русия директно подкрепя проруските политици в региона. Чрез подкрепата си за Додик в предизборната му кампания през 2014 г. и в референдума през 2016 г. за националния празник на РС, Русия повлия на политиката на общностната единица и успя да забави интеграцията на Босна и Херцеговина в Евроатлантическата общност. Тези мерки допълват други действия, подпомагани от Русия, допринесли за крайния успех на Додик, например обещанията за заеми без изисквания за реформи. Дори когато вътрешните политически борби сред етническите групи в Босна и Херцеговина не са били резултат от намесата на Русия, Кремъл се е стремил да използва и засили тези напрежения, подстрекавайки конфликти по въпроси, свързани с газоснабдяването на страната, финансирането на газопроводи, предоставянето на държавни заеми и дори националните празници.

Във връзка с последния въпрос Русия подкрепи референдума от 25 септември 2016 г. за запазване на 9 януари като национален празник на РС – денят, когато се отбелязва основаването на общностната единица по време на войната през 1992 – 1995 г., независимо от решението на Конституционния съд от 2015 г. за забраната му, защото е дискриминиращ по отношение на несърбите. Два дни преди гласуването, срещу което международната общност протестира, Додик се среща с Путин в Москва, където руският президент даде негласната си подкрепа за референдума. Гласуваха повече от 55 % от избирателите, като 99 % от гласувалите подкрепиха предложението. Въпреки силната народна подкрепа Додик отстъпи от предишното си искане за втори референдум, който щеше да бъде за независимост¹⁷⁰.

През октомври 2017 г. Додик изрази отново възраженията на РС срещу присъединяването на Босна и Херцеговина към НАТО¹⁷¹ и се закле да запази военния неутралитет на страната – цел, която руското правителство споделя¹⁷². По-рано през същата година парламентът на РС прие решение в подкрепа на неутралитета и започна процедура по провеждането на референдум за присъединяването към НАТО¹⁷³. През 2015 г. правителството на РС се противопостави на започването на преговори за членство между Додик и ЕС, като нарече тази стъпка най-голямото предателство след сключването на Дейтънското споразумение. Въпреки това босненската държава подаде молба за членство през януари 2016 г. с оглед на предварителното одобрение на двете общностни единици на предложението за присъединяване. Проби-вът в преговорите с ЕС настъпи, защото Додик нямаше участие в нито едно от тези решения.

¹⁷⁰ ВЕЧЕРНЕ НОВОСТИ. (2017). „Искам РС да се отдели, но без никакви кръвопролития“. 13 ноември 2017 г., осъществен достъп до препечатания материал в В92 на 6 декември 2017 г. на адрес https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=11&dd=13&nav_id=102786.

¹⁷¹ Додик невинаги е последователен. В някои случаи е правил изявления, че правителството на РС ще подкрепи присъединяването към НАТО, само ако подкрепа за това бъде дадена с референдум.

¹⁷² ТАСС (2017). „Република Сръбска от Босна и Херцеговина не желае да се присъедини към НАТО“. 26 октомври 2017 г., последно осъществен достъп на 16 ноември 2018 г. на адрес <http://tass.com/world/972744>.

¹⁷³ Пак там.

След септември 2017 г. Додик размрази още един референдум, започнат първоначално през 2015 г., за обезсилване на правомощията на босненските държавни съдилища и прокуратура. Спечелването на този референдум ще направи общността единица фактически независима¹⁷⁴. Референдумът обаче може да послужи и за отклоняване на вниманието от скандала за корупция с недвижими имоти на семейство Додик. Досега Додик отхвърля пряк вот за независимост, но не го е изключил, като заявява, че такъв референдум не би довел до кръвопролития¹⁷⁵. В интервю за „Политико“ той заяви, че за разлика от ЕС и САЩ Русия не „иска от него да прави невъзможни неща“, а вместо това предлага „икономическо сътрудничество“¹⁷⁶.

Всъщност Русия е добра към Додик. През март 2014 г. той получи награда от Международния фонд за единство на православните народи в Москва, няколко месеца преди изборите в РС. Твърди се, че при същата визита Додик е получил дарения за предизборната си кампания¹⁷⁷.

За това не е изненадващо, че Службата за контрол на чуждестранните активи към Министерството на финансите на САЩ санкционира Додик за възпрепятстване на изпълнението на Дейтънското споразумение и застрашаване на териториалната цялост и суверенитета на Босна и Херцеговина¹⁷⁸. Русия веднага разкритикува решението на САЩ и твърдо подкрепи Додик. През май 2017 г. Додик заяви, че ЕС му оказва натиск да се присъедини към санкциите срещу Русия. Досега РС успява да попречи на Босна и Херцеговина да приложи режима на санкции.

В Сърбия, наред с икономическите връзки с посочените по-горе социалистическа и народна партии, руските медии, местните пропутински организации и руските висши ръководители на политическо ниво подкрепят действията на местни крайно десни и евроскептични организации. Тази подкрепа идва под формата на срещи на високо ниво, публични одобрения или подвеждащи статии, които оформят сръбското политическо пространство като изцяло определено от битката за влияние между ЕС и Русия¹⁷⁹.

Ненад Попович от Народната партия, която е младши коалиционен партньор на Прогресивната партия на Вучич, се похвали с подкрепа от партията „Обединена Русия“ на Путин¹⁸⁰. Освен това той се обяви против интеграцията на Сърбия с ЕС, а през 2014 г. като заместник-

¹⁷⁴ Kovacevic, Danijel. „Република Сръбска отлага референдума за съдебната власт“, BIRN, 7 ноември 2017 г.

¹⁷⁵ MacDowall, Andrew. „Лидерът на босненската Сръбска република: без вот за отцепване следващата година“, POLITICO, 3 юли 2017 г.

¹⁷⁶ Пак там.

¹⁷⁷ Bugajski, Janusz. (2015). „Москва поддържа замразената босненска държава“, Център за анализ на европейската политика, 3 август 2015 г.

¹⁷⁸ Пресцентър на Министерството на финансите на САЩ – „Министерството санкционира служител на Република Сръбска за активно възпрепятстване на Дейтънското споразумение“. 1 януари 2017 г.

¹⁷⁹ Knezevic, Gordana. (2016). „Сърбия и сбъдващите се руски предсказания“. Радио „Свободна Европа“, 29 април 2016 г., последно осъществен достъп на 19 декември 2017 г. на адрес <https://www.rferl.org/a/serbia-self-fulfilling-russia-prophecies/27707245.html>.

¹⁸⁰ Пак там.

председател на сръбския парламент публично подкрепи анексирането на Крим от Русия¹⁸¹. По време на Икономическия форум в Санкт Петербург през юни 2017 г. Попович заяви, че Сърбия следва да засили икономическите си връзки с Евразийския икономически съюз – регионален проект за интеграция, ръководен от Русия¹⁸².

Разширяването на военното сътрудничество между Русия и Сърбия допълнително заздравява руското финансово и политическо присъствие в региона. Най-показателно е, че Русия дари шест самолета МиГ-29 втора ръка, като обеща също да достави 30 танка Т-72 и 30 бронетранспортъра (БТР)¹⁸³. Вучич обсъди необходимостта от доставката на произведени в Русия зенитни ракети S-300¹⁸⁴ и съобщава за разговори с руската отбранителна компания „Рособоронекспорт“ за доставката на шест многофункционални хеликоптера Ми-17 освен двата, доставени през юни 2016 г.¹⁸⁵ Въпреки медийното внимание към тези събития обаче, решението на Русия да предостави на Сърбия оръжия и военно оборудване не следва да се възприема като сериозен обрат в стратегическите отношения.

Според изявленията на сръбски политици двете страни биха желали да разширят сътрудничеството, което да включи съвместно производство на боеприпаси и оръжия чрез пряко сътрудничество на руския военнопromишлен комплекс със сръбски фабрики, докато последните станат способни да произвеждат и изнасят части за руския пазар¹⁸⁶. Предполагаемите намерения на Русия за сътрудничество в тази област обаче са спорни, тъй като руската военна индустрия е една от най-рентабилните в страната и няма причини да бъде изнасяна зад граница. По-вероятно е Русия да прояви интерес към съвместното производство на оръжия, само ако Сърбия може да осигури пазари за тези стоки и услуги на други места, по-специално в Западните Балкани и в Централна и Източна Европа, и дори в Близкия изток, където все още масово се използва руска военна техника.

Руската политическа намеса обаче е най-агресивна в Черна гора, а не в Босна и Херцеговина или Сърбия. След като през 2014 г. черногорското правителство обяви целта си за присъединяване към НАТО и възприе санкциите на ЕС срещу Русия заради анексирането на Крим, руското правителство направи обрат в своята продължила десетилетия поли-

¹⁸¹ RT (2014). „Путин подписва заповед за признаването на Крим за суверенна независима държава“. 17 март 2014 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на адрес <https://www.rt.com/news/russia-recognize-crimea-independence-410/>.

¹⁸² ALO. (2017). „Лидерът на СНП Попович в Русия: Ускорете интеграционния процес“. 1 юни 2017 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на <http://www.alo.rs/popovic-ubrzeni-proces-integracija/109627>.

¹⁸³ Пак там.

¹⁸⁴ RT (2017). „Сърбия иска да купи зенитни системи S-300, разговаря с Русия и Беларус – президент“. 16 април 2017 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на <https://www.rt.com/news/384950-serbia-s300-russia-belarus/>.

¹⁸⁵ „Газета.ру“ (2017). „Сърбия води разговори с Русия за купуването на шест хеликоптера Ми-17“, 2 декември 2017 г. последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на адрес <https://www.gazeta.ru/army/news/10888412.shtml>.

¹⁸⁶ Спутник. (2017). „Амбициозни планове: Сърбия отбранителната п“Ambitious Plans: Serbia Ramping Up Defense Production.“ May 1, 2017, последно осъществен достъп на декември 4, 2017 at <https://sputniknews.com/europe/201705011053162269-serbia-defense-production/>.

тика на изграждане на тесни връзки с малката адриатическа страна. То предприе действия за недопускане на членство в НАТО, по-специално като подкрепи етнонационалистически групи, чиито политически платформи противоречат на западните либерални ценности¹⁸⁷. Руският вицепремиер Дмитри Рогозин отиде дори още по-далеч, заявявайки, че Черна гора ще съжалява за членството си в НАТО¹⁸⁸. През 2015 и 2016 г. бяха проведени няколко срещи на черногорската антинатовска опозиция с руски високопоставени лица, а представители на опозиционната черногорска партия участваха в събиране на антинатовските партии от Западните Балкани в Москва по време на конгреса на „Обединена Русия“ през юни 2016 г.¹⁸⁹ Те подписаха декларация с оглед създаването на военнонеутрална зона на Балканите¹⁹⁰. Въпреки това през юни 2017 г. Черна гора се присъедини към НАТО.

Черногорското правителство обвини Руската федерация в намеса в парламентарните избори през 2016 г. в опит за насилствено отхвърляне на правителството с помощта на Демократичния фронт (ДФ) – най-силната опозиционна коалиция в Черна гора. Както Русия, така и ДФ отхвърлиха тези обвинения, а ДФ заяви, че държавният преврат е инсцениран от управляващата партия и че всички обвинения са с политически мотиви.

Заговорът вече е обект на съдебен процес в Черна гора. Обвинителният акт¹⁹¹ включва 14 обвиняеми. Сред тях са двама руски граждани – Едуард Шишмаков и Владимир Попов, пенсионираният генерал от полицията на Сърбия и бивш командир на сръбската Жандармерия Братислав Дикич, както и двама водещи политици и депутати от ДФ – Андрия Мандич и Милан Кнежевич. Стана ясно, че един от заговорниците е член на руското военно разузнаване (ГРУ) и бивш заместник военно аташе в руското посолство в Полша, обявен за *persona non grata* и изгонен от Полша по обвинения в шпионаж¹⁹².

Според държавното обвинение, ДФ е участвал в схема за изпиране на пари по време на предизборната кампания през 2016 г., в която, както се твърди, ДФ е получил средства с незаконен произход от Русия чрез офшорни сметки, изпратил е малки суми от тези средства на физически лица и след това е получил средствата обратно под формата

¹⁸⁷ Bellingcat. (2017). „Съмнения за връзка на преврата в Черна гора с подкрепяна от Русия ултранационалистична организация“, 25 април 2017 г., последно осъществен достъп на 20 ноември 2017 г. на адрес <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2017/04/25/montenegro-coup-suspect-linked-russian-backed-ultranationalist-organisation/>.

¹⁸⁸ Rogozin: Crna Gora će zažaliti zbog odluke da pristupi u NATO, Vijesti, 12 януари 2016 г., <http://www.vijesti.me/vijesti/rogozin-crna-gora-ce-zazaliti-zbog-odluke-da-pristupi-u-nato-869751>.

¹⁸⁹ Представители на проруските партии от Сърбия, Черна гора, Босна, Македония и България присъстваха на конгреса на „Обединена Русия“.

B92. (2016). „Партията на „Путин“ „осигурява сигурността“ на Балканите: суверенитет и неутралитет“. 28 юни 2016 г., последно осъществен достъп на 4 декември 2017 г. на адрес http://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2016&mm=06&ddd=28&nav_id=98445.

¹⁹⁰ Пак там.

¹⁹¹ http://tuzilastvocg.me/media/files/Kt-S_br_271-16.pdf.

¹⁹² „Русия свързана със заговор за преврат в деня на изборите в Черна гора“, SkyNews, 21 февруари 2017 г., <http://news.sky.com/story/russia-linked-to-election-day-coup-plot-in-montenegro-10775786>.

на дарения за ДФ¹⁹³. Службата на Специалния държавен прокурор започна разследване на финансирането на ДФ, като досега са повдигнати обвинения срещу лидера и депутат – Небойша Медоевич – и редица активисти на ДФ за улесняване на незаконно финансиране на партията¹⁹⁴.

---

¹⁹³ IntelliNews. (2017). „Разследването на опитите за изпирание на пари в проруския Демократичен фронт на Черна гора продължава“, 31 август 2017 г.

¹⁹⁴ <http://www.tuzilastvocg.me/media/files/ZAHTEJEV%20SKUPSTINI%20.pdf>.

ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКАТА

През последното десетилетие икономическият отпечатък на Русия в четирите страни от Западните Балкани, предмет на анализ в настоящия доклад, видимо нараства в абсолютно изражение. Руски фирми са инвестирали близо 2,5 млрд. евро в четирите страни, половината от които в Черна гора – център на руските инвестиции в недвижимите имоти и туризма. Русия се превърна от периферна икономическа сила в един от най-значителните играчи в региона. Като дял от икономиката обаче руското присъствие стагнира на фона на растежа на четирите икономики. Приходите на руските фирми като дял от общите фирмени приходи за четирите икономики са между 6,5 и 10 %, а руският корпоративен отпечатък е концентриран в стратегически сектори като енергетика, банки, минно дело и недвижими имоти. Макар руското корпоративно присъствие в Сърбия да е най-значително, до оттеглянето на Дерипаска от алуминиевия комбинат КАП в Черна гора през 2013 г., близо една трета от икономиката на страната се намираше под прекия и непрекия контрол на компании, които са руска собственост. Дори днес руските ПЧИ в Черна гора заемат дял от близо 30 % от годишния БВП.

Руските държавни и частни енергийни компании доминират в петролния и газовия сектор в региона. Те получиха влияние чрез поредица от приватизационни сделки за доходносни активи като сръбските фирми „НИС“ и „Беопетрол“, рафинерията в Брод в Босна и Херцеговина и Топлофикация Скопие в Македония. Три държави – Босна и Херцеговина, Македония и Сърбия – остават почти изцяло зависими от доставките на руски газ, което позволява на „Газпром“ да начислява едни от най-високите цени за газ в Европа. Руските фирми се възползват и от затвореността на регионалните петролни и газови пазари, за да укрепят доминиращата си позиция. Освен това Русия обвързва регионалните правителства с мащабни енергийни проекти като газопровода „Южен поток“, които многократно надвишават техния административен капацитет. Тези проекти не само заобикалят усилията на правителствата от Западните Балкани за разнообразяване на доставките, но и ги излагат на огромни финансови рискове.

Непрозрачните приватизационни процедури, при които оценката на активите очевидно не се основава на обективни икономически анализи, позволиха на руските предприятия да разширят икономическото си присъствие в ключови отрасли в региона. В повечето случаи тези руските инвеститори не изпълниха условията на приватизационните си договори, което доведе до загуби както за данъкоплатците, така и за държавния бюджет. Междувременно преференциалното регулаторно третиране, включително данъчни режими и енергийни субсидии, позволяват на руските компании да трупат огромни печалби, да разширяват пазарния си дял и да не плащат почти никакви данъци.

За да използва тези пропуски в управлението на Западните Балкани Русия овладя ключови местни влиятелни лица, като им предложи спонсориран от държавата бизнес възможности с изключително висока възвращаемост. Тези посредници, от своя страна, се възползваха от допълнителните бизнес възможности или руската подкрепа за своите политически цели. Като цяло концентрацията на власт в малки и влиятелни политико-икономически мрежи в Западните Балкани създава слаби звена, които Русия може да използва, за да влияе на вземането на решения.

В заключение, за да засили ефекта на своя икономически отпечатък, Русия разгърна набор от традиционни инструменти на „мека сила“, включително медийно присъствие, подкрепа за проруски местни организации на гражданското общество и политически партии, и политически визити и изявления на високо ниво. Тези инструменти бяха използвани за подкрепа както на правителства, така и на опозиционни групи, в зависимост от това, кое съответства на целите на Русия. В Македония руската мека сила допринесе за подкопаване легитимността на антикорупционните протести на граждански организации, докато в Черна гора тя помогна на опозицията да денонсира евроатлантическата външна политика на правителството. В Босна и Херцеговина руската политическа подкрепа за Додик и РС задълбочи вътрешното разделение, както на икономическия, така и на политическия фронт, и успешно забави страната по пътя ѝ на присъединяване към НАТО и ЕС. В Сърбия Русия смесва умело политика и бизнес, за да получи преференциално третиране не само в енергийния сектор, където използва подкрепата си за сръбската позиция срещу независимостта на Косово, за да придобие някои от най-големите компании на страната, но също и в железниците, банките и отбраната.

Въз основа на констатациите в настоящия доклад могат да бъдат направени следните препоръки за неутрализиране на негативните ефекти от руското икономическо присъствие в Западните Балкани:

- Разнообразяване на източниците на преки чужди инвестиции и избягване на прекомерното разчитане на капитал от авторитарни държави, концентриран в един или два отрасли.
- Подобряване на корпоративното управление на държавните енергийни компании в региона, които са в риск от декапитализация поради дългосрочни сделки, осигуряващи преференциално третиране на клиенти с предоставен специален статут.
- Отделяне на управлението на държавните енергийни компании от политическите партии. Парламентите следва да одобряват посочени от правителствата професионални мениджъри, за да се гарантира независимостта на кандидатите от външен натиск.
- Отмяна на изкривяващите пазара енергийни субсидии, които поставят държавните доставчици в огромни финансови затруднения и ги правят още по-зависими от вноса от един единствен източник.
- Окончателно въвеждане и прилагане на правото на ЕС в областта на енергетиката с цел осигуряване разделянето на преноса и дос-

тавката на природен газ и електроенергия и насърчаване по този начин на пълната либерализация на енергийните пазари.

- Възлагане на мандат на националните антитръстови органи за изготвяне на редовни (в най-добрия случай) двугодишни оценки на състоянието на пазарите със значително икономическо присъствие от авторитарни държави.
- Постигане на по-добро качество на регулациите и икономическото управление чрез постоянно ангажиране, помощ и инвестиции от страна на САЩ и ЕС. Сама нито една страна от Западните Балкани не е на нивото на ресурсите на руските фирми, особено на подкрепяните от Кремъл.
- Преди да одобрят сливане или придобиване, антитръстовите власти следва да наблюдават фирмите за възможен риск от пазарна концентрация, свързан с чужди инвеститори, чийто краен ефективен собственик е скрит зад мрежа от офшорни субекти.
- Гарантиране, че всички инфраструктурни проекти изпълняват националните разпоредби за прозрачност и конкурентни тръжни процедури и са предмет на независим анализ на разходите и ползите.
- Укрепване на агенциите за приватизационен и следприватизационен контрол чрез назначаването от парламента на независим от политическо влияние персонал.
- Премахване на приватизационните търгове с един участник за активи над един милион евро в стратегически икономически сектори с цел недопускане на корупция и пряко договаряне зад кулисите с предварително одобрени инвеститори.
- Подобряване на разследващия капацитет на агенциите за финансово разузнаване, данъчните администрации и институциите за борба с изпирането на пари с цел установяване на крайния ефективен собственик на чуждите инвеститори и предотвратяване на изпирането на пари.
- Укрепване на банковия надзор и надзора на финансовите пазари с цел откриване на системни рискове, свързани с концентрацията на заемни портфейли в стратегически отрасли.
- Създаване на прозрачни и удобни за потребителите бази данни на чуждите инвестиции в компании и недвижими имоти с цел подобряване проследяването на операции за изпиране на пари и съдействие за откриването на незаконни парични потоци в страната.
- Разширяване на обхвата на данните на централните банки и включване на чуждите инвестиции и корпоративна собственост, тъй като сегашните статистически данни са непоследователни, неактуални и с ограничен обхват, за да позволят една по-обективна оценка на притока на чужд капитал.

ПУБЛИКАЦИИ НА ЦЕНТЪРА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

Оценка на руския икономически отпечатък в Западните Балкани.
Рискове от корупция и завладяване на държавата, С., 2018.
ISBN: 978-954-477-327-4

Устойчиво въздействие върху политиките чрез най-съвременни методи
на изследване и застъпничество, С., 2017.
ISBN: 978-954-477-320-5

Трансгранична организирана престъпност: България и Норвегия
в контекста на миграционната криза, С., 2017.
ISBN: 978-954-477-318-2

Антикорупция: прилагане и оценка на антикорупционни мерки
и политики (МАКПИ), С., 2017.
ISBN: 978-954-477-312-0

Издирване на незаконно придобито имущество:
Ръководство за практикуващи, С., 2017.
ISBN: 978-954-477-308-3

Подобряване и споделяне на знанието за ролята на Интернет в процеса
на трафик на хора: Национален доклад за България, С., 2017.
ISBN: 978-954-477-305-2

Завладяване на държавата: противодействие на административната
и политическата корупция, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-277-2

Изнудването и рекета в ЕС: фактори за уязвимост, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-284-0

Медии и политическо влияние, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-272-7

Концепция за по-ефективно гражданско участие в подпомагането
на уязвими групи, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-271-3

Употребяващите наркотици в затвора: опитът на Норвегия
и предизвикателствата пред България, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-267-3

Правна рамка на регистрите на юридическите лица с нестопанска цел:
оценка и предложения за промени, С., 2016.
ISBN: 978-954-477-263-5

Социално-икономически ефекти от публичните инвестиции
за приобщаване на ромите в Каварна, С. 2015.
ISBN: 978-954-477-255-0

Национален доклад за България: Трафик на деца сред уязвими
общности, С., 2015.
ISBN: 978-954-477-233-8

Индекс за мониторинг на условията в затворите: методология и пилотни
резултати, С., 2015.
ISBN: 978-954-477-235-2

Уязвими групи лишени от свобода: Наръчник, С., 2015.
ISBN: 978-954-477-229-1

Доклад за оценка на корупцията: антикорупционни политики срещу
завладяването на държавата, С., 2014.
ISBN: 978-954-477-224-6

Наказание на свобода: възможни алтернативи на затвора в Европейския
съюз, С., 2014.
ISBN: 978-954-477-226-0

- Заплахите за финансовите интереси на Европейския съюз: оценка на риска от злоупотреби при обществените поръчки и използването на европейските фондове**, С., 2013.
ISBN: 978-954-477-212-3
- Подкрепа и реинтеграция на децата - жертви на трафик в България: законодателство, институционална рамка и политики**, С., 2012.
ISBN: 978-954-477-195-9
- Правото на защита и принципът на равнопоставеност на страните в българския наказателен процес**, С., 2012.
ISBN: 978-954-477-193-5
- Оценка на заплахите от тежката и организираната престъпност 2010 – 2011**, С., 2012.
ISBN: 978-954-477-186-7
- Противодействие на организираната престъпност в България: оценка на правната рамка**, С., 2012.
ISBN: 978-954-477-184-3
- Динамика на скритата икономика в България по време на криза**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-182-9
- Общественото доверие в правосъдието – инструмент за оценка и развитие на наказателната политика**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-179-9
- Антимафия: италианският опит в борбата срещу организираната престъпност**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-178-2
- Динамика на конвенционалната престъпност в България 2000 – 2010 г.**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-176-8
- Управлението на зелената енергетика в България: на кръстопът**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-175-1
- Пенитенциарната политика и система в Република България**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-170-6
- Енергетика и добро управление: тенденции и политики**, С., 2011.
ISBN: 978-954-477-166-9
- Гражданското общество в България: тенденции и рискове**, С., 2010.
ISBN: 978-954-477-165-2
- Оценка на заплахите от организирана престъпност: методологически проблеми и световен опит**, С., 2010.
ISBN: 978-954-477-163-8
- Мониторинг и оценка на публични политики и програми**, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-160-7
- Конвенционалната престъпност в България: равнища и тенденции**, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-161-4
- Полицията в модерното общество: необходимата реформа в България**, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-159-1
- Престъпление без наказание: противодействие на корупцията и организираната престъпност в България**, С., 2009.
ISBN: 978-954-477-157-7
- Организираната престъпност в България: пазари и тенденции**, С., 2007.
ISBN: 978-954-477-151-5
- Укрепване на правосъдието и правоприлагането в граничните райони**, С., 2007.
ISBN: 978-954-477-152-2
- Корупцията в здравеопазването в България**, С., 2007.
ISBN: 978-954-477-153-9

Корупцията при обществените поръчки: Рискове и противодействие, С., 2006.

ISBN: 987-954-477-148-5

Антикорупционните реформи в България: основни резултати и рискове, С., 2007.

ISBN: 978-954-477-145-4

Полицейски проверки и използване на етнически профили в България, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-141-7

ISBN-13: 978-954-477-141-6

Тенденции на престъпността в България 2000 – 2005, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-139-5

ISBN-13: 978-954-477-139-3

Антикорупционните реформи в България на прага на членството в Европейския съюз, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-137-9

ISBN-13: 978-954-477-137-9

Здравният омбудсман – добри практики и перспективи за България, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-136-0

ISBN-13: 978-954-477-136-2

Съдебната реформа: прокуратурата и разследващите органи в контекста на членството в Европейския съюз, С., 2005.

ISBN: 954-477-133-6

Корупцията при данъчното облагане: предизвикателства пред данъчната политика и администрация, С., 2005.

ISBN: 954-477-131-X

Институцията омбудсман в България, С., 2005.

ISBN: 954-477-130-1

Съдът, прокуратурата и разследващите органи в държавите-членки на Европейския съюз и страните-кандидатки, С., 2005.

ISBN: 954-477-129-8

Антикорупционните реформи в България, С., 2005.

ISBN: 954-477-128-1

Тенденции на престъпността в България: полицейска статистика и виктимизационни изследвания, С., 2005.

ISBN: 954-477-125-5

Транспорт, контрабанда и организирана престъпност, С., 2004.

ISBN: 954-477-118-2

Институцията омбудсман в Европа и България: правна същност и практика, С., 2004.

ISBN: 954-477-122-0

Пазарът на наркотици в България, С., 2003.

ISBN: 954-477-111-5

Корупция, контрабанда и институционална реформа, С., 2002.

ISBN: 954-477-100-X

Контрабандните канали в Югоизточна Европа, С., 2002.

ISBN: 954-477-109-3

